

८१७१-९

कविकुलकिरीट
पू.आ.श्री.

विजयलब्धिसूरीश्वरजी.

...विरचित...

तत्त्वन्यायवि भाकर

२२६११

अनुवादक पू.पं.श्री. भद्रंकरविजयजी

श्री विजय लुवनतिलकसूरीश्वर जैन ग्रंथमाला/२६
आत्म-कमल-लब्धि-लुवनतिलकसूरि-गुरुभ्यो नमः
पूज्यपाद आचार्यदेवश्रीमद्विजयलब्धिसूरीश्वरश्च
महाराज विरचित

तत्त्वन्यायविभाकर

भा० १

-: गुजराती अनुवादक :-

पू० पा० कविकुलकोटीर आचार्यदेव विजय लुवनतिलक-
सूरीश्वरश्च महाराजना परमविनेय
पू० पंन्यासश्च महाराज श्री लक्ष्मणदेवविजयश्चगण्डिवर

-: सहायक :-

- (१) श्री जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, सोलापूर
- (२) श्री जैन आचीका संघ, सोलापूर

तरुंथी लेट

-: પ્રકાશક :-

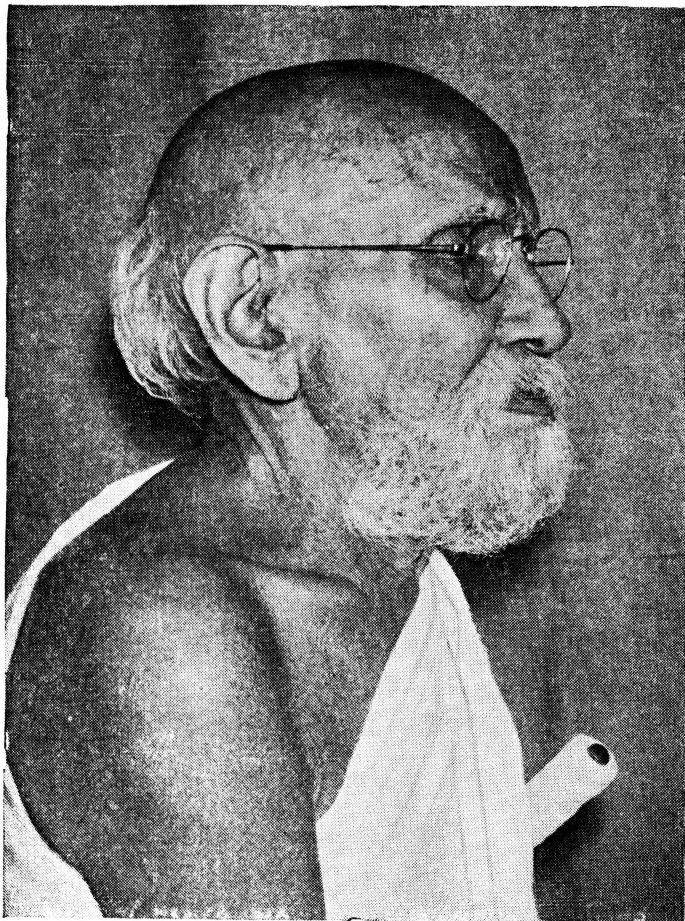
શ્રી લલિત ભુવન જૈન સાહિત્ય સદન
C/o નટવરલાલ યુનીલાલ શાહ
છાણી (ગુજરાત) જિં વડોદરા

પચાસ નવા પૈસાના સ્થાંપ ળીડનારને પ્રકાશક સ્થળેથી
પુસ્તક ભેટ મળી શકશે.

વીં સંં રહલ્ય] લલિત સંં ૭ [વિં સંં રંરપ

-: મુદ્રક :-

બહાદુરસિંહજી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
પ્રોં અમરચંદ બેચરદાસ મહેતા
પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)

जैनरत्न व्या. वा. कविकुलकिरीट पुण्यपाद आचार्यदेव
श्रीमद् विजयलक्ष्मिसूरीश्वरल महाराज

પ્રકાશકીય

વિષય કષાયોથી ખદખદતા સંસારમાં પ્રાણીને શાંતિનું અમૃત પાનાર કોઈ હોય તો શ્રી જિનેશ્વર કથિત સમ્યગ્જ્ઞાન છે. કારણ કે તે જ્ઞાન જીવને આપત્તિમાં કે સંપત્તિમાં, સુખની વેળાએ કે દુઃખની વેળાએ બે બાકળો ન બનાવતાં સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવામાં દીવાદાંડીની ગરજ સારે છે.

આવા સમ્યગ્ જ્ઞાનના અપૂર્વ બળના સમાન પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય લલિધસૂરીશ્વરજી મહારાજ વિરચિત તત્ત્વન્યાય વિભાકર ગ્રંથનો પહેલો ભાગ આપની સમક્ષ મુક્તાં ઘણો આનંદ થાય છે.

સંસ્થાને ઘણા વર્ષોથી પરમ ગુરુવર્યાની ભક્તિ નિમિત્તે પરમ ગુરુવર્યાની રચિત કૃતિ બહાર પાડવાની પરમ કામના હતી. જે અંશે આજે ફલિત થાય છે એ અમારે મન ઘણા હર્ષની વાત છે.

તત્ત્વન્યાય વિભાકર ગ્રંથનો ગુજરાતી મૂલ અનુવાદ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવશ્રી વિજય જીવનતિલકસૂરીશ્વરજી મહારાજના પરમવિનેય પૂજ્યપાદ પન્યાસજી મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવરશ્રીએ અતિ શ્રમલઘને કરી આપ્યો છે. તેમાંનો સમ્યગ્ શ્રદ્ધા નિરુપણમ્ નામનો પહેલો ભાગ પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. જ્યારે બીજા ભાગમાં સમ્યક્સંવિદ્ અને સમ્યગ્ ચારિત્ર વિષયનો સંપૂર્ણ ગ્રંથ થોડા જ સમયમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

તેમજ અમારી વિનંતિને માન આપી પૂજ્યપાદ પ્રવચન-
પદ્મ આચાર્યદેવ વિજય વિક્રમસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ
પોતાની આગવી શૈલીએ આ ગ્રંથનું આમુખ લખી મોકલીને
ગ્રંથ ગૌરવમાં વધારો કર્યો છે એ બદલ પૂ. આચાર્ય મહા-
રાજશ્રીના અમો અત્યંત ઋણી છીએ.

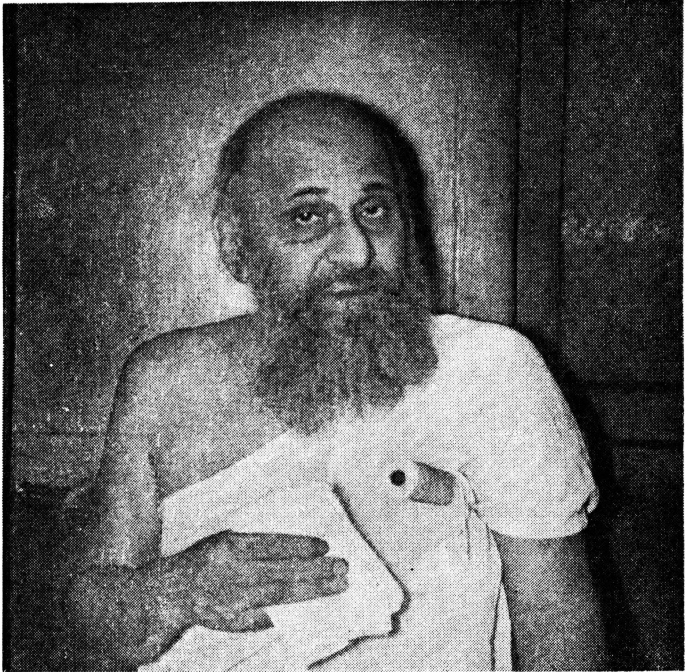
આ ગ્રંથનું પ્રુફ સંશોધનાદિ કાર્ય પૂ. પં. મહારાજશ્રીએ
તથા મુનિરાજ પુણ્યવિજયજીએ કરી આપ્યું છે. અને પ્રેસ
કોપી મુનિરાજ શ્રી વીરસેનવિજયજીએ કરી આપી હતી.
જેથી આ સમયે અમો તેઓશ્રીના અત્યંત આભારી છીએ.

ગ્રંથ પ્રકાશનમાં જે જે ભાવુકોએ તથા સંઘોએ આર્થિક
સહાય કરી છે તેઓનો આ તકે આભાર માની સમ્યગ્
જ્ઞાનના કાર્યમાં સદૈવ સ્વોપાર્જિત લક્ષ્મીનો સદ્બંધ કરતા
રહે એવી શુભાશા સેવી વીરમું છું.

: પ્રકાશક :

પૂઠ ધર્મદિવાકર જૈન શાસનપ્રભાવક પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય ભુવનતિલકસૂરીશ્વરજી મહારાજ

આમુખ

ગ્રંથ પરિચય

અનંત ઉપકારી જિનેશ્વર ભગવંતો “તીર્થ”ની સ્થાપના કરતાં ગણધર પદ પ્રદાન કરે છે અને તે જ સમયે “દ્વાદશાંગી”ની રચના પણ થઈ જાય છે. અર્થાત્ શાસનના પ્રવર્તન સમયથી વ્યવસ્થિત શાસ્ત્રો રચાયેલા જ હોય છે. પાત્રની યોગ્યાયોગ્યતા ઉપસ્થિત માનવગણની રૂચિ અને ગ્રાહ્યશક્તિને સામે રાખીને મહાન્ પૂર્વાચાર્યો તેઓને અનુરૂપ નવ્યશાસ્ત્રનું આગમાધારિત નિર્માણ કર્યું. “તત્ત્વાર્થ સૂત્ર” આવા જ પ્રયત્નોનું એક સુંદર તેમ જ સમતોલ મહાન્ શાસ્ત્ર છે. આ શાસ્ત્ર જ્યારથી રચાયું ત્યારથી આજ સુધી અનેકો માટે નવ-પ્રેરણાનો સ્રોત બનતું આવ્યું છે તેમ જ કેટલાય કાળ સુધી નવ પ્રયત્નોને બગૃત કરવાની અસીમ શક્તિ તેમાં નિહિત છે.

પ્રસ્તુત સૂત્રના અધ્યયનના સંસ્કારથી સ્વ૦ પૂ. ગુરુવર્યએ પણ જરા વિસ્તારરૂચિ જીવેને ઉપલક્ષીને “તત્ત્વ ન્યાય વિભાકર” નામનો ગ્રંથ નિર્માણ કર્યો છે.

ગ્રંથનું નામ જ વિષયનો સારો સ્ક્રેટ કરી આપે તેમ છે. આ ગ્રંથમાં ‘તત્ત્વ’ અને ‘ન્યાય’ આ બે વિષયો પર પ્રકાશ ફેલાવવામાં આવ્યો છે, જેથી ગ્રંથને “વિભાકર” સૂર્યની ઉપમા અપાયેલ છે. જો કે ‘ન્યાય’ એ જ્ઞાનનું નિરુપણ છે અને જ્ઞાન નિરુપણ જીવ તત્ત્વોંતર્ગત છે. માટે

તત્ત્વથી તે ભિન્ન છે. તેમ અંથના નામનો ધ્વનિ પ્રગટિત થતો નથી પણ નવ તત્ત્વોમાં પ્રધાનતત્ત્વ જીવ છે. જીવનું પ્રધાન લક્ષણ જ્ઞાન છે અને જ્ઞાન સ્વરૂપ ન્યાય જ્ઞાનનો એક મહત્ત્વનો વિભાગ છે તેમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. માટે જ અંથનું નામ 'તત્ત્વ ન્યાય વિભાગ' હોવા છતાં તત્ત્વ અને ન્યાય એવા બે વિભાગ ન કરતાં અંથકારે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર આમ ત્રણ વિભાગ કર્યા છે. તેમાં પ્રથમ બે વિભાગો ૧૦ ૧૦ કિરણમાં વિભાજન કરવામાં આવ્યા છે. બ્યારે બાકીનો ત્રીજો વિભાગ ત્રણ વિભાગમાં વિભાજિત છે.

પ્રથમ વિભાગમાં સૂત્રો.

દ્વિતીય વિભાગમાં સૂત્રો.

તૃતીય વિભાગમાં સૂત્રો.

પ્રથમનાં દર્શન વિભાગમાં નવ તત્ત્વોની ચર્ચા છે. અને પ્રસંગને અનુરૂપ જૈન દર્શનની અણ્મોલ ભેટરૂપ કર્મતત્ત્વનું વિશદ વર્ણન છે.

પ્રત્યેક ભેદ પ્રભેદના લક્ષણો ખૂબ અદ્ભુત રીતે બનાવ્યા છે. કર્મ ચર્ચા વિષયક તેટલો નાનો વિષય પણ પૃથક્ અંથ બનવાની સંપૂર્ણ યોગ્યતા ધરાવે છે.

તેવી જ રીતે જ્ઞાનવિભાગમાં ચાર પ્રમાણની વિસ્તૃત ચર્ચા પણ અંથનું અનેરું આકર્ષણ છે. સૂત્રોમાં વપરાયેલી ભાષા અત્યંત સરળ છે. પ્રયોગો પણ અત્યંત આકર્ષક છે. છતાં પણ જરૂરિયાતથી વધુ શબ્દો વાપર્યા વગર અંથની મર્યાદા બાળવી રાખવામાં આવી છે.

સારા ય જૈન દર્શનનું અભ્યંતર અને બાહ્ય બંને પ્રકારનું એક સમતોલ વિવરણ આ ગ્રંથમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂલસૂત્રો પર રચવામાં આવેલી ‘ન્યાય પ્રકાશ’ નામની સ્વોપજ ટીકા પણ વિદ્વાનજનોને આશ્ચર્ય મુગ્ધ કરે તેવી છે. તેનું કદ પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વિશાળ છે.

“ રચના ”

આ ગ્રંથની રચના અંગે પણ એક નાનો ઇતિહાસ છે. પૂ. મુનિ શ્રી પ્રભાવવિજય મહારાજે એક દિવસ સ્વ. પૂ. ગુરુદેવને વિનંતિ કરી કે આપશ્રી કોઈ મારા જેવા અલ્પમતિ જીવોને બોધ થાય તે માટે કોઈક સુંદર ગ્રંથ બનાવી આપવાની કૃપા કરો.

સરળાહુદયી સ્વ. પૂ. ગુરુદેવે શિષ્યની તે વિનંતિ માન્ય રાખી. સ્વપર દર્શનનાં ગંભીર ઉંડાણ સુધી પહોંચી ગયેલ પૂ. ગુરુદેવ, એ એક અપ્રતીમ સ્મૃતિ શક્તિના બળના હતા. ગ્રંથનું નિર્માણ એક અસાધારણ વાત છે. એક સામાન્ય લેખક પણ સંખ્યાબંધ પુસ્તકો ઉથલાવતો હોય છે બ્યારે પૂ. ગુરુદેવ આ ગ્રંથ નિર્માણ કરતા હતા ત્યારે કોઈ ગ્રંથ તેમને જોવા માંગ્યો હોય તેવું મને યાદ નથી. મોટા ભાગના સૂત્રો તેઓ રાતના જ બનાવતા અને દિવસનાં કોઈની પાસે લખાવી દેતા ગ્રંથકર્તા આચાર્યશ્રીની આ એક અબ્બેડ સફળતા છે અને સ્મૃતિ શક્તિનો એક અનુપમ પુરાવો છે.

ગ્રંથ નિર્માણનો પ્રારંભ

થયો અને પૂર્ણાહૂતિ

વર્ષ બાદ થવા પામી ત્યાર બાદ વિહ્વાનોને સંતોષવા 'ન્યાય પ્રકાશ' નામની ટીકા રચવામાં આવી.

બ્યારે કોઈ પણ પુસ્તકોની મદદ વિના રાત્રે ગ્રંથ નિર્માણ કરવામાં આવ્યો ત્યારે થોડાક આકસ્મિક શબ્દ સામ્યથી કોઈનું અનુકરણ કર્યું છે, તેમાંથી બનાવ્યું છે આવી અસંબંધ વાતો સત્યથી વેગળી બની બચ છે.

દર્શનશાસ્ત્રનો પ્રામાણિક વિદ્વાન તેના પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથથી પરિચિત ન હોય, સંસ્કારિત ન હોય કે પ્રભાવિત ન હોય તે કદી ય બનવા યોગ્ય નથી. પ્રામાણિક કોઈ પણ આચાર્ય કોઈ પણ નવા તત્ત્વની અન્વેષણાનો દાવો જૈન શાસ્ત્રમાં તો ન જ કરી શકે.

જે કોઈ વિશિષ્ટતા હોય તે સંકલન રબુઆત અને વિવરણમાં જ હોય છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજએ ઉમાસ્વાતિ મહારાજને 'ઉપો-માસ્વાતિ સંગૃહીતારઃ' કહ્યા છે. તેનો કોઈ એવો અર્થ કરે કે ઉમાસ્વાતિ મહારાજની કોઈ વિશિષ્ટતા નથી કારણ કે તેઓએ તો માત્ર આગમના અર્થની જ સંકલના કરી છે. તો આવી વાત કરનારની મૂર્ખતા એક નાનું બાળક પણ સરળતાથી સમજી શકે તેમ છે. અહીં કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે ગ્રંથકારે પ્રામાણિક આગ્નાયને છોડ્યા વગર જ એક વિશિષ્ટ શૈલીથી પદાર્થોનું સંકલન કર્યું છે તે જ દ્રષ્ટવ્ય છે.

કોઈ પણ શાસ્ત્રીય બાબતમાં નવું તત્ત્વ શોધવાનો દાવો

કરવો તે તેઓશ્રીની કલ્પનામાં પણ કદી પ્રવેશ પામ્યું ન હતું, માટે અંધકારના સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન કરનારે માત્ર સંકલના, રચના, રજુઆત પર ધ્યાન રાખવાનું રહે છે. કેઈ એક વ્યક્તિનું સંકલન આવું છે માટે ખીજાએ તેથી પણ આવું સંકલન કરવું જોઈએ તે એક નિરર્થક પ્રલાપ છે. માત્ર શાસનના તત્ત્વો યથાયોગ્ય રીતે પ્રદર્શિત થવા જોઈએ તેવો જ આગ્રહ યોગ્ય છે.

અંધકાર

અંધના માર્મિક પાઠકો અને તટસ્થ ચિંતકોને અંધકાર માટે કેવું બહુમાન પેદા થયેલ છે તે તો આપણે આગળ જોઈશું. તે પહેલાં અંધકારનું અનેકવિધ વ્યક્તિત્વ પણ દષ્ટિ-ગોચર કરવા જેવું છે.

તેઓશ્રીના જીવનની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ તેમના સાહિત્ય સર્જનમાં પણ ઉતર્યા વગર રહે નહિં માટે પણ તે વ્યક્તિત્વની સ્પષ્ટતા કરવી યોગ્ય છે.

૧ સૌ પ્રથમ તેઓશ્રીને પૂ. કમલસૂરીશ્વરજી મ. તેમ જ પૂ. આત્મારામજી મ. જેવા ગુરુ અને પ્રગુરુ પ્રાપ્ત થયા હતા. જેઓમાં રહેલ શાસનપ્રેમ અને સત્ય ગવેષણુ તેમનામાં સહજ રીતે સંક્રાંત થયા હતા.

૨ વ્યાખ્યાનની અજોડ શક્તિએ વાદવિવાદનાં અનેકાનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત કરાવ્યા હતા જેથી દાર્શનિક જ્ઞાન અત્યંત પુષ્ટ બને તેમાં કોઈ આશ્ચર્ય ન ગણાય.

૩ સ્મૃતિ અને સ્વાધ્યાય મમતા વડે જીવતા આગમની ગરજ સારવા તેઓ શક્તિમાન હતા.

૪ સ્વભાવગત સરળતા પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં વિસ્તાર પામી હતી જેના દર્શન અંથ રચનામાં પણ થાય છે.

૫ સહજ કાવ્યશક્તિ પણ તેઓના અંથમાં દેખાયા વિના ન રહી શકે.

આટલા વ્યક્તિત્વનો ખ્યાલ કરીને તેમનાં અંથોનું અવલોકન કરનાર ચોક્કસ કોઈ નવીન ચીજ પ્રાપ્ત કરશે.

વાંચન મનન અને ચિંતન

“તત્ત્વ ન્યાય વિભાકર” માત્ર મૂલ વિ. સં. ૧૯૯૫માં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો અને સટીક અંથ વિ. સં. ૧૯૯૬ માં પ્રકાશિત થયો હતો.

મૂલ અને સટીક અંથ પ્રકાશિત થતાં જૈન જૈનેતર સમાજ તરફથી પણ કેટલાક વિચાર પ્રવાહો પ્રગટિત થયા. જે પ્રસ્તુતઃ અંથની મહત્તાના જ સંસૂચક બન્યા છે.

અંથના પ્રથમ સૂત્રએ જ કેટલાકને વિહ્વળ બનાવી નાંખ્યા હતા. તેમાં એક જૈનેતર વિદ્વાન આચાર્ય દર્શનસૂરિ મહારાજ તેમ જ કહેવાતા ઐતિહાસિક વિદ્વાન પં. કલ્યાણ વિજયજીનો સમાવેશ થાય છે.

જૈનેતર વિદ્વાન અને પં. કલ્યાણવિજયજીએ પ્રથમ સૂત્રના પ્રત્યેક શબ્દ માટે વિરોધ કર્યો છે, જે બંનેના શિષ્ટોચિત જવાબ કલ્યાણ માસિકમાં પ્રગટ થયેલ છે.

પ્રથમ જૈનેતર વિદ્વાનનો જવાબ જાણીતા લેખક તેમ જ વિદ્વાન પંન્યાસ કનકવિજયજી ગણિવરે આપ્યો છે. જે પૂ. ગુરુદેવ પ્રત્યેના પક્ષપાત નહીં પણ હૃદયની ભક્તિનું પણ સૂચન કરી જાય છે.

પં. કલ્યાણવિજયનો જવાબ સાધુ જીવનની શૈશવાવસ્થામાં રહેલા વિદ્વાન મુનિ રાજ્યશવિજયજીએ આપેલ છે. જે જે શબ્દો માટે પંન્યાસ કલ્યાણવિજયજીએ વિરોધ કરેલ છે તે પ્રત્યેક શબ્દો આગમમાં ક્યાં ક્યાં અને કેવી કેવી રીતે વપરાયા છે તેની ખૂબ સ્પષ્ટતા કરી છે.

ઉપરોક્ત બંને આક્ષેપકારોએ મૂલકારના હાઈને પ્રકાશ કરતી ટીકા તરફ જોયું હોય તેમ લાગતું નથી.

આચાર્ય દર્શનસૂરીજી ન્યાય પદ્ધતિથી પરિચિત હોવાના કારણે બીજી ચર્ચામાં ન પડતા ‘માર્ગ’ શબ્દના એકવચન અને ઉપાય શબ્દના બહુવચનની જ ચર્ચામાં પડ્યા છે અને ઉપસંહારમાં એકાદ બે પરુષ વચનો વાપરી સંતોષ પામેલ છે. આ સારીએ ચર્ચાનો ઉદ્દેશ કરવાનું આ સ્થાન નથી છતાં તત્ત્વાર્થના પ્રથમ સૂત્રની સાથે સરખાવીને જ આના પ્રથમ સૂત્ર પર આક્ષેપ કરવામાં આવ્યા છે તેથી આક્ષેપોની ભૂમિકા જ અયોગ્ય છે; અર્થાત્ તત્ત્વાર્થકારનું પ્રથમ સૂત્ર મોક્ષમાર્ગનું વિધાન ભિન્ન અપેક્ષાથી કરે છે. જ્યારે પૂ. ગુરુદેવનું પ્રથમ સૂત્ર ભિન્ન અપેક્ષાથી પ્રવૃત્ત છે. અહીં આટલી જ નોંધ કરવી પર્યાપ્ત માનીએ છીએ. અન્યત્ર સંસ્કૃતમાં જવાબ આપવામાં આવશે.

જૈન સાધુઓને જૈનેતર વિદ્વાનો તો ઠીક પણ જૈનેતર વિદ્વાન એ. એસ. ગોપાણી પણ જણાવે છે કે “ આચાર્યશ્રી શાખિદક ડોળ વિના તેમ જ શબ્દની કરકસરથી (પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં) સત્યને રજુ કરે છે.” અને ગ્રંથની ઉપયોગિતાને જોતા તો એ તેને ગ્રંથની ઉપયોગિતાને સર્વજ્ઞાનસંગ્રહ તરીકે ખીરદાવે છે. ઘણા વિદ્વાનો હજી પણ તેવાં વર્ણન કરતાં તૃપ્ત થતા નથી.

તત્ત્વાર્થનું અધ્યયન કરાવતાં આ ગ્રંથને પરિશિષ્ટ તરીકે આયોજિત કરી અભ્યાસક્રમમાં પણ નિયુક્ત કરવા જેવો છે.

પ્રસ્તુત ભાષાંતર અને ભાષાંતરકાર

આ મૂળ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના નથી તેથી ગ્રંથ વિષે વધુ વિસ્તારથી વર્ણન કરેલ નથી. પણ કેટલીક આવશ્યક દિશા-સૂચન જ કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપરોક્ત તત્ત્વ ન્યાય વિભાકર ગ્રંથનું ભાષાંતર આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવેલ છે. ભાષાંતરકર્તાએ લલિતવિસ્તાર જેવા ગ્રંથનું ભાષાંતર કરીને વિદ્વાન જગતને પોતાની વિદ્વત્તાનો પરિચય સારી રીતે કરાવેલો જ છે. તેથી તે બાબતમાં વધુ કશું કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

પ્રસ્તુત મૂળ ગ્રંથની સાથે તેમનો ખીબ કોઈ પણ કરતાં નિકટતમ સંબંધ છે.

મૂળ ગ્રંથના અંતે તેમને સંસ્કૃતમાં પદ પ્રમાણ બનાવેલી પ્રશસ્તિ ઘણું સન્માન પામેલ છે. તેમજ ગ્રંથરૂપ પ્રાસાદ ઉપર શિખર સમી શોભી રહેલી છે.

તડપરાંત સારાય અંથ તેમને કંઠસ્થ કર્યો છે. એટલું જ નહિ પણ પૂ. ગુરુદેવે જ સારાય અંથ તેમને ભણાવ્યો છે. આથી તેઓ અંથકર્તાના તો અત્યંત ઋણી હતા જ પણ સાથે સાથે અંથના પણ સ્વતંત્ર રીતે ઋણી બની ચૂક્યા છે.

પ્રસ્તુત ભાષાંતર દ્વારા તેઓ અંથની મહત્તા અને અંથકારના અદ્ભુત જ્ઞાન વિકાસનો ગુજરાતી જનતાને સુંદર પરિચય આપી શકશે.

આ અંથની યોગ્યતા જોઈને “ પૂં ગુરુદેવની વિદ્યમાન અવસ્થામાં અનુભવી વિદ્વાન્ હીરાલાલ રસિકલાલ ક.પડીયાએ આ અંથનું ભાષાંતર કરવાનો મનોરથ સેવ્યો હતો. તે માટે થોડોક પ્રયત્ન પણ તેમને કર્યો હતો. પણ કાળબળે તે કાર્ય આજ સુધી પત્યું નહિ. ત્યારે તેઓએ પૂં ગુરુદેવના શિષ્ય-મંડલ પાસેથી પણ સટીક તત્ત્વન્યાય વિભાકરના ભાષાંતરની આશા સેવી હતી.

આજે તેમાંથી થોડું પણ કાર્ય પંં ભદ્રંકરવિજય ગણિ-વર કરી રહ્યા છે. તેથી મને અત્યંત આનંદ થયો છે. સાથે સાથે કેટલાય સંસ્કૃત અનભિજ્ઞવર્ગ પણ અનુપમ આનંદ અનુભવશે તે નિર્વિવાદ સત્ય છે.

પંં ભદ્રંકરવિજયજી સંસ્કૃતના પ્રાંજલકવિ અને લેખક છે. સાથે સાથે ભાષાંતર કરવાની દિશામાં પણ તેમણે લક્ષ્ય રાખ્યું છે તે ગુજરાતી પ્રજા માટે અત્યંત સહભાગ્યની વાત છે.

ખીબ વિભાગનું ભાષાંતર તેઓ શીઘ્રતાથી પરિપૂર્ણ કરે

તેવી શુભાભિલાષા સાથે સાથે તેઓ આ ગ્રંથ ઉપર સ્વતંત્ર રીતે પણ ગુજરાતીમાં લખે તે ઘણું જ ઉપયોગી છે.

કારણ કે તેઓ આ ગ્રંથના હાર્દને ઉપર જણાવ્યા મુજબ સારી રીતે પામેલ છે. વળી ભાષાંતરિત ગ્રંથોમાં કેટલાક પરિશિષ્ટો ઉમેરે કે જેથી અભ્યાસીઓની કેટલીક કઠીનતા દૂર થઈ જાય તે પણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

ભાષાંતરિત ગ્રંથની શરૂઆતમાં પ્રસ્તુત ગ્રંથના અભ્યાસ-દ્વારા તેમના મગજમાં કેવી છાપ ઉપસ્થિત થઈ છે તે પણ ગુજરાતી ભાષામાં આલેખન કરશે તો ભાષાંતરિત ગ્રંથ તેમજ મૂળગ્રંથનું ગૌરવ વધુ પ્રચાર પામશે.

અંતમાં તેમની શ્રુતોપાસના ગુરુભક્તિ અને શાસનસેવાની ધગશ નિરંતર વધતી રહે તેવીજ શાસન દેવોને અભ્યર્થના કરું છું. શાસનસેવાનું ખજા તેમને પ્રાપ્ત થાય તેવી અંતરની આશિષ વરસાવી અહીં જ વિરમું છું.

લી૦

આચાર્ય વિક્રમસૂરિ

વિ૦ સં૦ ૨૦૨૪ આ૦ સુ૦ ૧૩

ચંદ્રપ્રભુ નયામંદિર

૪૦૯ / મીન્ટરડ્રીટ

મદ્રાસ-૧

પૂઠ કવિકુલકોટીર આચાર્ય ભગવંત વિજય ભુવનતિલક-
સૂરીશ્વરજી મહારાજ કૃત અંતરિક્ષતીર્થ માહાત્મ્ય
ને પ્રાપ્ત થયેલ કેટલાક

શુભાભિપ્રાયો

શ્રી અન્તરિક્ષતીર્થ માહાત્મ્યની ત્રણ પુસ્તિકા સાથ જોગ
મત્રી. ચાર કાંડનાં સમસ્ત શ્લોકની રચના અવસરોચિત
ચિરંજીવી થાય તેવી છે. તમારી પ્રતિભાની સાક્ષી છે. આઠ
રામસૂરિજી, ધર્મધુરંધરસૂરિજીને આપેલ છે. સર્વને ગમી છે.
દોલતનગર (મુંબઈ) વિજય અમૃતસૂરિ

(પૂઠ આઠ વિજયનેમીસૂરીશ્વરજી મઠ પટ્ટધર)

અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથની ચોપડી નંગ. ૨ મલી છે. એક
નીચે જ્ઞાન ભંડારમાં આપી છે. બહુ આનંદ થયો. જે કાળમાં
સંસ્કૃત દેવ ભાષામાં સાહિત્ય રચનાઓ વિરલ થઈ ગઈ છે તે
જમાનામાં તમોએ શ્રી અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો મહિમા
દેવ ભાષામાં ગાયો છે તે બેશક પ્રશસ્ય છે.

અમદાવાદ

વિજયજંબૂસૂરિ

સુશ્રાવક સુમતિલાલ મારક્ટે અંતરિક્ષ માહાત્મ્યની
પુસ્તિકા મત્રી છે. જેથી ઘણો આભાર. સેવકની અભિપ્રાયની
જરૂરી નથી. આપશ્રી ઘણા વિદ્વાન અને લેખક છો. ત્રિલોચ-
નને પુસ્તિકા વાંચવા જણાવ્યું છે. પણ હજી ટાઈમ મલ્યો નથી.
નાશીક-મહાવીર સોસાયટી વિજયયશોદેવસૂરિ

અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથની પુસ્તિકા મલી. સાભાર સ્વીકારેલ
છે. આચાર્યદેવશ્રીએ અંતરિક્ષજીનું સંસ્કૃત ઐતિહાસિક
લેખન કરી તીર્થ અંગે કાયમી પ્રમાણિક સારી સારી સામગ્રી

સંઘને બાણવા મૂકી છે. પ્રયત્ન પ્રશંસનીય છે.

લોખંડી (સૌરાષ્ટ્ર) વિજયઅમૃતસૂરિ. દ. પં. જિનેન્દ્રવિ.

અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથ પુસ્તક મલ્યો. પુસ્તક વાંચી તેમાં અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથનો મહિમાનો વર્ણન બહુ સુંદર છે. લોકોને આલ્હાદ પહોંચાડે તેવો છે. આપની શક્તિની શી વાત કરવી.

મુંબઇ

વિજયભુવનસૂરિ

આજે શ્રી અંતરિક્ષ તીર્થ માહાત્મ્યનું પુસ્તક મલ્યું છે. સંસ્કૃતમાં લેખન કરીને પ્રાચીન પરંપરા બાળવી રાખી છે તે આનંદની વાત છે.

માંડવી (કચ્છ)

મુનિ જંબૂ વિં

‘ શ્રી અંતરિક્ષ તીર્થ માહાત્મ્ય ’ પુસ્તક આજે મલ્યું. ઘણોજ આનંદ થયો. પુસ્તક સુંદર તૈયાર થયું છે. ૫૦ આચાર્ય દેવે સરળ-સુબોધ અને રસપૂર્ણ સંસ્કૃત પદ્યઅંથનું નિર્માણ કરી ખાલ શુભે! પર મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

ફોદોદી (રાજસ્થાન)

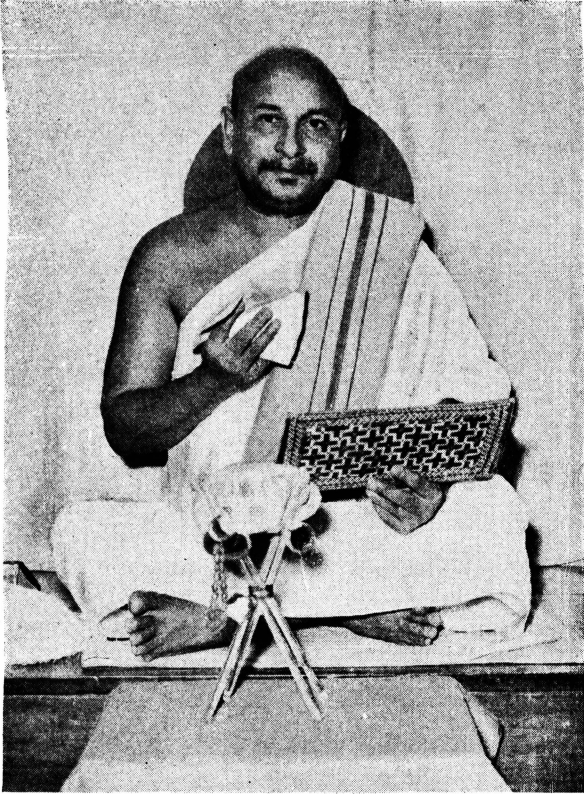
મુનિ ભદ્રગુપ્ત વિં

भवतां श्लोकपटुताम् दर्शयत् पूज्याऽशोकविजयेन प्रेषितं श्लोक-
बद्धं कलिकालकल्पवृक्षमिव अन्तर्गृह्यपार्श्वनाथतीर्थवर्णनात्मकं
पुस्तकं श्वः लब्धम् । पठित्वाऽवर्णयानन्दोऽ भवत् । भवताम् । श्लोक
रचनाशक्तिं ज्ञात्वा मम मस्तकं सहजभावेन भवच्चरणारविन्दे
लग्नम् । किं मयूरवाहिनी प्रत्यक्षाऽस्ति ? वा मयूरवाहिन्याऽयं
ग्रन्थः लिखितः ? सुमधुरसुशोभनसुवर्णनविस्तृतोऽयं ग्रन्थोऽस्ति ।

કપડવંજ

મુનિ અશોકસાગર

(મુનિવર્ય અમયસાગરજી-ગણિવર-શિષ્યરત્ન)

પૂજ્ય પંચાસજી મં શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર

ॐ ह्रीं श्री जगद्वल्लभपार्श्वनाथाय नमः
आत्म-कमल-लब्धि-भुवनतिलकसूरिगुरुभ्यो नमः
पूज्यपाद आचार्य लगवन्त श्रीमद्विजयलब्धिसूरीश्वर
महाराज विरचित

तरु-न्याय-विभाकर

श्री सभ्यक्षुद्धा नामनो पहेलो भाग

[गूर्जरभाषानुवादयुक्त]

प्रथम किरण : तत्त्वोद्देशाख्यः

भवत्युद्रेकनमत्सुराधिपशिरःकोटीररत्नप्रभा-
द्योतिस्मेरपदाम्बुजं निरुपमज्ञानप्रभाभासुरम् ।
रागद्वेषतृणालिपावकनिभं वाणीसुधाम्भोनिधिम् ,
श्रीमद्वोरजिनेश्वरं प्रतिदिनं वन्दे जगद्वल्लभम् ॥१॥

अर्थः—अत्यन्त लक्ष्मिणी नमता धन्वनीना भस्तकेना
मुकुटोना रत्नोनी प्रभाथी लारुवर-विषसित यरषुभलवाणा,

(આ પદ્ધતી પ્રભુનેા પૂજાતિશય પ્રકાશિત કરેલ છે) અનન્ત-જ્ઞાનરૂપી પ્રભાતી જલવદ્યમાન, (આ પદ્ધતી જ્ઞાનાતિશય દર્શાવ્યો છે) રાગ-દ્વેષરૂપી ઘાસની ગંજીને માટે અગ્નિસમાન (આ પદ્ધતી અપાયાપગમ અતિશય જણાવ્યો છે) વાણીરૂપી અમૃતના સાગર (આ પદ્ધતી વચનાતિશય ખતાવ્યો છે) ત્રિભુવનના પતિ કે પ્રિય એવા ભાવલક્ષ્મીપતિ વીર જિનેશ્વરને હું હંમેશાં વન્દના કરું છું. ॥૧॥

પ્રજ્ઞાવૈભવસંમદિષ્ણુકથકપ્રૌઢોક્તિવિદ્રાવણ—

પ્રખ્યં જીવગણોપજીવકદયાદષ્ટિપ્રકર્ષોજ્જ્વલમ્ ।

નત્વા શ્રોકમલાખ્યસૂરિમસકૃદ્ધ્યાત્વા ચ જૈનાગમં,

તત્ત્વન્યાયવિભાકરં સુલલિતં ગ્રન્થં પ્રકુર્વે મુદા ॥૨॥

અર્થ:—પ્રતિભાના વૈભવથી મદિષ્ણવાદીઓની પ્રૌઢ ઉક્તિઓના ખંડનમાં પ્રસિદ્ધ (આ પદ્ધતી ગુરુનેા પ્રતિભાતિશય અને સ્વસિદ્ધાન્તસ્થાપનનું સામર્થ્ય દર્શાવ્યું છે.) જીવગણને જીવાડનારી દયામાં ઉત્કૃષ્ટ જગૃતિના કારણે અત્યંત નિર્મલ (આ વાક્યથી ગુરુની અનેક નૃપતિઓને અહિંસાધર્મના ઉપદેશદ્વારા દયાધર્મમાં સ્થાપવાની કુશલતા દર્શાવી છે.) લક્ષ્મીનું સ્થાન જેમ કમલ છે તેમ આચાર વિગેરે આઠ પ્રકારની સંપદાના ઘર એવા સાર્થક નામવાળા શ્રી કમલસૂરિજી ગુરુદેવને વારંવાર નમન કરી અને ભક્તિશ્રદ્ધાપૂર્વક મનોમંદિરમાં સ્થાપીને અને જિનપ્રણીત પ્રવચનને નમન કરી તેનું ધ્યાન કરી, જીવાદિ તત્ત્વો અને તેના સાધક પ્રમાણુનયરૂપ ન્યાયોની વિશિષ્ટ સ્વરૂપ-પ્રકાર-પ્રમાણુરૂપીલાને કરનાર

હોઈ સાર્થકનામવાળા, સુલલિત, તત્ત્વન્યાય-વિભાકર નામક
અંથને હું આનંદપૂર્વક રચું છું. (૨)

સમ્યક્શ્રદ્ધાસંવિચ્છરણાનિ મુક્ત્યુપાયાઃ ॥૧॥

અર્થઃ—સમ્યક્શ્રદ્ધા, સમ્યક્સંવિત્, (જ્ઞાન) અને સમ્યક્-
ચારિત્ર જ મુક્તિના ઉપાયો (સાધનો) છે. અર્થાત્ આ
સમુદ્ધિત સમ્યક્ચરત્રયી જ મુક્તિના સાધનરૂપ છે. બીજા
મુક્તિના સાધનો નથી. (૧)

ઉદ્દેશ પ્રમાણે સમ્યક્શ્રદ્ધાનું લક્ષણ.

તત્ત્વેષ્વાસ્થા સમ્યક્શ્રદ્ધા ॥૨॥

અર્થઃ—જિનપ્રણીત-જીવાદિ તત્ત્વોના ઉપર આસ્થા
(અભિરૂચિ) તેનું નામ સમ્યક્શ્રદ્ધા. (૨)

તત્ત્વોનો નામ-સંખ્યા-નિર્દેશ.

તત્ર તત્ત્વાનિ જીવાજીવપુણ્યપાપાશ્રવસંવરનિર્જરાબન્ધમોક્ષા
નવ ॥૩॥

અર્થઃ—ત્યાં—‘તત્ત્વેષ્વાસ્થા’ એ વાક્યમાં કહેલા તત્ત્વો-
જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ,
મોક્ષ એ નામવાળા, નવ (૯) તત્ત્વો છે. (૩)

જીવાદિ તત્ત્વોનું નિરૂપણ.

જીવા અનન્તાઃ ॥૪॥

અર્થઃ—જો કે જીવોના લક્ષણ-પ્રકાર-ભેદો આગળ કહેવાશે

તો પણ તે જીવોની સંખ્યાની મર્યાદા નથી તેમજ તેઓ અસંખ્યાત પણ નથી એવા અભિપ્રાયથી કહે છે કે 'જીવો અનંતા છે.' (૪)

અજીવોનો વિભાગ—

ધર્માધર્માકાશકાલપુદ્ગલાઃ પશ્ચાજીવાઃ ॥૫॥

અર્થ:—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાલ, પુદ્ગલાસ્તિકાય, એમ આ પાંચ 'અજીવ' કહેવાય છે. પદ્વ્યત્વ સાધમ્યનું નિરૂપણ—

જીવેન સહૈત એવ ષટ્ દ્રવ્યાણિ ॥૬॥

અર્થ:—જીવાસ્તિકાયની સાથે આ પાંચ અજીવો 'દ્રવ્ય' કહેવાય છે, અર્થાત્ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, પુદ્ગલ દ્રવ્યત્વધર્મ અને જીવ આ છ પદાર્થો 'દ્રવ્ય' કહેવાય છે. આ બધામાં એક સરખો છે. (૬)

દર્શનાન્તરીઓએ માનેલ પદાર્થો કે દ્રવ્યોનો પૂર્વોક્ત છ દ્રવ્યોમાં સમાવેશ:—

દર્શનાન્તરાભિમતપદાર્થાનામત્રૈવાઽન્તર્ભાવઃ ॥૭॥

અર્થ:—દર્શનાન્તરીય નૈયાયિક આદિએ માનેલ પૃથિવી આદિ પદાર્થોનો આ જીવાદિ દ્રવ્યોમાં સમાવેશ થાય છે. (૭)

ગુણપર્યાયસામાન્યવિશેષાદયઃ ષટ્સ્વેવ સજ્જન્છન્તે ॥૮॥

અર્થ:—પરાભિમત ગુણકર્મસામાન્યવિશેષ વિગેરે પદાર્થો

આ છ દ્રવ્યોમાં જ સંગત થાય છે. અર્થાત્ છ જ દ્રવ્યો છે. અધિક નહીં કે ન્યૂન પણ નહીં. (૮)

પુણ્યાદિ તત્ત્વોનો પણ છ દ્રવ્યોમાં સમાવેશ—

પુણ્યાદિતસ્વાનામપ્યયમેવ ન્યાયઃ ॥૯॥

અર્થઃ—પૂર્વોક્તદિશાદ્વારા છ દ્રવ્યોમાં જ પુણ્યાદિ તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે. (૯)

તે આ પ્રમાણે—

તત્ર પુણ્યપાપાશ્રવબન્ધાનાં પુદ્ગલપરિણામત્વાત્ પુદ્ગલેષુ, સંવરનિર્જરામોક્ષાણાં જીવપરિણામત્વાજ્જીવેબ્ધન્તર્માવઃ ॥૧૦॥

અર્થઃ—પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, બન્ધનો પુદ્ગલપરિણામરૂપ હોઈ પુદ્ગલોમાં અને સંવર, નિર્જરા, મોક્ષનો જીવપરિણામરૂપ હોઈ જીવોમાં સમાવેશ થાય છે. (૧૦)

કાલ સિવાય પાંચ દ્રવ્યોનું સાધર્મ્યઃ—

કાલં વિહાય પચ્ચાસ્તિકાયા ભવન્તિ ॥૧૧॥

અર્થઃ—કાલને છોડી, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવ એમ પાંચ દ્રવ્યો ‘અસ્તિકાય’ (પ્રદેશોનો સમુહાયવાચા) કહેવાય છે. (૧૧)

પુણ્યતત્ત્વના પ્રભેદોઃ—

પુણ્યસ્ય તુ સાતોચ્ચૈર્ગોત્રસુસ્મનુષ્યદ્વિકપચ્ચેન્દ્રિયજાતિ પચ્ચદેહાદિમત્રિતત્ત્વપાઙ્ગાદિમસંહનનસંસ્થાનપ્રશસ્તવર્ણચતુષ્કાગુરુ-

લઘુપરાધાતોચ્છ્વાસાતપોદ્યોતશુભસ્વગતિનિર્માણત્રસદશકસુરન-
રતિર્યંગાયુસ્તીર્થકરનામકર્મરૂપેણ દ્વિચત્વારિંશદ્ભેદાઃ ॥૧૨॥

અર્થઃ—૧ સાતાવેદનીય, ૨ ઉચ્ચગોત્ર, ૩ મનુષ્યગતિ, ૪ મનુષ્યાનુપૂર્વી, ૫ સુરગતિ, ૬ સુરાનુપૂર્વી, ૭ પંચેન્દ્રિય-
જ્ઞાતિ. પાંચ શરીરો—૮ ઔદારિક, ૯ વૈક્રિય, ૧૦ આહારક, ૧૧ તૈજસ, ૧૨ કાર્મણ અને તે ત્રણ શરીરના ૧૩-૧૪-૧૫
અંગોપાંગો, ૧૬ વજ્રપલનારાચ નામનું પહેલું સંઘયણ, ૧૭
સમચતુરસ્ર નામનું પહેલું સંસ્થાન, ૧૮ શુભવર્ણ, ૧૯ શુભગંધ,
૨૦ શુભરસ, ૨૧ શુભસ્પર્શ, ૨૨ અગુરુલઘુ, ૨૩ પરાધાત, ૨૪
ઉચ્છ્વાસ, ૨૫ આતપ, ૨૬ ઉદ્યોત, ૨૭ શુભખગતિ, ૨૮
નિર્માણ, ૨૯ ત્રસ, ૩૦ ખાદર, ૩૧ પર્યાપ્ત, ૩૨ પ્રત્યેક, ૩૩
સ્થિર, ૩૪ શુભ, ૩૫ સૌભાગ્ય, ૩૬ સુસ્વર, ૩૭ આદેય, ૩૮
યશઃ કીર્તિરૂપ ત્રસદશક, ૩૯ સુરાયુ, ૪૦ નરાયુ, ૪૧
તિર્યંગાયુ, ૪૨ તીર્થકરનામકર્મ. આ પ્રમાણે પુણ્યતત્ત્વના
૪૨ ભેદો છે. (૧૨)

પાપતત્ત્વના પ્રભેદો—

જ્ઞાનાન્તરાયદશકદર્શનાવરણીયનવકનીચૈર્ગોત્રાસાતમિધ્યા-
ત્વસ્થાવરદશકનિરયત્રિકકષાયપશ્ચવિંશતિતિર્યંગદ્વિકૈકદ્વિત્રિચતુ-
ર્જાતિકુલ્લગત્યુપધાતાપ્રસસ્તવર્ણચતુષ્કાપ્રથમસંહનનસંસ્થાનભેદાત્
દ્વયશીતિવિધં પાપમ્ ॥૧૩॥

અર્થઃ—૧ મતિજ્ઞાનાવરણીય, ૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, ૩
અવધિજ્ઞાનાવરણીય, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય, ૫ કેવળજ્ઞાના-

વરણીય, ૬ દાનાંતરાય, ૭ લાભાંતરાય, ૮ ભોગાંતરાય, ૯ ઉપભોગાંતરાય, ૧૦ વીર્યાંતરાય૩૫ જ્ઞાનાંતરાયદશક, ૧૧ ચક્ષુ-
દર્શનાવરણીય, ૧૨ અચક્ષુદર્શનાવરણીય, ૧૩ અવધિદર્શના-
વરણીય, ૧૪ કેવળદર્શનાવરણીય, ૧૫ નિદ્રા, ૧૬ નિદ્રાનિદ્રા,
૧૭ પ્રચલા, ૧૮ પ્રચલા-પ્રચલા, ૧૯ થીલુદ્ધિ રૂપદર્શનાવર-
ણીયનવક, ૨૦ નીચ ગોત્ર, ૨૧ અસાતાવેદનીય, ૨૨ મિથ્યા-
ત્વ મોહનીય, ૨૩ સ્થાવર, ૨૪ સૂક્ષ્મ, ૨૫ અપર્યાપ્ત, ૨૬
સાધારણ, ૨૭ અસ્થિર, ૨૮ અશુભ, ૨૯ દૌર્ભાગ્ય, ૩૦ દુઃસ્વર,
૩૧ અનાદેય, ૩૨ અચશ રૂપ સ્થાવર દશક, ૩૩ નરકગતિ,
૩૪ નરકાનુપૂર્વી, ૩૫ નરકાયુરૂપ નિરચત્રિક અનંતાનુબંધી-
૩૬ ક્રોધ, ૩૭ માન, ૩૮ માયા, ૩૯ લોભ, અપ્રત્યાખ્યાનીય-
૪૦ ક્રોધ, ૪૧ માન, ૪૨ માયા, ૪૩ લોભ; પ્રત્યાખ્યાનીય-
૪૪ ક્રોધ, ૪૫ માન, ૪૬ માયા, ૪૭ લોભ, સંબલન-
૪૮ ક્રોધ, ૪૯ માન, ૫૦ માયા, ૫૧ લોભ, ૫૨ હાસ્ય, ૫૩
રતિ, ૫૪ અરતિ, ૫૫ શોક, ૫૬ ભય, ૫૭ દુર્ગંધા, ૫૮
પુરૂષવેદ, ૫૯ સ્ત્રીવેદ, ૬૦ નપુંસકવેદ રૂપ (૨૫) કષાય, ૬૧
તિર્યાચગતિ, ૬૨ તિર્યાચાનુપૂર્વી, ૬૩ એકેન્દ્રિય, ૬૪ બે-
ધ્વન્દ્રિય, ૬૫ તેઠ્ઠન્દ્રિય, ૬૬ અઉરિન્દ્રિય જાતિ, ૬૭ અશુભ
વિહાયોગતિ, ૬૮ ઉપધાત, ૬૯ અપ્રશસ્તવર્ણ, ૭૦ અશુભ
ગંધ, ૭૧ અશુભ રસ, ૭૨ અશુભ સ્પર્શ, ૭૩ ઋષભનારાચ-
સંઘયણ, ૭૪ નારાચસંઘયણ, ૭૫ અર્ધનારાચસંઘયણ, ૭૬
ક્રીલિકાસંઘયણ, ૭૭ છેવટુસંઘયણ, ૭૮ ન્યગ્રોધપરિમંડલ
સંસ્થાન, ૭૯ સાદિ સંસ્થાન, ૮૦ વામન સંસ્થાન, ૮૧ કુબ્જ
સંસ્થાન, ૮૨ હુંડક સંસ્થાન. એ પ્રમાણે પાપતત્ત્વના (૮૨)
ભેદો છે. (૧૩)

આશ્રવ તત્ત્વના પ્રભેદો—

આશ્રવસ્તુ ઇન્દ્રિયપञ્ચકકષાયચતુષ્કાવ્રતપञ્ચકયોગત્રિક
ક્રિયાપञ્ચવિંશતિભેદાત્ દ્વાચત્વારિંશદ્વિધઃ ॥૧૪॥

અર્થઃ—૧ સ્પર્શેન્દ્રિય, ૨ રસેન્દ્રિય, ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય,
૪ નેત્રેન્દ્રિય, ૫ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ૬ ક્રોધ, ૭ માન, ૮ માયા,
૯ લોભ, ૧૦ પ્રાણાતિપાત, ૧૧ મૃષાવાદ, ૧૨ અદત્તાદાન,
૧૩ મૈથુન, ૧૪ પરિગ્રહ, ૧૫ મનોયોગ, ૧૬ વચનયોગ,
૧૭ કાયયોગ, ૧૮ કાયિકી, ૧૯ અધિકરણિકી, ૨૦ પ્રાદ્વેષિકી,
૨૧ પરિતાપનિકી, ૨૨ પ્રાણાતિપાતિકી, ૨૩ આરંભિકી, ૨૪
પરિગ્રહીકી, ૨૫ માયાપ્રત્યયિકી; ૨૬ મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી,
૨૭ અપ્રત્યાખ્યાનિકી, ૨૮ દષ્ટિકી, ૨૯ સ્પૃષ્ટિકી, ૩૦ પ્રાતિ-
ત્યકી, ૩૧ સામંતોપનિપાતિકી, ૩૨ નૈશ્ચિકી, ૩૩ સ્વાહસ્તિકી,
૩૪ આજ્ઞાપનિકી, ૩૫ વિદારણિકી, ૩૬ અનાલોગિકી. ૩૭
અનવકાંક્ષાપ્રત્યયિકી, ૩૮ બીજી પ્રાયોગિકી, ૩૯ સમુદાનિકી,
૪૦ પ્રેમિકી, ૪૧ દ્વેષિકી, ૪૨ ઈર્ષ્યાપથિકીરૂપ ૨૫ ક્રિયા. આ
પ્રમાણે આશ્રવતત્ત્વના (૪૨) ભેદો છે. (૧૪)

સંવરતત્ત્વના પ્રભેદો—

પञ્ચસમિતિત્રિગુપ્તિદ્વાવિંશતિપરીષદ્દશયતિર્ધર્મદ્વાદશમાવના
પञ્ચચારિત્રભેદાત્સંવરસ્સપञ્ચાશદ્વિધઃ ॥૧૫॥

અર્થઃ—૧ ઈર્ષ્યાસમિતિ, ૨ લાપાસમિતિ, ૩ એષણા-
સમિતિ, ૪ આદાનભંડમત્તનિકૂળેવણાસમિતિ, ૫ પારિષ્કા-
પનિકાસમિતિ, ૬ મનગુપ્તિ, ૭ વચનગુપ્તિ, ૮ કાયગુપ્તિ,

૯ ક્ષુધા, ૧૦ પિપાસા, ૧૧ શીત, ૧૨ ઉષ્ણ, ૧૩ દંશ, ૧૪ અચેલક, ૧૫ અરતિ, ૧૬ સ્ત્રી, ૧૭ ચર્યા, ૧૮ નૈષેધિકી, ૧૯ શય્યા, ૨૦ આક્રોશ, ૨૧ વધ, ૨૨ યાચના, ૨૩ અલાલ, ૨૪ રોગ, ૨૫ તૃષ્ણસ્પર્શ, ૨૬ મલ, ૨૭ સત્કાર, ૨૮ પ્રજ્ઞા, ૨૯ અજ્ઞાન, ૩૦ સમ્યક્ત્વરૂપ આવીશ પરીષદ્, ૩૧ ક્ષમા, ૩૨ માર્દવ, ૩૩ આર્જવ, ૩૪ નિકૌલતા, ૩૫ તપ, ૩૬ સંયમ, ૩૭ સત્ય, ૩૮ શૌચ, ૩૯ અર્કિચનત્વ. ૪૦ બ્રહ્મચર્ય-રૂપ દશયતિધર્મ, ૪૧ અનિત્ય, ૪૨ અશરણ, ૪૩ સંસાર, ૪૪ એકત્વ, ૪૫ અન્યત્વ, ૪૬ અશુચિત્વ, ૪૭ આશ્રવ, ૪૮ સંવર, ૪૯ નિર્જરા, ૫૦ લોકસ્વભાવ, ૫૧ બોધિદુર્લભ, ૫૨ ધર્મરૂપ આર ભાવના, ૫૩ સામાયિક, ૫૪ છેદોપસ્થાપનીય ૫૫ પરિહારવિશુદ્ધિ, ૫૬ સૂક્ષ્મસંપરાય, ૫૭ યથાખ્યાતરૂપ પંચ ચારિત્ર, એ પ્રમાણે સંવરતત્વના ૫૭ ભેદો છે. (૧૫)

નિર્જરાતત્વના પ્રભેદો—

બાહ્યાભ્યન્તરષટ્કરૂપતપોભેદેન દ્વાદશપ્રકારા નિર્જરા ॥૧૬॥

અર્થ:—૧ અનશનતપ, ૨ ઉનોદરીકા, ૩ વૃત્તિસંક્ષેપ, ૪ રસત્યાગ, ૫ કાયકલેશ, ૬ સંલીનતા એ રૂપ બાહ્યતપ, ૭ પ્રાયશ્ચિત, ૮ વિનય, ૯ વૈયાવૃત્ય, ૧૦ સ્વાધ્યાય, ૧૧ ધ્યાન, ૧૨ કાર્યોત્સર્ગરૂપ અભ્યંતર તપ. આ પ્રમાણે નિર્જરાતત્વના ૧૨ ભેદ છે. (૧૬)

અંધતત્વના પ્રભેદો—

પ્રકૃતિસ્થિતિરસપદેશભેદાચ્ચતુર્વિધો બન્ધઃ ॥૧૭॥

અર્થ:—૧ પ્રકૃતિબંધ, ૨ સ્થિતિબંધ, ૩ અનુભાગબંધ,
૪ પ્રદેશબંધ. આ પ્રમાણે બંધતત્વના (૪) ભેદ છે. (૧૭)

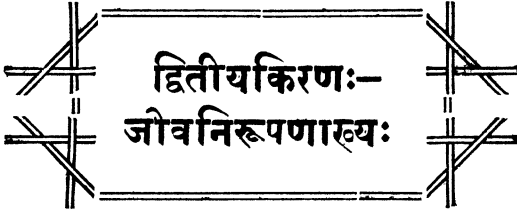
મોક્ષતત્વના પ્રભેદો—

મોક્ષસ્તુ સત્પદમરૂપણાદ્રવ્યપ્રમાણક્ષેત્રસ્પર્શનાકાલાન્તર-
ભાગમાવાલ્પવહુત્વૈર્નવવિધઃ ॥૧૮॥

અર્થ:—૧ સત્પદમરૂપણાદ્રાર, ૨ દ્રવ્યપ્રમાણદ્રાર, ૩ ક્ષેત્ર-
દ્રાર, ૪ સ્પર્શનાદ્રાર, ૫ કાલદ્રાર, ૬ અંતરદ્રાર, ૭ ભાગદ્રાર,
૮ ભાવદ્રાર, ૯ અલ્પબહુત્વદ્રાર. આ પ્રમાણે મોક્ષતત્વના
૯ ભેદ છે. (૧૮)

श्री सकलमन्त्राधिराज श्री सिद्धचक्राय नमः

तत्र चेतनालक्षणो जीवः ॥१॥

अर्थः—चेतनारूपी लक्षणु (असाधारणु धर्मस्वरूप)वाणो
एव छे. (१+१६)

स द्विविधः ॥२॥

अर्थः—ते एव छे प्रकारनो छे. (२+२०)

संसार्यसंसारिभेदात् ॥३॥

अर्थः—(१) संसारी (२) असंसारी (सिद्ध) लेहथी ते
एव 'छे प्रकारनो छे. (३+२१)

अत्र चेतनत्वेन जीव एकविधः ॥४॥

अर्थः—संसारी एवना निरूपणु प्रसंगमां संसारी एव,
चेतनत्वधर्मी अपेक्षाछे एक प्रकारनो छे. (४+२२)

त्रसंस्थावरभेदेन द्विविधः ॥५॥

અર્થ:—સંસારોપાધિવિશિષ્ટચેતનત્વથી એક પ્રકારનો હોવા છતાંય ત્રસ અને સ્થાવર લેહની અપેક્ષાએ સંસારી જીવ બે પ્રકારનો છે. (૫+૨૩)

(અહીં ત્રસ નામકર્મના ઉદયવાળા બેઈન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો, ત્રસ તથા સ્થાવર નામકર્મના ઉદયવાળા એકેન્દ્રિય જીવો—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિકાય જીવો સ્થાવર સમજવા.)

પુંસ્રીનપુંસકભેદેન ત્રિવિધઃ ॥૬॥

અર્થ:—સંસારી જીવ, પુરૂષલેહ, સ્ત્રીલેહ, નપુસકલેહની અપેક્ષાએ પુરૂષ-સ્ત્રી-નપુસક લેહવાળો હોઈ ત્રણ પ્રકારનો છે. (૬+૨૪)

નારકતિર્યંકમનુષ્યદેવભેદેન ચતુર્વિધઃ ॥૭॥

અર્થ:—ગતિની અપેક્ષાએ (૧) નરકગતિના ઉદયવાળો નારક, (૨) તિર્યંચગતિના ઉદયવાળો તિર્યંચ, (૩) મનુષ્યગતિના ઉદયવાળો મનુષ્ય, (૪) દેવગતિના ઉદયવાળો દેવ એમ નારક તિર્યંચ મનુષ્ય દેવરૂપે ચાર પ્રકારનો જીવ છે. (૭+૨૫)

ઇન્દ્રિયભેદેન પञ્ચવિધઃ ॥૮॥

અર્થ:—જાતિનામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ એકેન્દ્રિય વિગેરે જાતિપરિણામને લજનારા હોઈ જીવોના પાંચ લેહો છે. (૧) એકેન્દ્રિય, (૨) બેઈન્દ્રિય, (૩) તેઈન્દ્રિય, (૪) ચતુરેન્દ્રિય, (૫) પંચેન્દ્રિય. એમ ઈન્દ્રિયલેહથી જીવ પાંચ પ્રકારનો છે. (૮+૨૬)

પૃથિવ્યપ્તેજોવાયુવનસ્પતિત્રસમેદેન ષડ્વિધ્વિદ્યેભ્યં વિસ્ત-
રતસ્ત્રિષ્ઠ્યધિકપશ્ચન્નતવિધોઽપિ ભવતીતિ વિજ્ઞેયઃ ॥૧૫॥

અર્થઃ—પૃથિવીકાય, અપ્કાય, વાયુકાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાય. આ પ્રમાણે કાયભેદથી છ પ્રકારનો જીવ સમજવો. વિસ્તારથી (૭) નારકી, (૨૪) તિર્યંચો, (૧૦૧) ગર્ભજ મનુષ્યો, (૯૯) દેવો તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત-ભેદથી અને (૧૦૧) સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો ઉમેરવાથી ‘૫૬૩’ ભેદવાળા જીવો આગમથી જાણવા. (૯+૨૭)

સંસારી જીવનું લક્ષણ—

સકર્મા સંસારી ॥૧૦॥

અર્થઃ—કર્મની સાથે વિશિષ્ટ સંબંધવાળો જીવ ‘સંસારી’ કહેવાય છે. (૧૦+૨૮)

દેહમાત્રપરિમાણઃ ॥૧૧॥

અર્થઃ—સંસારી જીવ, દેહ પ્રમાણે પરિમાણવાળો છે. જીવનું શરીર જેટલા પરિમાણવાળું છે. જીવનું પણ તેટલું જ પરિમાણ જાણવું. (૧૧+૨૯)

સ ચ સૂક્ષ્મેતરૈકેન્દ્રિયદ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાસંજ્ઞિસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિય-
મેદેન સપ્તવિધોઽપિ પ્રત્યેકં પર્યાપ્તાપર્યાપ્તમેદતશ્ચતુર્દશવિધઃ ૧૨

અર્થઃ—તે જીવ, સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાહર એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય, સંજ્ઞિ

પચ્ચેન્દ્રિય, લેહથી સાત પ્રકારનો હોવા છતાં પર્યામિ અને અપર્યામિ લેહથી ચૌદ પ્રકારનો છે. (૧૨+૩૦)

પર્યામિ શબ્દની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત પર્યામિનું વર્ણન—

આત્મનઃ પૌદ્ગલિકક્રિયાવિશેષપરિસમાપ્તિઃ પર્યામિઃ ૧૩

અર્થઃ—પૌદ્ગલિક વિશિષ્ટ ક્રિયાની સમાપ્તિ, જે શક્તિ વડે થાય છે, તે આત્મામાં રહેલી વિશિષ્ટ શક્તિને ‘પર્યામિ’ કહે છે. અર્થાત્ પુદ્ગલના ઉપચયથી જન્ય વિશિષ્ટ ક્રિયાની પૂર્ણતા કરનારી આત્માની વિશિષ્ટ શક્તિ એટલે ‘પર્યામિ’ અથવા તેવી શક્તિમાં નિમિત્ત પુદ્ગલનો ઉપચય એટલે ‘પર્યામિ’. (૧૩+૩૧)

પર્યામિવિભાગ—

આહારશરીરેન્દ્રિયોલ્લવાસભાષામનરૂપવિષયભેદાત્
પર્યામિષ્ષોઢા ॥૧૪॥

અર્થઃ—આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, ઉલ્લવાસ, ભાષા, મનરૂપ વિષયલેહથી પર્યામિના છ પ્રકારો છે—

(૧) આહારપર્યામિ, (૨) શરીરપર્યામિ, (૩) ઇન્દ્રિય-પર્યામિ, (૪) શ્વાસોશ્વાસપર્યામિ, (૫) ભાષાપર્યામિ. (૬) મન-પર્યામિ. એમ છ લેહો પર્યામિના સમજવા. (૧૪+૩૨)

આહારપર્યામિનું વર્ણન—

શરીરાદિપશ્ચયોગ્યદલિકદ્રવ્યાદાનક્રિયાપરિસમાપ્તિરાહાર-
પર્યામિઃ ॥૧૫॥

અર્થ:—ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ, ભાષા, પ્રાણા-
પાન, મન, કર્મરૂપ આઠ પ્રકારના પુદ્ગલો પૈકી શરીર, ઇન્દ્રિય,
ઉચ્છવાસ, ભાષા, મન એ પાંચને યોગ્ય જે દલિક દ્રવ્યો છે
તેઓની ગ્રહણરૂપ ક્રિયાની સમાપ્તિ, જે આત્મશક્તિ વડે થાય
છે તે શક્તિનું નામ ' આહારપર્યાપ્તિ '. (૧૫+૩૩)

શરીરપર્યાપ્તિનું વર્ણન—

ગૃહીતશરીરવર્ગણાયોગ્યપુદ્ગલ્લાનાં શરીરાક્ષોપાક્ષતયા
રચનક્રિયાસમાપ્તિશરીરપર્યાપ્તિઃ ॥૧૬॥

અર્થ:—સામાન્યથી ગ્રહણ કરેલ શરીર વર્ગણાગત યોગ્ય
પુદ્ગલોની શરીરના અંગોપાંગરૂપે રચનાત્મક ક્રિયા જે શક્તિ
વડે થાય છે તે આત્મનિષ્ઠશક્તિ ' શરીરપર્યાપ્તિ ' કહેવાય છે.
(૧૬+૩૪)

ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિનું વર્ણન—

ત્વગાદીન્દ્રિયનિર્વર્તનક્રિયાવરિસમાપ્તિરિન્દ્રિયપર્યાપ્તિઃ ૨૭

અર્થ:—ત્વગ્ ઇન્દ્રિય (સ્પર્શેન્દ્રિય) વિગેરે ઇન્દ્રિયોને
ઇન્દ્રિયરૂપે બનાવવાની ક્રિયા, જે આત્મીય શક્તિવિશેષથી કે
પુદ્ગલવિશેષથી પૂર્ણ કરાય છે તે સર્વશરીરેન્દ્રિયવ્યાપક
' ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ' કહેવાય છે. (૧૭+૩૫)

શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિનું વર્ણન—

શ્વાસોચ્છવાસયોગ્યદ્રવ્યાદાનોત્સર્ગશક્તિવિરચનક્રિયા-
સમાપ્તિઃ શ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિઃ ॥૧૮॥

અર્થ:—શ્વાસોશ્વાસ યોગ્ય દ્રવ્યોની લેવા-મૂકવાની શક્તિ બનાવવાની ક્રિયા, જે આત્મીયશક્તિવિશેષથી કે પુદ્ગલના ઉપચયથી પૂર્ણ થાય છે તે 'શ્વાસોશ્વાસપર્યાસિ'. (૧૮+૩૬)

ભાષાપર્યાસિનું વર્ણન—

ભાષાયોગ્યદ્રવ્યપરિગ્રહવિસર્જનશક્તિનિર્માણક્રિયાપરિસમાપ્તિર્ભાષાપર્યાસિ: ॥૧૯॥

અર્થ:—ભાષા યોગ્ય દ્રવ્યોની અવલંબન અને પછી વિસર્જન વિષયની શક્તિના નિર્માણની ક્રિયા, જે આત્મશક્તિથી કે પુદ્ગલ ઉપચયથી પૂર્ણ થાય છે તે 'ભાષાપર્યાસિ' કહેવાય છે. (૧૯+૩૭)

મન:પર્યાસિનું વર્ણન—

મનસ્ત્વયોગ્યદ્રવ્યાહરણવિસર્જનશક્તિજનનક્રિયાપરિસમાપ્તિર્મન:પર્યાસિ. ॥૨૦॥

અર્થ:—મનપણાને યોગ્ય દ્રવ્યોને લેઈ મૂકવાના વિષયની શક્તિ પેદા કરનારી અનુકૂલ ક્રિયા, જે આત્મીયશક્તિવિશેષથી કે પુદ્ગલઉપચયથી પૂર્ણ થાય છે તે 'મન:પર્યાસિ' સમજવી. (૨૧+૩૮)

પર્યાસિના પ્રભેદનું જ્ઞાન કરાવ્યા પછી-

પર્યાસિ-અપર્યાસિનું સ્વરૂપ—

સ્વસ્વયોગ્યપર્યાસિપૂર્ણત્વભાજ: પર્યાસિ: । સ્વસ્વપર્યાસિ-પૂર્ણતાવિકલા અપર્યાસિ: ॥૨૧॥

અર્થ:—જે જે જીવની જેટલી પર્યાપ્તિ અભિમત છે તેટલી પર્યાપ્તિકાર્યની પૂર્ણતાવાળા જીવો 'પર્યાપ્ત' અને સ્વસ્વ-પર્યાપ્તિની પૂર્ણતા વગરના જીવો 'અપર્યાપ્ત' છે. (૩૬+૨૧)

તત્રૈકેન્દ્રિયસ્યાઘ્રાશ્ચતસ્રઃ । દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાસંજ્ઞિપञ्ચેન્દ્રિયાણાં પञ્ચ । સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયાણાં ષટ્ પર્યાપ્તિયઃ ॥૨૨॥

અર્થ:—(અ) ત્યાં—છ પર્યાપ્તિઓમાંથી પહેલી ચાર (આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-શ્વાસોશ્વાસરૂપ ચાર) પર્યાપ્તિઓ, એકેન્દ્રિય જીવને હોય છે. કેમકે, ભાષા અને મન તેને હોતા નથી.

(બ) એકેન્દ્રિય,—તેકેન્દ્રિય—ચતુરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયોને, ભાષા ઉમેરતાં પાંચપર્યાપ્તિઓ હોય છે. કેમકે તેઓને મનનો અભાવ છે.

(ક) સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય જીવોને પૂર્વની પાંચમાં મન ઉમેરતા છ પર્યાપ્તિઓ હોય છે, કેમકે આ જીવોમાં મન છે. (૨૨+૪૦)

પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ આદિ સાત પ્રકારના જીવોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન—

સૂક્ષ્માશ્ચ નિગોદાદિવર્તિનઃ । વાદરાઃ સ્થૂલપૃથિવી-કાયિકાદયઃ । દ્વીન્દ્રિયાઃ કૃમ્યાદયઃ । ત્રીન્દ્રિયા પિપીલિકાદયઃ । ચતુરિન્દ્રિયા ભ્રામરાદયઃ ॥૨૩॥

અસંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયા મનોહીના અગર્ભજા મોનાદયઃ ॥૨૪॥

સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયા દેવમનુજાદયઃ ॥૨૫॥

અર્થ—(૧) સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયવાળા, નિગોહ વિ-
સ્થાનવર્તી પાંચ પૃથ્વીકાય વિ. એકેન્દ્રિય જીવો 'સૂક્ષ્મ' છે.

(૨) બાહરનામકર્મના ઉદયવાળા, સ્થૂલ (બાહર) પૃથ્વીકાય
વિ. પાંચ એકેન્દ્રિય જીવો 'બાહર' છે.

(૩) સ્પર્શન અને રસન એમ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો,
'દ્વીઈન્દ્રિય' કહેવાય છે. દા. ત. કરમીયા, લાકડાનો કીડો,
અલસીઆ, જમીનના કીડા, ગંડોલા, જળો, મોતીની છીપ,
શંખો, કોડી વિ. સમજવા.

(૪) સ્પર્શન-રસન-ઘ્રાણ્ય એમ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો
'ત્રીઈન્દ્રિય' કહેવાય છે. દા. ત. મંકોડો, કીડી, ઘીમેલ, ઉધેઈ,
લીખ, ગીંગોડી, છાણના કીડા, માંકડ, ગોકળગાય, કાનખજૂરો,
વિ. સમજવા.

(૫) સ્પર્શન-રસન-ઘ્રાણ્ય-ચક્ષુ એમ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા
જીવો, ચતુરિન્દ્રિય કહેવાય છે. દા. ત. કરોળીઓ, વીંછી,
ભમરો, આગીઓ, પતંગીયું, તીડ, મધમાખી, ડાંસ, તમડું
વિ. સમજવા.

(૬) મન વગરના અને જે ગર્ભજ નથી તે મત્સ્ય વિ.
આદિ પદ્ધતી સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય પશુ વિ. પંચેન્દ્રિય જીવો,
'અસંજિપંચેન્દ્રિય' જાણવા.

(૭) મનવાળા પંચેન્દ્રિય જીવો 'સંજિપંચેન્દ્રિય' જાણવા.
દા. ત. સર્વદેવ-નારકી-ગર્ભજ મનુષ્યો તિર્થંચો-આદિ.
(૨૩ થી ૨૫ ૪૧ થી ૪૩)

एत एवं प्राणिनः ॥२६॥

અર્થ—આ ચૌદ પ્રકારના જીવો પ્રાણવંતા છે એથી જ આ જીવોનું જીવત્વ છે. (૨૬+૪૪).

પ્રાણોનું વિવેચન—

તત્ર પ્રાણા દ્રવ્યભાવભેદેન દ્વિવિધાઃ । દ્રવ્યપ્રાણાઃ
પચ્ચેન્દ્રિયમનોવાકાયબલોચ્છ્વાસાયુંષિ દશ । અનન્તજ્ઞાન
દર્શનચારિત્રવીર્યાત્મકાશ્ચત્વારો ભાવપ્રાણાઃ ॥૨૭॥

અર્થ—ત્યાં પૂર્વોક્ત પ્રાણિ શબ્દમાં રહેલ પ્રાણો, દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે પ્રાણો છે.

(૧) પાંચઈન્દ્રિયો, મનોબલ-વચનબલ કાયબલ એમ ત્રણ બલો, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એમ દશ પ્રાણો 'દ્રવ્યપ્રાણો' કહેવાય છે. (૨૭+૪૫)

(૨) અનન્તજ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્યરૂપ ચાર પ્રાણો 'ભાવ-પ્રાણ' કહેવાય છે.

સ્પર્શનકાયોચ્છ્વાસાયુંષ્યેકેન્દ્રિયાણામ્. રસનવાગ્મ્યાં સહ
પૂર્વોક્તા દ્વોન્દ્રિયાણામ્, ઘ્રાણેન સહૈતે ત્રીન્દ્રિયાણામ્, ચક્ષુષા
સહૈત એવ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્, શ્રોત્રેણ સહામી અસંજ્ઞિનામ્,
પનસા સહૈતે સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયાણામ્, અનન્તજ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-
વીર્યાણિ ચત્વારિ સિદ્ધાનાં ભાવપ્રાણાઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:— 'એકેન્દ્રિય' જીવોને સ્પર્શેન્દ્રિય-કાયબલ-શ્વાસોશ્વાસ આયુષ્ય એમ ચાર પ્રાણો હોય છે.

'બેઈન્દ્રિય' જીવોને પૂર્વોક્ત ચાર પ્રાણોમાં રસનેન્દ્રિય અને વચનબલ ઉમેરતા છ પ્રાણો હોય છે.

‘તેજન્દ્રિય’ જીવોને પૂર્વોક્ત છ પ્રાણોમાં દ્રાણેન્દ્રિય ઉમેરતા ૭ પ્રાણો હોય છે.

‘ચક્રિન્દ્રિય’ જીવોને પૂર્વોક્ત સાત પ્રાણોમાં ચક્ષુરિન્દ્રિય ઉમેરતા આઠ પ્રાણો હોય છે.

‘અસંસિ પંચેન્દ્રિય’ જીવોને પૂર્વોક્ત આઠ પ્રાણોમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય ઉમેરતાં નવ પ્રાણો હોય છે.

‘સંસિપંચેન્દ્રિય’ જીવોને પૂર્વોક્ત નવ પ્રાણોમાં મનબલ ઉમેરતા દશ પ્રાણો હોય છે.

‘સિદ્ધજીવો’ ને અનંતજ્ઞાન-અનંતદર્શન-અનંતચારિત્ર અનંતવીર્ય એમ ચાર ભાવપ્રાણો હોય છે. (૨૮+૪૬)

અસંસારી જીવનું લક્ષણ—

નિર્ઘૃતાશેષકર્મા અસંસારી સ एव सिद्धो जिनाजिन-
तीर्थादिभेदभिन्नश्चरमञ्जरीरत्रिभागोनाकाशपदेशावगाही च
॥ ૨૯ ॥

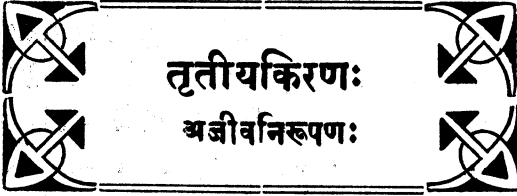
અર્થ:—જે જીવે સકલ આઠ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય વિ. કમોનો ક્ષય કર્યો છે તે આત્મા ‘અસંસારી’ [સિદ્ધ] કહેવાય છે.

તે અસંસારી જ, જિન, અજિન તીર્થ વિ. લેહ્યુક્ત [સિદ્ધોના પંદર લેહનું વર્ણન આગળ કરાશે] અને અન્તિમ શરીરના ત્રીજા ભાગથી ન્યૂન આકાશપ્રદેશની અવગાહના સંપન્ન ‘સિદ્ધ’ કહેવાય છે. (૨૯+૪૭)

[જેમ પ્રદીપ તેજના અવયવો, થોડી જગ્યામાં સંકેચ અને મોટી જગ્યામાં વિકાસને પામે છે તેમજ અસંખ્ય પ્રદેશી આત્માની પણ ઉત્કૃષ્ટ સંકેચપ્રાપ્તિ દશામાં લોકના એક અસંખ્યાતમા ભાગમાં સ્થિતિ, ઉત્કૃષ્ટ વિકાસવાળી દશામાં અર્થાત્ કેવલીની કેવલી સમુદ્ધાત દશામાં સર્વલોકમાં અવગાહનાની વ્યાપકતા છે એ શિવાય બીજે સ્થાને અનેકવિધ મધ્યમ અવસ્થા હોય છે આમ વસ્તુસ્થિતિ છે. પરંતુ સર્વસંસારી જીવની અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહિતા જ છે. સિદ્ધોની યોગનિરોધકાલમાં શરીરના છિદ્રો પૂરાતા હોવાથી ચરમશરીરના ત્રીજા ભાગે હીન અવગાહના છે. આનાથી વધારે અનાવરણ વીર્યવાળા ભગવંતને પણ સંકેચ નથી, સિદ્ધોની આટલી જ અવગાહનામાં સ્વભાવ જ કારણ છે. સ્વભાવમાં પ્રક્ષ વ્યાજબી નથી.]

श्री समस्तविघ्ननिवारकशंखेश्वरपार्श्वनाथाय नमः

अशुचद्रव्यं लक्षणः—

चेतनाशून्यं द्रव्यमजीवः ॥१॥

अर्थः—चेतना वगरतुं द्रव्य 'अशुच' कहेवाय छे.
(१+४८)

अशुचना पांच लोकोना कभसर विलागः—

गत्यसाधारणहेतुर्द्रव्यं धर्मः ॥२॥

अर्थः—गमन करनार शुच अने पुङ्गलोनी देशांतर-
प्राप्तिरूप गतिना प्रत्ये असाधारण कारणरूप द्रव्य ते 'धर्मा-
स्तिकाय' द्रव्य. (२+४९)

धर्मास्तिकाय द्रव्यनी सिद्धिमां अनुमान प्रमाणांनी

रज्जुआतः—

तत्र प्रमाणं जीवपुद्गलानां गतिर्बाह्यनिमित्तापेक्षा,
गतित्वाज्जलस्थमत्स्यादिगतिवदित्यनुमानम् ॥१॥

अर्थः—(अलात्कारथी धर्मद्रव्य, गतिमां कारण नथी
भाटे) गतिपरिष्कृत अेवा शुच अने पुङ्गलोनी गति, (आंतर

નિમિત્ત ભવાદિ-શક્તિને સ્વીકારી સિદ્ધસાધનદોષને વારવા માટે કહે છે કે) બાહ્ય નિમિત્ત કારણની અપેક્ષાવાળી છે, કારણ કે; ગતિ છે. જે જે ગતિ છે તે તે બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખે છે. દા. ત.-સ્વયમેવ જ્વાની ઇચ્છાવાળુ માછલું ગતિમાં અનુપઘાતક ઉપકારક નિમિત્તરૂપે જલની અપેક્ષા રાખે છે, તેવી રીતે સ્વભાવથી ગતિપરિણત ભવ અને પુણ્યલોની ગતિ પણ નિમિત્ત રૂપે ઉપકારક કોઈ દ્રવ્યની અપેક્ષા રાખે જ. કારણ કે ગતિપણું બંને ઠેકાણે સરખું જ છે. એક માત્ર ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય જ ગતિપરિણત ભવપુણ્યલની ગતિમાં બાહ્યનિમિત્ત ઉપકારક રૂપે બની શકે છે, એ શિવાય બીજાદ્રવ્યો એમાં નિમિત્ત નથી બની શકતા. કેમકે સહુ સહુના ગુણો-ઉપકારો-સ્વભાવો બુદ્ધા બુદ્ધા છે. (૩+૫૦)

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યની પ્રદેશોની ધ્યતા.—

અસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકો લોકાકાશવ્યાપી ચ ॥૪॥

અર્થ:—અસંખ્યાત પ્રદેશવાળું અને લોકાકાશમાં વ્યાપક આ 'ધર્માસ્તિકાય' દ્રવ્ય છે. (૪+૫૧)

અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનું નિરૂપણ:—

સ્થિત્યસાધારણહેતુર્દ્રવ્યમધર્મઃ । પ્રમાણં ચાત્ર જીવપુદ્ગ-
લાનાં સ્થિતિર્વાહ્યનિમિત્તાપેક્ષા સ્થિતિત્વાત્તરુચ્છાયાસ્થપાન્થ-
વદિત્યનુમાનમ્ । અસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકો લોકાકાશવ્યાપી ચ ॥૫॥

અર્થ:—સ્થિતિપરિણત ભવ અને પુણ્યલોની સ્થિતિમાં અસાધારણ કારણરૂપ દ્રવ્ય તે 'અધર્માસ્તિકાય' છે.

અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યની સિદ્ધિમાં અનુમાન પ્રમાણ—

સ્થિતિપરિણત જીવપુદ્ગલોની સ્થિતિ, બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષાવાળી છે, કેમકે; સ્થિતિ છે. જે જે સ્થિતિ છે તે તે બાહ્યનિમિત્તની અપેક્ષાવાળી છે. દા. ત. વૃક્ષની છાયામાં મુસાફરીની સ્થિતિ.

આ અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, અસંખ્યાતપ્રદેશવાળું છે અને લોકાકાશમાં વ્યાપક છે. (૫+૫૨)

આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ—

અવગાહનાગુણમાકાશમ્ ॥૬॥

અર્થ—(અવગાહન) અવકાશ આપવાના ગુણવાળું 'આકાશ' દ્રવ્ય છે. (૬+૫૩)

આકાશ દ્રવ્યની સિદ્ધિમાં અનુમાન પ્રમાણ—

માનન્તુ દ્રવ્યાણાં યુગપદવગાહોઽસાધારણ-બાહ્યનિમિત્તા-
પેક્ષી યુગપદવગાહત્વાદેકસરોવર્ત્તિમત્સ્યાદીનામવગાહવદિત્યનુ-
માનમ્ । લોકાલોકભેદેન તદ્દ્વિવિધમ્ ॥૭॥

અર્થ:—અનેક દ્રવ્યોનો એકી સાથે અવગાહ, અસાધારણ બાહ્યનિમિત્તની અપેક્ષાવાળો છે કારણ કે, એકી સાથે અવગાહ છે. દા. ત. એક સરોવરમાં રહેનાર મત્સ્ય વિ. નો અવગાહ.

આ આકાશ દ્રવ્યના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એમ બે ભેદ છે. (૭+૫૪)

चतुर्दशरज्जुप्रमाणः पञ्चास्तिकायात्मको लोकस्तद्व्या-
प्यसंख्येयप्रदेशात्मको लोकाकाशः । तद्भिन्नोऽलोकाकाशो-
ऽनन्तप्रदेशात्मकः। धर्माद्यस्त्रयोऽपि स्कन्धदेशप्रदेशभेदेन
त्रिविधाः । पूर्णं द्रव्यं स्कन्धः । माध्यमिकौपाधिकभागा देशाः ।
केवलप्रज्ञापरिकल्पितसूक्ष्मतमो भागः प्रदेशः ॥८॥

अर्थ—यौह रज्जु प्रमाण-पंचअस्तिकाय आत्मक लोक
कडेवाय छे. ते लोकमां व्यापक असंख्यातप्रदेश-आत्मक
'लोकाकाश' कडेवाय छे.

तेनाथी लिन 'अलोकाकाश' अनन्त प्रदेशात्मक छे.

धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय अने
अपि शब्दथी ज्वास्तिकायना स्कंध-देश-प्रदेशना लेदथी
त्रय प्रकारे छे.

समस्त पोतपोताना प्रदेशोथी परिपूर्ण, असंख्यात
प्रदेशात्मक अर्थात् पूर्ण द्रव्य 'स्कंध' तरीके कडेवाय छे.

पूर्ण समुदायमांथी अेक वि. प्रदेशहीन जे वि. प्रदेश
सुधीना बुद्धि द्वारा कल्पित विभागो अर्थात् माध्यमिक
औपाधिक भागो 'देश' तरीके कडेवाय छे.

केवलज्ञानद्वारा परिकल्पित सूक्ष्मतम निर्विभाग भाग
केवलप्रज्ञाथी यत्तु दुर्लेख भाग 'प्रदेश' तरीके समजवाय छे.
(८+५५)

वर्तनालक्षणः कालः ॥ ९ ॥

અર્થ:—વર્તનારૂપી સ્વરૂપવાળું દ્રવ્ય ‘કાલ’ દ્રવ્ય છે.
(૯+૫૬)

સ ચ વર્તમાનસ્વરૂપ એક એવ । સોઽપિ નિશ્ચયવ્ય-
વહારાભ્યાં દ્વિવિધઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—જે કે વર્તનાસ્વરૂપાત્મક કાલ, જીવાજીવાત્મક છે પરંતુ અહીં વર્તનાથી લક્ષિત થનાર ‘અદ્વાકાલ’ લેવાનો છે. તે અદ્વાકાલ, વર્તમાન એકસમયાત્મક હોઈ એકજ છે. અર્થાત્ કાલનું અસ્તિકાયપણું નહીં હોવાથી સ્કંધ-દેશ-પ્રદેશ-રૂપ ભેદો કાલના નથી પરંતુ વર્તમાન એકસમયરૂપ હોઈ કાલ, એક પ્રકારનો છે.

તે કાલ પણ-વર્તમાન એકસમયરૂપ પ્રમાણુ કાલ પણ નિશ્ચય અને વ્યવહારની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનો છે.

ત્યાં વિદ્યમાન એકસમયાત્મક વર્તમાન ‘નૈશ્ચયિક’ કહેવાય છે. આની મર્યાદા કરીને ગયેલ સમયરાશિ ‘અતીત’ કહેવાય છે. વર્તમાનસમયની અવધિ કરી થનાર સમયરાશી ‘અનાગત’ કાલ કહેવાય છે અર્થાત્ વર્તમાન સમયથી જુદો સઘળોય કાલ ‘વ્યાવહારિક’ કાલ કહેવાય છે એમ સમજવું.
(૧૦+૫૭)

નૈશ્ચયિક આદિ કાલનો વિભાગ—

વર્તનાદિપર્યાયસ્વરૂપો નૈશ્ચયિકઃ । જ્યોતિશ્ચક્રભ્રમણ-
જન્યસ્સમયાવલિકાદિલક્ષણઃ કાલો વ્યાવહારિકઃ ॥૧૧॥

અર્થ:—વર્તના વિ. પર્યાયસ્વરૂપવાળો કાલ ‘નૈશ્ચયિક’

છે. સૂર્ય-ચંદ્ર વિ. ની ગતિથી ગમ્ય, સમય-આવલિહા-મુહૂર્ત-
દિવસ વિ. સ્વરૂપવાળો કાલ વ્યાવહારિક છે. (૧૧+૫૮)

વસ્તુતસ્તુ કાલોઽયં ન દ્રવ્યાત્મકઃ । ફિન્તુ સર્વદ્રવ્યેષુ
વર્તનાદિપર્યાયાણાં સર્વદા સદ્ભાવાદુપચારેણ કાલો દ્રવ્યત્થે-
નોચ્યતે । વર્તનાદિપર્યાયાશ્ચ વર્તનાક્રિયાપરિણામપરત્વાપર-
ત્વરૂપેણ ચતુર્વિધાઃ તત્ર સાદિસાન્તસાઘનન્તાનાદિસાન્તા-
નાઘનન્તભેદભિન્નેષુ ચતુઃપ્રકારેષ્વેકેનાપિ કેનચિત્પ્રકારેણ
દ્રવ્યાણાં વર્તનં વર્તનેત્યુચ્યતે । इयं वर्तना प्रति समयं परि-
वर्तनात्मिका, नातो विवक्षितैकवर्तना द्विसमयं यावदपि स्थितिं
કુરુતે । અતો યા વર્તનાયાઃ પરાવૃત્તિસ્સા પર્યાયત્વેનાભિધીયતે ।
ભૂતકાલે ભૂતા ભવિષ્યતિ ભવિષ્યન્ત્યો વર્તમાનકાલે ચ
ભવન્ત્યો યા દ્રવ્યાણાં ચેષ્ટાસ્સ ક્રિયાપર્યાયઃ । પ્રયોગવિસ્ત્ર-
સાપરિણામાભ્યાં જાયમાના નવીનત્વપ્રાચીનત્વલક્ષણા યા
પરિણતિસ્સ પરિણામઃ ॥૧૨॥

યદાશ્રયતો દ્રવ્યેષુ પૂર્વાપરભાવિત્વવ્યપદેશસ્સ પર-
ત્વાપરત્વપર્યાયઃ ॥૧૩॥

અર્થઃ—વસ્તુતઃ આ કાલ, દ્રવ્યરૂપ નથી, પરંતુ પર્યાય-
રૂપ છે. તે કાલદ્રવ્ય તરીકે કેમ કહેવાય છે ? તેના જવાબમાં
સર્વદ્રવ્યોમાં વર્તના વિ. પર્યાયોનો સર્વદા સદ્ભાવ હોવાથી
પર્યાય અને પર્યાયીના અલેહ ઉપચારની અપેક્ષાએ 'કાલ' દ્રવ્ય
તરીકે કહેવાય છે.

વળી વર્તના વિ. પર્યાયો, વર્તના-ક્રિયા-પરિણામ-પરત્વા-

પરત્વ રૂપથી ચાર પ્રકારના છે. ત્યાં ચાર પ્રકારના પર્યાયો પૈકી વર્તના=સાદિ સાન્ત, સાદિ અનંત, અનાદિસાંત, અનાદિ અનંત, એમ ચાર પ્રકારની સ્થિતિઓમાંથી કોઈ એક સ્થિતિના પ્રકારથી દ્રવ્યોનું વર્તવું (રહેવું) એનું નામ 'વર્તના' છે.

આ સમયાશ્રિત વર્તના દરેક સમયે પરિવર્તનશીલ છે. માટે જ આ વિવક્ષિત એક વર્તના એ સમય સુધી પણ સ્થિતિ કરતી નથી. તેથી જે વર્તનાનું પરિવર્તન તે પર્યાયરૂપે કહેવાય છે. ચેષ્ટા=સમયભેદથી ભૂતસમય રાશિની અપેક્ષાએ થયેલી ક્રિયાઓ, વર્તમાન સમયની અપેક્ષાએ થતી ક્રિયાઓ, અનાગત સમયની રાશિની અપેક્ષાએ થનારી દ્રવ્યોની ક્રિયાઓ 'ચેષ્ટા' પર્યાયરૂપે કહેવાય છે.

પરિણામ-પ્રયોગથી અને સ્વભાવરૂપ પરિણામથી થતી દ્રવ્યોની નવીનપણારૂપ વિ. રૂપ પરિણતિ 'પરિણામ' પર્યાય રૂપે કહેવાય છે.

પરત્વાપરત્વ-જેના આશ્રયથી દ્રવ્યોમાં 'આ' પૂર્વકાલનું છે. 'આ' પછીના કાલનું છે. 'આવો' વ્યવહાર થાય છે. તે 'પરત્વાપરત્વ પર્યાય' કહેવાય છે. (૧૨+૧૩-૫૬+૬૦)

પુદ્ગલ દ્રવ્યનું નિરૂપણ—

રૂપવન્તઃ પુદ્ગલાઃ ॥૧૪॥

एते रसगन्धस्पर्शवन्तोऽपि । लोकाकाशव्यापिनः । ते च स्कन्धदेशप्रदेशपरमाणुभेदेन चतुर्विधाः ॥૧૫॥

અર્થ—રૂપવાળા 'પુદ્ગલો' કહેવાય છે.

જેમ રૂપ, પુદ્ગલનું લક્ષણ છે, તેમ રસ-ગન્ધ-સ્પર્શ પણ પુદ્ગલનું લક્ષણ છે. અર્થાત્ રૂપવાળા, રસવાળા ગંધવાળા, સ્પર્શવાળા ‘પુદ્ગલો’ કહેવાય છે.

આ પુદ્ગલો લોકાકાશમાં વ્યાપક છે અને સ્કન્ધ, દેશ, પ્રદેશ, પરમાણુના લેદથી ચાર પ્રકારના છે. (૧૫+૬૧)

કૃત્સ્નતયા પરિકલ્પિતપરમાણુસમૂહઃ સ્કન્ધઃ ॥૧૬॥

પ્રદેશાદર્વાચીનસ્કન્ધમાગા દેશાઃ ॥૧૭॥

કેવલપ્રજ્ઞાગમ્યસ્કન્ધાનુવર્તિસૂક્ષ્મતમો ભાગઃ પ્રદેશઃ ॥૧૮॥

સ એવ પૃથગ્ભૂતશ્ચેત્પરમાણુરિતિ વ્યવહ્રિયતે । અયં પરમાણુસ્સર્વાન્તિમકારણમ્ દ્રવ્યાનારભ્યઃ કાર્યલિઙ્ગકશ્ચ ॥૧૯॥

અર્થ—સ્કન્ધ-વિશિષ્ટ રચનાવાળો, પૂર્ણ, પરમાણુઓનો સમુદાય “સ્કન્ધ” કહેવાય છે જેમકે, ઘટ વિ.

દેશ—પોતપોતાના સ્કંધોમાં પ્રદેશાત્મક એક પરમાણુને અને પૂર્ણસ્કંધને છોડી તે સ્કંધોથી છુટા નહિ થયેલા જે ત્રણ વિ. પરમાણુઓના સ્કંધ ભાગો ‘દેશ’ કહેવાય છે. જેમકે ઘટના કાંઠા વિ. વિભાગો-દેશો.

પ્રદેશ—સ્કંધથી છુટો નહીં થયેલો અત્યંત સૂક્ષ્મ કેવલજ્ઞાનથી ગમ્ય ભાગ ‘પ્રદેશ’ કહેવાય છે.

જેમકે ઘટનો નહીં છુટો થયેલો સૂક્ષ્મ એક પરમાણુ ભાગ.

પરમાણુ-તે પ્રદેશ જ સ્કંધથી છુટો થયેલો હોય તો જ ‘પરમાણુ’ તરીકે કહેવાય છે.

આ પરમાણુ, સઘળા દ્રવ્યલુક વિ. દ્રવ્યોનું અંતિમ કારણ છે. દ્રવ્યથી અજન્ય છે અર્થાત્ કાર્યરૂપ નથી અને પરમાણુઓનું અસ્તિત્વ, શરીરાદિકાર્યરૂપ હેતુ-કારણથી અનુમેય છે. (૧૬ થી ૧૯-૬૨ થી ૬૪)

શબ્દ વિ. પણ પુદ્ગલોના પર્યાયો છે—

શબ્દાન્ધકારોઘોતપ્રમાચ્છાયાઽઽતપાદિપરિણામવાન્ ॥૨૦॥

અર્થ:—શબ્દ, અંધકાર, ઉઘોત, પ્રભા, છાયા, આતપ વિ. પરિણામ-પર્યાયવાળા ‘પુદ્ગલો’ કહેવાય છે. (૨૦+૬૫)

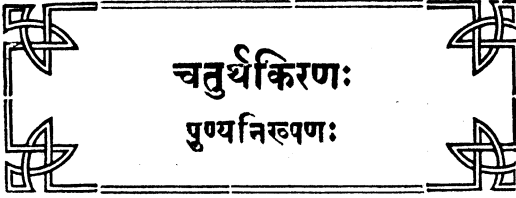
પરમાણૂનાં પરિણામવિશેષા एव पृथिवीजलतेजोवायवः

॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—અંધ પરિણામને પામેલા સ્કંધરૂપ પરમાણુઓજ પૃથિવી, જલ, તેજ, વાયુ છે અર્થાત્ પૃથિવી, જલ, તેજ, વાયુ પરમાણુ પરિણામ વિશેષરૂપ જ છે કેમકે સ્પર્શાદિવાળા છે. જે સ્પર્શાદિવાળા ન હોય તે પુદ્ગલ પર્યાયો ન કહેવાય, જેમકે આકાશ વિ. વળી પૃથિવી વિ., સ્પર્શાદિવાળા છે. માટે પરમાણુપર્યાયરૂપ જ છે એમ સમજવું. (૨૧-૬૬)

श्री अनन्तचमत्कारनिधि अन्तरिक्षपार्श्वनाथाय नमः

पौद्गलिकसुखोत्पत्तिजनकं कर्म पुण्यम् । पौद्गलि-
कमेतत् ॥१॥

अर्थः—पौद्गलिक सुखनी उत्पत्तिनुं कारणे जे कर्म ते
'पुण्य' कडेवाय छे. आ कर्म 'पौद्गलिक' समञ्जुं. (१+६७)

इदमेव द्रव्यपुण्यमुच्यते । द्रव्यपुण्यनामकर्मोत्पत्तिहेतु-
रात्मनश्शुभाध्यवसायो भावपुण्यम् ॥२॥

अर्थः—आ पौद्गलिक पुण्य 'द्रव्यपुण्य' कडेवाय छे.
द्रव्यपुण्य नामना कर्मनी उत्पत्तिमां हेतुभूत, आत्मानो शुभ
अध्यवसाय 'भावपुण्य' कडेवाय छे. (२+६८)

पूर्वकथित भेतादीश प्रत्येक पुण्य प्रकृतिआनुं स्वइप-
वर्णनः—

आयुर्नामगोत्रकर्मभिन्नमनुकूलवेदनीयं कर्म सातम् ।
वेदनीयायुर्नामकर्मभिन्नं गौरवजनकं कर्म उच्चैर्गोत्रम् ।
मानुषत्वपर्यायपरिणतिप्रयोजकं कर्म मनुजगतिः ॥१॥

अर्थ—(१) सातवेदनीय=आयुष्य, नाम, गोत्रथी भिन्न

હોયે છતે અનુકૂલ વેદનીય કર્મ, તે 'સાતવેદનીય (સાતા-વેદનીય)' કહેવાય છે.

(૨) ઉચ્ચગૌત્ર=વેદનીય, આયુષ્ય, નામકર્મથી ભિન્ન હોયે છતે ગૌરવજનક કર્મ તે, 'ઉચ્ચગૌત્ર' કહેવાય છે.

(૩) મનુષ્યપણાના પર્યાયની પરિણતિ (પરિણામ) નું કારણ કર્મ 'મનુષ્યગતિ' કહેવાય છે. (૩+૬૯)

વક્રગત્યા સ્વસ્વોત્પત્તિસ્થાનં ગચ્છતો જીવસ્યાનુશ્રેણિ
ગતિનિયામકં કર્મ આનુપૂર્વી ॥૪॥

વક્રગતિથી પોતપોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જતા જીવને શ્રેણીના અનુસારે ગતિમાં નિયામક કર્મ 'આનુપૂર્વી' કહેવાય છે. (૪+૭૦)

મનુષ્યત્વોપલક્ષિતાઽઽનુપૂર્વી મનુષ્યાનુપૂર્વી । इमे मनु-
ष्यद्विकशब्दवाच्ये । देवत्वपर्यायपरिणतिप्रयोजकं કર્મ
સુરગતિઃ ॥૫॥

દેવત્વોપલક્ષિતાઽઽનુપૂર્વી સુરાનુપૂર્વી । इमे सुरद्विके ।

પશ્ચેન્દ્રિયશબ્દપ્રવૃત્તિનિમિત્તભૂતસદૃશપરિણત્યાત્મકજાતિ-
વિપાકોદયવેદ્યં કર્મ પશ્ચેન્દ્રિયજાતિઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ—(૪) મનુષ્યોપપાત-ક્ષેત્રમાં જતા જીવને શ્રેણીના અનુસારે ગતિમાં નિયામક કર્મ 'મનુષ્યાનુપૂર્વી' વળી અહીં મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વી આ બે 'મનુષ્યદ્વિક' શબ્દથી વાચ્ય થાય છે એમ સમજવું.

- (૫) દેવત્વપયાંયની પરિણતિમાં કારણભૂત કર્મ 'સુરગતિ' કહેવાય છે.
- (૬) દેવોપપાત ક્ષેત્રમાં જતા જીવને શ્રેણી અનુસારે ગતિમાં નિયામક કર્મ 'સુરાનુપૂર્વી' કહેવાય છે. આ બે 'સુરદ્વિક' શબ્દથી વાચ્ય થાય છે.
- (૭) પંચેન્દ્રિય શબ્દની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્તભૂત, જે સરખી પરિણતિરૂપ જાતિના વિપાકોદયથી જાણી શકાતું કર્મ 'પંચેન્દ્રિય' જાતિ કહેવાય છે. (૫+૬-૭૦+૭૧)

ઔદારિકશરીરયોગ્યગૃહીતપુદ્ગલાનાં શરીરતયા પરિ-
ગમનપયોજકં કર્મૌદારિકશરીરમ્ । વૈક્રિયપુદ્ગલાનાં
શરીરત્વેન પરિગમનહેતુઃ કર્મ વૈક્રિયશરીરમ્ । આહારક-
પુદ્ગલાનાં દેહતયા પરિવર્તનસમર્થં કર્માહારકશરીરમ્ ॥૭॥

- (૮) અર્થ—ઔદારિક શરીર યોગ્ય ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોને શરીરપણાએ પરિણમાવવામાં કારણભૂત કર્મ " ઔદારિક શરીર. "
- (૯) વૈક્રિયપુદ્ગલોને શરીરપણાએ પરિણમાવવામાં કારણભૂત કર્મ " વૈક્રિયશરીર ' કર્મ. "
- (૧૦) આહારક પુદ્ગલોને દેહપણાએ પરિણમાવવામાં સમર્થ કર્મ તે ' આહારક શરીર ' (૭ + ૭૨)

તૈજસવર્ગનાગતપુદ્ગલાનાં શરીરતયા પરિવર્તકં કર્મ
તૈજસશરીરમ્ । કાર્મણવર્ગનાગતપુદ્ગલાનાં શરીરત્વેન પરિ-
વર્તનહેતુઃ કર્મ કાર્મણશરીરમ્ , ઇમાનિ પચ્ચ દેહાનિ ॥ ૮ ॥

(૧૧) અર્થ—તૈજસવર્ગાણાગત પુદ્ગલોને શરીરપણાએ પરિ-
ણુમાવવામાં સમર્થ તે ‘તૈજસશરીરકર્મ.’

(૧૨) કાર્મણ્યવર્ગાણાગત પુદ્ગલોને શરીરપણાએ પરિણુમા-
વવામાં હેતુભૂતકર્મ તે ‘કાર્મણ્યશરીર’ કર્મ. આ પ્રમાણે
પાંચ શરીરો સમજવાં. (૮ + ૭૩)

તત્રાચં શરીરં તિર્યક્મનુષ્યાણામ્ । દ્વિતીયં દેવનાર-
કિણામ્ । તૃતીયં ચતુર્દશપૂર્વધરસ્યૈવ । તુર્યપશ્ચમે સંસારિણાં
સર્વેષામ્, કાર્મણં વિહાયાન્યાન્યુપભોગવન્તિ ॥ ૯ ॥

અર્થ:—ત્યાં પાંચ શરીરો પૈકી પહેલા ‘ઔદારિક
શરીર’ ના સ્વામીઓ તિર્યચ અને મનુષ્યો છે.

બીજા ‘વૈક્રિયશરીર’ ના સ્વામીઓ દેવ અને
નારકીઓ છે.

ત્રીજા ‘આહારક શરીર’ ના સ્વામી ચૌદ પૂર્વધારીજ છે.

ચોથા અને પાંચમા શરીરના સ્વામીઓ સર્વ સંસારી છે.
:ાર્મણ્ય શરીર શિવાયના સર્વ શરીરો ઉપભોગવાળા છે.

અર્થાત્ કાર્મણ્યભિન્ન ચાર શરીરોવડે, જીવ, સુખદુઃખનો
ઉપભોગ, કર્મબંધન, કર્મવેદન, કર્મનિજંરા કરે છે. (૯+૭૪)

અદ્ભુગાનિ શિરઃપ્રભૃતીન્યષ્ટૌ ઉપાદ્ભુગાનિ તદવયવાદ્ભુ-
ગુલ્યાદીનિ, એતન્નિમિત્તમૌદારિકશરીરસમ્બન્ધિકર્મૌદારિ-
કાદ્ભુગોપાદ્ભુગનામ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—શિરવિ. આઠ અંગો અને તેના અવયવભૂત અંગુલી વિ. ઉપાંગો કહેવાય છે, ઔદારિક શરીર સંબંધિ અંગોપાંગની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્તભૂતકર્મ 'ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ' કહેવાય છે. (૧૦ + ૭૫)

તાદૃશં વૈક્રિયશરીરસમ્બન્ધિ કર્મ વૈક્રિયાઙ્ગોપાઙ્ગ-
નામ । તાદૃશમેવાઽઽહારકશરીરસમ્બન્ધિ કર્માઽઽહારકાઙ્ગો-
પાઙ્ગનામ । હમાન્યાદિમત્રિતનૂપાઙ્ગાનિ । તેજસકાર્મણયોસ્ત્વા-
ત્મપ્રદેશતુલ્યસંસ્થાનત્વાન્ન ભવન્ત્યઙ્ગોપાઙ્ગાનિ । એવમેકેન્દ્રિય-
શરીરાણામપ્યઙ્ગોપાઙ્ગાનિ ન ભવન્તિ વનસ્પત્યાદિષુ શાલાદી-
નામઙ્ગત્વાદિવ્યવહારો ન વાસ્તવિકઃ, કિન્તુ મિશ્રજીવસ્ય
શરીરાણ્યેવ તે ॥ ૧૧ ॥

(૧૪) અર્થ:—વૈક્રિયશરીરસંબંધી અંગોપાંગની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્તભૂતકર્મ 'વૈક્રિય અંગોપાંગ નામકર્મ' બાણુબું.

(૧૫) આહારક શરીર સંબંધી અંગોપાંગની નિષ્પત્તિમાં કારણભૂતકર્મ 'આહારક અંગોપાંગનામકર્મ' કહેવાય છે.

આ પહેલાના ત્રણ શરીરોના અંગોપાંગો સમજવાં. આત્મપ્રદેશ સરખા સંસ્થાનવાળા હોવાથી તેજસ અને કાર્મણુ શરીરના અંગોપાંગો નથી. આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોના શરીરને અંગોપાંગો હોતા નથી તથા વનસ્પતિ વિ. ના શાખા વિ. માં અંગોપાંગપણાનો વ્યવહાર વાસ્તવિક નથી કેમકે તે શાખા વિ. પ્રત્યેક નામકર્મના પ્રભાવથી ભિન્ન ભિન્ન જીવ શરીરરૂપ છે. (૧૧ + ૭૬)

અસ્થિરચનાવિશેષઃ સંહનનમ્ । ઉભયતો મર્કટબન્ધવદ્-
યોરસ્થનોઃ પટ્ટાકૃતિનાઽપરાઽસ્થના પરિવેષ્ટિતયોરુપરિ તદ-
સ્થિત્રયમેદિકીલિકાત્મકાન્યાસ્થિવિશિષ્ટત્વપયોજકં કર્મ
વજ્રર્ષમનારાચમ્, इदमादिमसंहननम् ॥ ૧૨ ॥

અર્થઃ—(૧૬) હાડકાઓનો વિશિષ્ટ અંધો તે ‘સંઘયણુ’
કહેવાય છે. પાટા [ઋષભ] ની આકૃતિવાળા ખીબ
હાડકાથી વીંટાયેલ અન્ને ખાબુથી મર્કટ [વાંદરીના
અચ્ચાની માફક] અંધની જેમ અંધાયેલ અંને હાડકાના
ઉપર તે ત્રણ હાડકાને લેદનાર ખીલી [વજ્ર] રૂપ
વિશિષ્ટ હાડકાના કારણબૂત કર્મ ‘વજ્રઋષભનારાચસંહનન
કર્મ’ કહેવાય છે. (૧૨ + ૭૭).

આકારવિશેષસ્સંસ્થાનમ્ । સામુદ્રિકલક્ષણલક્ષિતચતુ-
ર્દિગ્ભાગોપલક્ષિતશરીરાવયવપરિમાણસાદૃશ્યપયોજકં કર્મ
સમચતુરસ્રસંસ્થાનમ્ । इदमादिमसंस्थानम् । तीर्थकरास्सर्वे-
सुराश्चैतत्संस्थानभाजः ॥ ૧૩ ॥

અર્થઃ—(૧૭) અવયવ રચનારૂપ શરીર-આકાર ‘સંસ્થાન’
કહેવાય છે, સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલ પ્રમાણલક્ષણથી
યુક્ત [સમ] ચાર દિશાના ભાગથી ઉપલક્ષિત શરીરના
અવયવોના પરિણામની સમાનતાના કારણબૂત કર્મ
‘સમચતુરસ્ર સંસ્થાન’ કહેવાય છે. આ પ્રથમ સંસ્થાન
છે, સર્વતીર્થકરો અને દેવો આ સંસ્થાનવાળા જ છે.
અ શબ્દથી ગણુધર વિ. પણ આ સંસ્થાનવાળાઓ છે.
(૧૩ + ૭૮)

शरीरवृत्त्याह्लादजनकवर्णोत्पत्तिहेतुभूतं कर्म प्रशस्तवर्ण-
नाम । शरीरवृत्त्याह्लादजनकगन्धोत्पत्तिनिदानं कर्म प्रशस्त-
गन्धनाम । शरीरेष्वाह्लादजनकरसोत्पत्तिकारणं कर्म
प्रशस्तरसनाम । शरीरवृत्त्याह्लादजनकस्पर्शोत्पादनिदानं कर्म
प्रशस्तस्पर्शनाम । इमानि प्रशस्तवर्णचतुष्कशब्दवाच्यानि ।
तत्र शुक्लरक्तपीतनीलकृष्णाः पञ्च वर्णाः । आद्यास्त्रयः
प्रशस्ताः । अन्त्यौ द्वावप्रशस्तौ । सुरभ्यसुरभिभेदेन गन्धो
द्विविधः, आद्यश्शस्तः अन्त्योऽशस्तः । रसः कषायाम्ल-
मधुरतिक्तकटुरूपेण पञ्चविधः । आद्यास्त्रयश्शुभाः अन्त्या-
वशुभौ । स्पर्शोऽपि मृदुलघुस्निग्धोष्णकठिनगुरुरूक्षशीत-
भेदादष्टविधः । आद्याश्चत्वारः प्रशस्ताः अन्त्यास्त्वप्रशस्ताः ।
शरीरस्यागुरुलघुपरिणामप्रयोजकं कर्म अगुरुलघुनाम ।
सर्वेषां जीवानामेतत् । परत्रासप्रज्ञाप्रहननादिप्रयोजकं कर्म
पराघातनाम । उच्छवासनिःश्वासप्राप्तिप्रयोजकं कर्म
उच्छ्वासनाम ॥ १४ ॥

(१८) अर्थ—जेना उद्दयथी औदारिक वि. शरीरेशां नेत्रने
आह्लादजनक [आनंदकरनार] वर्णुनी उत्पत्ति थाय
छे. ते 'प्रशस्तवर्णनामकर्म' कडेवाय छे.

(१९) औदारिक वि.—शरीरेशां आह्लादजनक गंधनी उत्पत्तिना
कारणभूत कर्म 'प्रशस्तगंधनाम' कडेवाय छे.

(२०) पूर्वोक्त शरीरेशां आह्लादजनक रसनी उत्पत्तिना
कारणभूत कर्म 'प्रशस्तरसनाम'.

(૨૧) પૂવોક્ત શરીરોમાં આહ્લાદજનક સ્પર્શની ઉત્પત્તિના કારણભૂત કર્મ તે 'પ્રશસ્તસ્પર્શનામ'. આ પ્રશસ્તવર્ણુ-ચતુષ્કશબ્દથી વાચ્ય અને છે. તેમાં શુકલ, લાલ, પીળો, નીલ, કૃષ્ણ પાંચવર્ણો છે. પહેલાના ત્રણ પ્રશસ્ત છે. છેલ્લા બે અપ્રશસ્ત છે. તથા સુરભિ-અસુરભિ લેદ્ધી ગંધ બે પ્રકારે છે. પહેલી સુગંધ પ્રશસ્ત છે. બીજી દુર્ગંધ અપ્રશસ્ત છે, તથા કષાય, ખાટો, મીઠો, તીખો, કડવા રૂપે પાંચ પ્રકારનો રસ છે. તેમાં પહેલાના ત્રણ રસો શુભ છે, છેલ્લા બે અશુભ છે. તથા કૌમલ, લઘુ, સ્નિગ્ધ, ઉષ્ણ, કઠિન, ગુરૂ, રૂક્ષ શીતલલેદ્ધી સ્પર્શ આઠ પ્રકારનો છે. પહેલાના ચાર શુભ છે, છેલ્લા ચાર અશુભ છે.

(૨૨) શરીરના અગુરૂલઘુ પરિણામનું કારણભૂતકર્મ 'અગુરૂ-લઘુનામ' કહેવાય છે. આ કર્મ સર્વ જીવોને હોય છે.

(૨૩) જેના ઉદયથી તેજસ્વી અનેલો દર્શનમાત્રથી કે વચન છટાથી રાજસભામાં જતા વેંત જ સલાસદોમાં ક્ષોભ પેદા થાય છે અને પ્રતિપક્ષનું ખંડન પોતે કરે છે તે કર્મ 'પરાઘાતનામ' કહેવાય છે.

(૨૪) ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસની લબ્ધિમાં કારણભૂત કર્મ 'ઉચ્છ-વાસનામકર્મ' કહેવાય છે. (૧૪+૭૯)

સ્વરૂપતોડુણ્ણાનાં શરીરાણામુણ્ણત્વપયોજકં કર્માડ્ડત્ત-
પનામ । તચ્ચ મ્હાનુમ્હલ્લગતમ્હુકાયિકાનામ । ગાત્રાણામ-
નુણ્ણપ્રકાસપયોજકં કર્મોઘોતનામ । તચ્ચ વત્તિક્વોત્તરવૈક્રિય-

ચન્દ્રગ્રહતારારત્નાદીનામ્ । પ્રશસ્તગમનહેતુઃ કર્મ શુભલ્લ-
ગતિનામ ॥૧૫ ॥

(૨૫) અર્થ—જે કર્મના ઉદયથી પ્રાણીઓના શરીરો,
સ્વભાવથી ઉષ્ણ નહીં હોવા છતાં ઉષ્ણપ્રકાશરૂપ ઉષ્ણતાને
પામે છે. તે કર્મ 'આતપનામ' કહેવાય છે. જેમકે
સૂર્યમંડલગત પૃથ્વીકાય જીવોને આતપનામ કર્મનો
ઉદય હોય છે.

(૨૬) જીવોના શરીરોમાં અનુષ્ણપ્રકાશના કારણભૂતકર્મ તે
'ઉદ્યોતનામકર્મ' જેમ કે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરવાળા મુનિઓ
અને દેવોને તથા ચંદ્ર, શ્રહ, તારા, રત્ન વિ.ને ઉદ્યોત-
નામકર્મનો વિપાકોદય છે.

(૨૭) પ્રશસ્તગમનમાં કારણભૂત કર્મ તે 'શુભભગતિનામ'
કહેવાય છે. (૧૫ + ૮૦)

જાતિચિહ્નાદ્ગ્ણપ્રત્યજ્ઞાનાં પ્રતિનિયતસ્થાનસંસ્થાપનાપ્રયો-
જકં કર્મ નિર્માણનામ ॥ ૧૬ ॥

(૨૮) અર્થ—સ્વસ્વભાવના અનુસારે, સ્ત્રી વિ. ના અસાધારણ
ચિહ્ન, તેના અંગો અને પ્રત્યંગોની નિયતસ્થાનોમાં જે
વ્યવસ્થા તેમાં કારણભૂત કર્મ 'નિર્માણનામ' કર્મ
કહેવાય છે. (૧૬ + ૮૧)

ઉષ્ણાદ્યમિત્તમાનાં સ્થાનાન્તરગમનહેતુભૂતં કર્મ ત્રસનામ
॥ ૧૭ ॥

(૨૯) અર્થ—ઉષ્ણ વિ. થી અમિત્ત જીવોને અર્થાત્ કારણ

ઉપસ્થિત થયે છલે ખીળ સ્થાનોમાં ગમનના
નિમિત્તભૂત કર્મ 'ત્રસનામ' (૧૭ + ૮૨)

ચક્ષુર્વેદ્યશરીરપ્રાપકં કર્મ વાદરનામ ॥ ૧૮ ॥

(૩૦) અર્થ—આંખથી દેખી શકાય એવા સ્થૂલ શરીરની
પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત કર્મ 'આદરનામ'. (૧૮ + ૮૩)

સ્વયોગ્યપર્યાપ્તિનિર્વર્તનશક્તિસમ્પાદકં કર્મ પર્યાપ્તનામ

॥ ૧૯ ॥

(૩૧) અર્થ—સ્વસ્વ યોગ્ય પર્યાપ્તિ કરવાની શક્તિ આપનાર
કર્મ 'પર્યાપ્તનામ'. (૧૮ + ૮૪)

પ્રતિજીવં પ્રતિશરીરજનકં કર્મ પ્રત્યેકનામ ॥૨૦॥

(૩૨) અર્થ—હરેક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીરજનક કર્મ
'પ્રત્યેકનામ'. (૧૯ + ૮૫)

શરીરાવયવાદીનાં સ્થિરત્વપયોજકં કર્મ સ્થિરનામ ॥૨૧॥

(૩૩) અર્થ—જેના ઉદયથી શિર, હાડકાં, દાંત વિ. શરીરના
અવયવોની સ્થિરતા થાય છે તે 'સ્થિરનામ કર્મ'
કહેવાય છે. (૨૧ + ૮૬)

ઉત્તરકાયનિષ્ઠશુભત્વપયોજકં કર્મ શુભનામ ॥ ૨૨ ॥

(૩૪) અર્થ—નાભિના ઉપરના અવયવ સમુદાયરૂપ ઉત્તરકાયમાં
શુભપણાના કારણભૂત કર્મ 'શુભનામ' કહેવાય છે.

(૨૧ + ૮૭)

અનુપકારિણ્યપિ લોકપ્રિયતાપાદકં કર્મ સૌભાગ્યનામ ॥૨૩॥

(૩૫) અર્થ—ઉપકાર નહીં કરનાર હોવા છતાં જે કર્મના ઉદયથી લોકોને પ્રિય થાય છે તે ‘સૌભાગ્યનામ કર્મ’.
(૨૩ + ૮૬)

કર્ણપ્રિયસ્વરવસ્ત્રપ્રયોજકં કર્મ સુસ્વરનામ । વચનપ્રામા-
ણ્યાભ્યુત્થાનાદિપ્રાપકં કર્માઽઽદેયનોમ ॥ ૨૪ ॥

(૩૬) અર્થ—જેના ઉદયથી યોલાયેલો શબ્દ, મીઠો, ગંભીર, ઉદાર, ફરીથી યોલે તોપણ પ્રીતિકર લાગે છે. તે ‘સુસ્વરનામ કર્મ’ કહેવાય છે.

(૩૭) જેના ઉદયથી જેનું વચન યુક્તિ વગરનું હોવા છતાં પ્રમાણુભૂત થાય છે અને જે જીવના દર્શન માત્રથી સ્વાગત સત્કાર લોક કરે છે તે ‘આદેયનામકર્મ’ કહેવાય છે. (૨૪+૯૦)

યશઃકીર્ત્યુદયપ્રયોજકં કર્મ યશઃકીર્તિનામ । એકદિ-
ગ્ગમનાત્મિકા કીર્તિઃ । સર્વદિગ્ગમનાત્મકં યશઃ । દાનપુણ્ય-
જન્યા કીર્તિઃ । શૌર્યજન્યં યશ્ચ ઇતિ વા । ઇમાનિ ત્રસ
દશકાનિ ॥૨૫॥

(૩૮) અર્થ—જેના ઉદયથી યશ અને કીર્તિ થાય છે તે ‘યશઃ કીર્તિનામ કર્મ’ કહેવાય છે. એક દિશામાં વ્યાપક ખ્યાતિ તે ‘કીર્તિ’ અને સર્વ દિશાઓમાં વ્યાપક ખ્યાતિ તે ‘યશઃ’ અથવા દાનપુણ્યથી પેદા થાય તે કીર્તિ અને શૌર્યથી પેદા થનાર ખ્યાતિ તે ‘યશઃ’ કહેવાય છે. આ ત્રસનામ કર્મથી યશઃ કીર્તિનામ કર્મ

સુધી જે પુણ્યના પ્રભેદો તે 'ત્રસદશક' કહેવાય છે.

(૨૫ + ૯૧)

દેવભવનિવાસકારણાયુઃપ્રાપકં કર્મ દેવાયુઃ ॥ ૨૬ ॥

(૩૬) અર્થ—દેવભવના નિવાસમાં કારણભૂત આયુષ્યની પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ કર્મ 'દેવાયુઃ'. (૨૬ + ૯૨)

મનુજભવનિવાસનિદાનાયુઃપ્રાપકં કર્મ મનુજાયુઃ ।

તિર્યગ્ભવનિવાસહેત્વાયુઃપ્રાપ્તિજનકં કર્મ તિર્યગાયુઃ ॥ ૨૭ ॥

(૪૦) અર્થ—મનુષ્યભવના નિવાસમાં નિદાન આયુષ્યની પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ કર્મ 'મનુષ્યાયુઃ'

(૪૧) તિર્યગ્ભવના નિવાસહેતુ આયુષ્યની પ્રાપ્તિમાં જનકરૂપ કર્મ 'તિર્યગ્આયુઃ' (૨૭ + ૯૩)

અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યાદ્યતિશયપ્રાદુર્ભવનનિમિત્તં કર્મ

તીર્થકરનામ ॥ ૨૮ ॥

(૪૨) અર્થ—આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય વિ. અતિશયોને પ્રગટ કરવામાં નિમિત્તભૂત કર્મ 'તીર્થકરનામ'. (૨૮+૯૪)

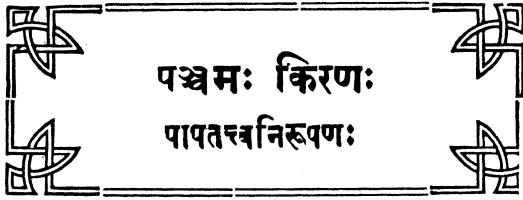
પુણ્યમિદં કાર્યકારણભેદેન દ્વિવિધમ્ । एतानि कर्माणि
कार्यरूपाणि जीवानुभवप्रकाराणि । एतेषां हेतवस्तु सुपात्रेभ्यो
निरवद्यान्भवसत्तिवासोज्ज्वलसंस्तारकादीनां प्रदानं मनसश्शुभ-
संकल्पः वाकाययोश्शुभव्यापारः जिनेश्वरप्रभृतीनां नमनादय
इति दिक् ॥ २९ ॥

અર્થ:—આ પુણ્ય, કાર્યકારણ ભેદથી બે પ્રકારનું છે, આ પૂર્વોક્ત કર્મો કાર્યરૂપ છે કેમકે જીવો વડે સુખાદિરૂપે અનુભવ યોગ્ય છે આ બેંતાલીશ પુણ્યકર્મોના હેતુઓ—

સુપાત્રને નિદોષ આહાર, સ્થાન, વસ્ત્ર, જલ, સંથારો વિ. વસ્તુઓનું દાન, મનનો શુભ સંકલ્પ, વચન અને કાયાનો શુભ વ્યાપાર, જિનેશ્વર વિ. પરમેષ્ઠીઓને નમસ્કાર, વંદન, પૂજન, સત્કાર વિ. કરવાં ઇત્યાદિ કારણો સમજવા. (૨૯ + ૯૫)

श्री प्रगटप्रभावी शान्तिनाथ जिनेन्द्राय नमः

दुःखोत्पत्तिप्रयोजकं कर्म पापम् ॥ १ ॥

अर्थः—दुःखानी उत्पत्तिमां कारणभूत कर्म 'पाप कर्म' कडेवाय छे. (१ + ६६)

पौद्गलिकमेतत् । इदमेव द्रव्यपापमुच्यते । द्रव्यपाप-
नामकर्मोत्पत्तिकारणात्माशुमाध्यवसायो भावपापम् ॥ २ ॥

अर्थः—आ कर्म पौद्गलिक छे अने तेज 'द्रव्यपाप' कडेवाय छे. द्रव्यपापनामना कर्मनी उत्पत्तिना कारणरूप अशुभ
अध्यवसाय 'भावपाप' कडेवाय छे. (२ + ६७)

इन्द्रियानिन्द्रियजन्याभिलापनिरपेक्षबोधाऽऽवरणकारणं
कर्म मतिज्ञानावरणम् ॥ ३ ॥

अर्थः—(१) इन्द्रियो अने मनथीजन्य, अभिलाप-
निरपेक्ष, विशेष विषयक बोधने आच्छादन करनाई कर्म
'मतिज्ञानावरण कर्म.' (३+६८)

मतिज्ञानसापेक्षशब्दसंपृष्टार्थग्रहणावरणकारणं कर्म श्रुत-
ज्ञानावरणम् ॥ ४ ॥

અર્થ:—(૨) મતિજ્ઞાનની અપેક્ષાવાળું, શબ્દની સાથે વાચ્યવાચક ભાવથી સંબંધી અર્થવિષયક ગ્રહણ અર્થાત્ શ્રુતાનુસારિ સાહિલાપ જ્ઞાનને આવૃત કરનાર કર્મ ‘શ્રુતજ્ઞાનાવરણ’
(૪ + ૯૯)

इन्द्रियानिन्द्रियनिरपेक्षमूर्तद्रव्यविषयप्रत्यक्षज्ञानावरण-
निदानं कर्मावधिज्ञानावरणम् ॥ ५ ॥

અર્થ:—(૩) ઇન્દ્રિય અને મનની અપેક્ષા વગરનું રૂપીદ્રવ્યને વિષય કરનાર પ્રત્યક્ષજ્ઞાનને આવૃત કરનાર કર્મ ‘અવધિ જ્ઞાનાવરણ’. (૫ + ૧૦૦)

इन्द्रियानिन्द्रियनिरपेक्षसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोगतभावज्ञापकप्र-
त्यक्षज्ञानावरणसाधनं कर्म मनःपर्यवावरणम् ॥ ६ ॥

અર્થ:—(૪) ઇન્દ્રિય અને મનની અપેક્ષા વગરનું, સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય મનોગતભાવને બાણનાર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને આવરનાર કર્મ ‘મન:પર્યાવાવરણ કર્મ’ (૬ + ૧૦૧)

मनइन्द्रियनिरपेक्षलोकाढोकवर्तिसकलद्रव्यपर्यायप्रद-
र्शकप्रत्यक्षज्ञानावरणसाधनं कर्म केवलज्ञानावरणम् । इति
ज्ञानावरणीयपञ्चकम् ॥ ७ ॥

અર્થ:—(૫) મન અને ઇન્દ્રિયની અપેક્ષા વગરનું, લોક અને અલોકમાં રહેનાર સમસ્ત દ્રવ્ય અને પર્યાય વિષયક પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનને આવરનાર કર્મ ‘કેવલજ્ઞાનાવરણ’. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયપંચક સમજવું. (૭ + ૧૦૨)

સામગ્રીસમવધાનાસમવધાનયોસ્સતોર્દાનસામર્થ્યાભાવપ્રયો-
જકં કર્મ દાનાન્તરાયઃ ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—(૬) આપવાની વસ્તુ, લેનાર પાત્ર, દાનફલતું
જ્ઞાન વિ. સામગ્રી હોય કે ન હોય તેા પણ દાનના સામર્થ્યના
અભાવના કારણભૂત કર્મ ‘દાનાન્તરાય કર્મ’ કહેવાય છે.
(૮ + ૧૦૩)

સમ્યગ્ચિત્તેઽપિ દાતૃસકાશાદઘ્નાભપ્રયોજકં કર્મ લાભા-
ન્તરાયઃ । અનુપહતાઙ્ગસ્યાપિ સસામગ્રીકસ્યાપિ ભોગાસામ-
ર્થ્યહેતુઃ કર્મ ભોગાન્તરાયઃ । એકશો ભોગ્યં ભોગો યથા
કુસુમાદયઃ । અનુપહતાઙ્ગસ્યાપિ સસામગ્રીકસ્યાપ્યુપભોગા-
સામર્થ્યહેતુઃ કર્મોપભોગાન્તરાયઃ । અનેકશો ભોગ્યમુપભોગો
યથા વનિતાદયઃ । પીનાઙ્ગસ્યાપિ કાર્યકાલે સામર્થ્યવિરહ-
પ્રયોજકં કર્મ વીર્યાન્તરાયઃ, ઇત્યન્તરાયપશ્ચક્રમ્ ॥ ૯ ॥

અર્થઃ—(૭) જે કર્મના ઉદ્યતના પ્રભાવે યાચકે સવિ-
નય યાચના (માગણી) કરી હોવા છતાં દાતાની પાસેથી
અદ્ય પણ ભોગવી ન શકાય તે ‘લાભાન્તરાય’ કર્મ.

(૮) સંપૂર્ણ અંગ હોવા છતાંય ભોગસામગ્રી પૂરેપૂરી
હોવા છતાં જે કર્મના ઉદ્યતથી ભોગયોગ્ય પુષ્પમાલા વિ. ને
ન ભોગવી શકે તે કર્મ ‘ભોગાન્તરાય’ કહેવાય છે. એકવાર જે
ભોગવાય તે ભોગ કહેવાય છે. જેમકે કુલ વિ.

(૯) સંપૂર્ણ અંગ હોવા છતાંય, ઉપભોગસામગ્રી

પૂરેપૂરી હોવા છતાં જે કર્મના ઉદયથી ઉપલોગ યોગ્ય સ્ત્રી વિ. ને ન લોગવી શકે તે 'ઉપલોગાન્તરાય કર્મ'.

વારંવાર લોગવાય તે ઉપલોગ કહેવાય જેમકે સ્ત્રી, વસ્ત્ર વિ.

(૧૦) હુષ્ટયુષ્ટ, નીરોગ શરીરવાળો હોવા છતાં જીવાની હોવા છતાં કાર્યકાલમાં જે કર્મના ઉદયથી શક્તિનો અભાવ કરનાર 'વીર્યાન્તરાય' કર્મ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે અન્તરાયપચક સમજવું. (૯ + ૧૦૪)

ચક્ષુષા સામાન્યાવગાહિબોધપતિરોધકં કર્મ ચક્ષુર્દર્શનાવરણમ્ । તદ્ભિન્નેન્દ્રિયેણ મનસા ચ સામાન્યાવગાહિબોધપતિરોધકં કર્માચક્ષુર્દર્શનાવરણમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—(૧૪) આંખથી થનાર સામાન્યમાત્રને વિષય કરનાર બોધને રોકનાર 'ચક્ષુર્દર્શનાવરણ કર્મ' કહેવાય છે.

(૧૨) ચક્ષુ સિવાયની ચાર ઇન્દ્રિઓ અને મનથી થનાર સામાન્યમાત્રને વિષય કરનાર બોધને રોકનાર કર્મ 'અચક્ષુર્દર્શનાવરણ કર્મ' કહેવાય છે. (૧૦ + ૧૦૫)

મૂર્તદ્રવ્યવિષયકપ્રત્યક્ષરૂપસામાન્યાર્થગ્રહણાવરણહેતુઃ

કર્માવધિદર્શનાવરણમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—(૧૩) રૂપી દ્રવ્યમાત્રને વિષય કરનાર પ્રત્યક્ષરૂપ સામાન્ય અર્થના બોધને આવરનાર કર્મ 'અવધિદર્શનાવરણ કર્મ' કહેવાય છે. (૧૧ + ૧૦૬)

સમસ્તલોકાલોકવર્તિમૂર્તિમૂર્તદ્રવ્યવિષયકગુણભૂતવિશેષ-
કસામાન્યરૂપપ્રત્યક્ષપ્રતિરોધકં કર્મ કેવલદર્શનાવરણમ્ ।
इति दर्शनावरणचतुष्कम् , दर्शनलब्धिप्रतिबन्धकम् ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(૧૧) જે સકલ લોકાલોકવર્તી રૂપી-અરૂપી
દ્રવ્યો છે. તેને વિષય કરનાર, જે વિશેષોને ગૌણ કરનાર છે
તેવું જે સામાન્ય વિષયક પ્રત્યક્ષ છે તેના ઉપર આવરણ
કરનાર કર્મ ' કેવલદર્શનાવરણ કર્મ ' છે.

આ ' દર્શનાવરણ ચતુષ્ક ' કહેવાય છે આ ચાર દર્શના-
વરણો, દર્શનના ઉદ્દગમને જ રોકનારા હોઈ ' દર્શનલબ્ધિ-
પ્રતિબંધક ' છે અર્થાત્ જ્યારે દર્શનલબ્ધિ જ રોકાઈ તો તેના
ઉપયોગ ક્યાંથી સંભવે ? ન સંભવી શકે એમ સમજવું.

(૧૨ + ૧૦૭)

चैतन्याविस्पष्टतापादकं सुखप्रबोधयोग्यावस्थाजनकं
कर्म निद्रा । चैतन्यस्याविस्पष्टतापादकं दुःखप्रबोध्यावस्था-
हेतुः कर्म निद्रानिद्रा ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(૧૫) ચૈતન્યની જે અવિસ્પષ્ટતા (જીવ,
નિદ્રાના ઉદ્દયથી અંધકારવાળી અવસ્થાવાળો થાય છે.) તેને
કરનાર, સુષ્પે જગાડી શકાય એવી અવસ્થાજનક કર્મ ' નિદ્રા '

(૧૬) ચૈતન્યની અવિસ્પષ્ટતા કરનાર, દુઃષ્પે જગાડી
શકાય એવી અવસ્થાનું કારણ ' નિદ્રા નિદ્રા કર્મ ' (૧૩+૧૦૮)

उपविष्टस्योत्थितस्य वा चैतन्याविस्पष्टतापादकं कर्म
प्रचला ॥ ૧૪ ॥

: ૪૯ :

અર્થ:—(૧૭) ઉભા રહેલાને કે બેઠેલાને, ચૈતન્યની અવિસ્પષ્ટતા કરનારું કર્મ ' પ્રચલા ' કહેવાય છે. (૧૪+૧૦૮)

चङ्क्रममाणस्य चैतन्याविस्पष्टतापादकं कर्म प्रचलापचला
॥ १५ ॥

અર્થ:—(૧૮) ચાલતા જીવને નિદ્રાપ્રયુક્ત ચૈતન્યની અવિસ્પષ્ટતાનું કારણભૂત ' પ્રચલા પ્રચલા કર્મ ' કહેવાય છે.
(૧૫ + ૧૦૯)

जाग्रदवस्थाऽध्यवसितार्थसाधनविषयस्वापावस्थाप्रयोजकं
कर्म स्त्यानर्द्धिः, इति दर्शनलब्ध्यावारकं निद्रापञ्चकम् ॥१६॥

અર્થ:—(૧૯) જાગૃત અવસ્થામાં નિશ્ચિત અર્થને સાધનાર-નિદ્રા-અવસ્થાનું કારણભૂત કર્મ ' સ્ત્યાનર્દ્ધિ ' કહેવાય છે.

આ નિદ્રાપંચક, દર્શનલબ્ધિઆવારક છે. અર્થાત આ નિદ્રાપંચક, પ્રાપ્ત દર્શનઉપલબ્ધિને ઉપધાત કરે છે. પરંતુ દર્શનાવરણચતુષ્કની માફક મૂલથી જ દર્શનલબ્ધિને ઉપધાત કરનાર નથી. (૧૬ + ૧૧૦)

नीचकुलजन्मनिदानं तिरस्कारोत्पादकं कर्म नीचैर्गोत्रम्
॥ १७ ॥

અર્થ:—(૨૦) હીનજાતિ વિ. રૂપ નીચકુલમાં જન્મના કારણભૂત, અતએવ નિહા વિ. તિરસ્કારનું ઉત્પાદક કર્મ ' નીચૈર્ગોત્ર ' કહેવાય છે. (૧૭ + ૧૧૧)

૪

દુઃસ્વવિશેષોપકલ્પિતકારણં કર્માસાતવેદનીયમ્ ॥૧૮॥

અર્થ:—(૨૧) વિશિષ્ટ દુઃખની ઉત્પત્તિનું કારણભૂત કર્મ 'અસાતવેદનીય' કહેવાય છે. (૧૮ + ૧૧૨)

તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાપ્રતિબન્ધકં કર્મ મિથ્યાત્વમોહનીયમ્ ॥૧૯॥

અર્થ:—(૨૨) યથાર્થ વસ્તુતત્ત્વવિષયક શ્રદ્ધાપ્રતિબન્ધક કર્મ 'મિથ્યાત્વ મોહનીય' કહેવાય છે. (૧૯ + ૧૧૩)

પ્રાતિકૂલ્યેઽપિ સ્થાનાન્તરગમનાભાવપ્રયોજકં કર્મ

સ્થાવરનામ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(૨૩) પ્રતિકૂલતા હોવા છતાં ખીજા સ્થાનમાં ગમનના અભાવમાં કારણભૂત કર્મ 'સ્થાવરનામ કર્મ'.

(૨૦ + ૧૧૪)

સૂક્ષ્મપૃથિવ્યાદિકાયેષૂત્પત્તિનિદાનં કર્મ સૂક્ષ્મનામ ।
યથા સર્વલોકવર્તિનાં નિગોદાદીનામ્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(૨૪) સૂક્ષ્મપૃથ્વી વિ. કાયેમાં ઉત્પત્તિના કારણભૂત કર્મ 'સૂક્ષ્મનામ' કહેવાય છે. જેમકે સર્વલોક વ્યાપક સૂક્ષ્મનિગોદ વિ. જીવોને આ કર્મનો ઉદય હોય છે, આ કર્મના ઉદયથી નિયત અદૃશ્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨૧ + ૧૧૫)

એકેન્દ્રિયાદીનાં યથાસ્વં શ્વાસોચ્છ્વાસાદિપર્યાપ્ત્યપરિ-
પૂર્ણતાપ્રયોજકં કર્મ અપર્યાપ્તિનામ । યથા લ્બ્ધ્યપર્યાપ્તિનામ્

॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—(૨૫) જેના ઉદ્દયથી સ્વયોગ્યપર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થઈ
 તાને પામતી નથી અર્થાત્ અપર્યાપ્તજી જીવ મરે છે તે
 ‘અપર્યાપ્તનામ કર્મ’ કહેવાય છે જેમકે; લઙ્ગિધઅપર્યાપ્ત જીવો.
 (૨૨ + ૧૧૬)

અનન્તજીવાનામેકશરીરવસ્ત્રનિદાનં કર્મ સાધારણનામ ।
 યથા કન્દાદૌ । ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—(૨૬) જે કર્મના ઉદ્દયથી અનન્ત જીવોનું એક
 શરીર થાય છે તે ‘સાધારણનામ કર્મ’ જેમકે; કન્દ વિ. માં
 આ કર્મનો ઉદ્દય છે. (૨૩ + ૧૧૭)

પ્રયોગશૂન્યકાલે ધૂજિહ્વાદીનાં કમ્પનદેતુઃ કર્મ
 અસ્થિરનામ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(૨૭) પ્રયોગ વગરના કાલમાં ભવાં, જીવ
 વિ. શરીરઅવયવોના કંપનમાં કારણભૂત કર્મ ‘અસ્થિરનામ
 કર્મ.’ (૨૪ + ૧૧૮)

નાભ્યધોઽવયવાશુભત્વપ્રયોજકં કર્મ અશુભનામ । ॥૨૫॥

અર્થ:—(૨૮) નાભિના નીચે રહેલ અવયવગત અશુભ-
 પણાનું કારણભૂત કર્મ ‘અશુભનામ કર્મ’ (૨૫ + ૧૧૯)

સ્વસ્ય દૃષ્ટમાત્રેણ પરેષામુદ્દેગજનકં કર્મ દુર્ભગનામ
 ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—(૨૯) જે કર્મના પ્રભાવથી જે પ્રાણી જેવા
 માત્રથી ઉપકારકારી હોવા છતાં, રૂપ વિ. ગુણવન્ત હોવા છતાં

: ૫૨ :

ખીબઓને ઉદ્દેગ કરનારો અર્થાત્ મનને અપ્રિય થાય છે તે
'દુર્ભંગનામ કર્મ.' (૨૬ + ૧૨૦)

અમનોહરસ્વરવત્ત્વપ્રયોજકં કર્મ દુસ્સ્વરનામ । યથા
સ્વરોષ્ટ્રાદીનામ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(૩૦) જેના ઉદ્દયથી અમનોહરસ્વરવાળો થાય
છે તે કર્મ 'દુ:સ્વરનામ કર્મ' જેમકે, ગધેડા, ઊંટ વિ. ને
આ કર્મનો ઉદ્દય છે. (૨૭-૧૨૧)

ઉચિતવક્તૃત્વેડપ્યગ્રાહ્યતાદિપ્રયોજકં કર્મ અનાદેયનામ ।
॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—(૩૧) જેના પ્રભાવથી ઉચિત કે યુક્ત બોલવા
છતાંય જેના વચન વિ. ને લોકો ગ્રાહ્ય કરતા નથી તે
'અનાદેયનામ કર્મ.' (૨૮-૧૨૨)

જ્ઞાનવિજ્ઞાનાદિયુતત્વેડપિ યશઃકીર્ત્યંભાવપ્રયોજકં કર્મ
અયશઃકીર્તિનામ । ઇતિ સ્થાવરદશકમ્ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—(૩૨) જ્ઞાનવિજ્ઞાન વિ. ગુણોથી યુક્ત હોવા
છતાં જેના ઉદ્દયથી યશઃકીર્તિવાળો થતો નથી એટલું જ નહીં
પરંતુ અપ્રલાધ્ય બને છે તે કર્મ 'અયશઃ કીર્તિનામ.' આ
પ્રમાણે સ્થાવરદશક સમજવું. (૨૯-૧૨૩)

નારકત્વપર્યાયપરિણતિપ્રયોજકં કર્મ નરકગતિઃ ॥૩૦॥

અર્થ:—(૩૩) નારકપણાના પર્યાયની પરિણતિમાં કારણ-
ભૂત કર્મ 'નરકગતિ' કહેવાય છે. (૩૦-૧૨૪)

આયુઃપૂર્ણતાં યાવન્નરકસ્થિતિહેતુઃ કર્મ નરકાયુઃ ॥૩૧॥

અર્થઃ—(૩૪) આયુષ્યની પૂર્ણતાપર્યંત નરકની સ્થિતિમાં હેતુભૂત કર્મ 'નરકાયુઃ' (૩૧-૧૨૫)

વલાન્નરકનયનાનુગુણં કર્મ નરકાનુપૂર્વી । ઇતિ નિરય-
ત્રિકમ્ ॥ ૩૨ ॥

(૩૫) જેનાથી નરકગતિમાં જતા જીવની દ્વિસમયાદિ વિગ્રહથી શ્રેણીના અનુસારે નિયત ગમનપરિણતિ થાય છે તે કર્મ 'નરકાનુપૂર્વી.'

આ પ્રમાણે 'નિરયત્રિક' [નરકત્રિક] સમજવું. (૩૨-૧૨૬)

અનન્તાનુબન્ધિનશ્ચાનન્તસંસારમૂલનિદાનમિથ્યાત્વહેતુકા
અનન્તમવાનુબન્ધસ્વભાવા આજન્મભાવિનો નરકગતિપ્રદાયિનઃ
સમ્યક્ત્વઘાતિનઃ ॥૩૩॥

અર્થઃ—અનન્તસ્વરૂપી સંસારના મૂલકારણભૂત મિથ્યાત્વના હેતુવાળા અનન્તભવના અનુબંધના સ્વભાવવાળા, જન્મપર્યંત રહેનારા, નરકગતિને આપનારા, સમ્યક્ત્વઘાતક, 'અનન્તાનુ-
બંધી' કોષાદિકષાયે કહેવાય છે. (૩૩-૧૨૭)

एवम्भूतं प्रीत्यभावोत्पादकं કર્મ અનન્તાનુબન્ધિક્રોધઃ
॥૩૪॥

અર્થઃ—(૩૬) અનન્તાનુબન્ધિ હોયે છતે પ્રીતિના અભાવને પેદા કરનારું કર્મ 'અનન્તાનુબંધી ક્રોધ.' (૩૪-
૧૨૮)

तादृशं नम्रताविरहप्रयोजकं कर्मअनन्तानुबन्धि मानः
॥३५॥

अर्थः—(३७) अनन्तानुबन्धि, नम्रताना अभावने
करनाईं कर्म 'अनन्तानुबन्धिमान .' (३५-१२६)

ईदृक् सरलताभावप्रयोजकं कर्म अनन्तानुबन्धिमाया
॥३६॥

अर्थः—(३८) अनन्तानुबन्धी, सरलताना अभावनुं
कारणकर्म 'अनन्तानुबन्धिमाया .' (३६-१३०)

ईदृशं द्रव्यादिमूर्च्छाहेतुः कर्मानन्तानुबन्धिकोभः ॥३७॥

अर्थः—(३९) अनन्तानुबन्धि, द्रव्य वि. मां मूर्च्छाना
हेतुभूत कर्म 'अनन्तानुबन्धिलोभ .' (३७-१३१)

प्रत्याख्यानावरणभूता वर्षावधिभाविनस्तिर्यग्गतिदायिन-
स्सर्वदेशविरतिघातिनश्चाप्रत्याख्यानाः ॥३८॥

अर्थः—देशथी पक्ष प्रत्याख्यान (विरति) मां आवरण-
भूत, अेक वर्ष सुधी रडेनारा, तिर्यग्गति आपनारा, सर्व
अने देशविरति घाति 'अप्रत्याख्यान' कषाये। कडेवाय छे.
(३८-१३२)

एतद्विशिष्टाः पूर्वोक्तस्वरूपाः क्रोधादयोऽप्रत्याख्यानक्रो-
धादयः ॥३९॥

अर्थः—(४०) अप्रत्याख्यान सङ्घित, प्रीतिना अभावना
कारणभूत कर्म 'अप्रत्याख्यानकोध .' (४०-१३३)

(૪૧) અપ્રત્યાખ્યાન સહિત, નઅતના અભાવના કારણ-
ભૂત કર્મ ' અપ્રત્યાખ્યાનમાન. '

(૪૨) અપ્રત્યાખ્યાન સહિત, સરલતાના અભાવના કારણ
રૂપ કર્મ ' અપ્રત્યાખ્યાનમાયા. '

(૪૩) અપ્રત્યાખ્યાન સહિત, દ્રવ્યાદિ મૂર્છાહેતુ કર્મ
' અપ્રત્યાખ્યાનલોભ. ' (૩૬-૧૩૩)

સર્વવિરત્યાવરણકારિણો માસચતુષ્ટયમાવિનો મનુજગતિ-
પ્રદાયિનસ્સાધુધર્મઘાતિનઃ પ્રત્યાખ્યાનાઃ ॥૪૦॥

સર્વવિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાનને આવરનારા, ચાર માસ સુધી
રહેનારા, મનુષ્યગતિઆપનારા, સાધુધર્મઘાતિ તે ' પ્રત્યાખ્યાન '
ક્રોધ વિ. કષાયો કહેવાય છે. (૪૦-૧૩૪)

ईदृशाः क्रोधादय एव प्रत्याख्यानक्रोधादयः ॥४१॥

(૪૪) સર્વવિરતિ પ્રત્યાખ્યાનાવરણભૂત ક્રોધ (૪૫)-માન
(૪૬)-માયા (૪૭)-લોભ આ ' પ્રત્યાખ્યાનીય ' ક્રોધાદિ કષાયો
કહેવાય છે. (૪૧-૧૩૫)

ईषत्संज्वलनकारिणः पक्षावधयो देवगतिप्रदायिनो
यथाख्यातचारित्रघातिनस्संज्वलनाः । ईदृशाश्च क्रोधादय एव
संज्वलनक्रोधादयः । ॥ ४२ ॥

પરીષદ ઉપસર્ગ વિ. ના પ્રસંગમાં ચારિત્રીને પણ જરા
બલિત કરનારા અર્થાત્ આ કષાયોના ઉદયમાં યથાખ્યાત-
ચારિત્રનો લાભ થતો નથી. પખવાડીઆ સુધી રહેનારા,

દેવગતિ આપનારા, યથાખ્યાત ચારિત્રનો ધાત કરનારા 'સંબલન' કષાયો હોય છે.

આવા સંબલનાત્મક (૪૮)-ક્રોધ (૪૯)-માન (૫૦)-માયા (૫૧)-લોભ 'સંબલનક્રોધાદિ' કહેવાય છે. (૪૨-૧૩૬)

હાસ્યોત્પાદકં કર્મ હાસ્યમોહનીયમ્ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—(૫૨) જેના ઉદયથી નિમિત્ત હોય કે ન હોય તેા પણ જીવ, રંગમંચ પર ઉતરેલ નટની માફક હસે છે તે કર્મ 'હાસ્યમોહનીય કર્મ.' (૪૩-૧૩૭)

પદાર્થવિષયકપ્રીત્યસાધારણકારણં કર્મ રતિમોહનીયમ્ ।

॥ ૪૪ ॥

અર્થ:—(૫૩) પદાર્થોના પ્રતિ પ્રીતિના અસાધારણ કારણકર્મ 'રતિમોહનીય કર્મ.' (૪૪-૧૩૮)

પદાર્થવિષયકોદ્વેગકારણં કર્મ અરતિમોહનીયમ્ ॥૪૫॥

અર્થ:—(૫૪) પદાર્થોના પ્રતિ ઉદ્વેગના કારણભૂત કર્મ 'અરતિમોહનીય'. (૪૫-૧૩૯)

અભીષ્ટવિયોગાદિદુઃખહેતુઃ કર્મ શોકમોહનીયમ્ ।

॥ ૪૬ ॥

અર્થ:—અભીષ્ટના વિયોગાદિથી થનાર દુઃખહેતુ કર્મ 'શોકમોહનીય'. (૪૬-૧૪૦)

ભયોત્પાદાસાધારણં કારણં કર્મ ભયમોહનીયમ્ ॥૪૭॥

અર્થ:—(૫૬) જેના ઉદયથી નિમિત્ત મળે કે ન મળે

તો પણ ભયની ઉત્પત્તિમાં કારણભૂત કર્મ ' ભયમોહનીય કર્મ ' (૪૭-૧૪૧)

બોમત્સપદાર્થવલોકનજાતવ્યક્તીકપ્રયોજકં કર્મ જુગુ-
પ્સામોહનીયમ્ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ:—(૫૭) બોમત્સ પદાર્થ જોવાથી થતી ઘૃણાનું કારણભૂત કર્મ ' જુગુપ્સામોહનીય કર્મ ' . (૪૮-૧૪૨)

સ્ત્રીમાત્રસંભોગવિષયકાભિલાષોત્પાદકં કર્મ પુરુષવેદઃ
॥ ૪૯ ॥

અર્થ:—(૫૮) જેના ઉદયથી પુરૂષને કેવલ સ્ત્રીના સંભોગની અભિલાષા થાય છે તે અભિલાષાનું ઉત્પાદક કર્મ ' પુરુષવેદ ' કહેવાય છે. (૪૯-૧૪૩)

પુરુષમાત્રસંભોગવિષયકાભિલાષોત્પાદકં કર્મ સ્ત્રીવેદઃ
॥ ૫૦ ॥

(૫૯) જેના ઉદયથી સ્ત્રીને કેવલપુરૂષના સંભોગની અભિલાષા થાય છે તે અભિલાષાનું ઉત્પાદક કર્મ ' સ્ત્રી વેદ. ' (૫૦-૧૪૪)

પુંસ્ત્રીસંભોગવિષયકાભિલાષોત્પાદકં કર્મ નપુંસકવેદઃ ।
इति कषायपञ्चविंशतिः ॥ ૫૧ ॥

અર્થ:—(૬૦) જેના ઉદયથી નપુસકને સ્ત્રી અને પુરુષના સંભોગની અભિલાષાનું ઉત્પાદકકર્મ ' નપુસકવેદ ' કહેવાય છે. આ પ્રમાણે પચ્ચીસ કષાયો સમજવા. (૫૧-૧૪૫)

તિર્યક્ત્વપર્યાયપરિણતિપ્રયોજકં કર્મ તિર્યગ્ગતિઃ ॥૫૨॥

અર્થઃ—(૬૧) તિર્યંચપણાના પર્યાયની પરિણતિમાં કારણભૂત કર્મ 'તિર્યંચગતિ.' (૫૨-૧૪૬)

તિર્યગ્ગતૌ વચ્ચાન્નયનહેતુકં કર્મ તિર્યગાનુપૂર્વી । इति
તિર્યગ્દિકમ્ ॥૫૩॥

અર્થઃ—(૬૨) બલજબરીથી તિર્યંચગતિમાં લઈ જનારું કર્મ 'તિર્યંચાનુપૂર્વી' આ પ્રમાણે તિર્યંચદિક સમજવું. (૫૩-૧૪૭)

एकेन्द्रियव्यवहारहेतुः કર્મ એકેન્દ્રિયજાતિઃ । अस्याः
સ્પર્શનેન્દ્રિયમેવ ॥૫૪॥

અર્થઃ—(૬૩) જેના ઉદ્દયથી આ પૃથ્વીકાય વિ. એકેન્દ્રિયતરીકે સંજ્ઞાને પામે છે અને એકેન્દ્રિય તરીકે વ્યવહાર પામે છે તે વ્યવહારનું કારણભૂત કર્મ 'એકેન્દ્રિયજાતિ' કહેવાય છે. એકેન્દ્રિયજાતિનામપ્રયુક્તરૂપશેન્દ્રિય જ સમજવી. અર્થાત્ કેવલરૂપશેન્દ્રિયની અપેક્ષાથી જે આ એકેન્દ્રિય વ્યવહાર છે તેમાં કારણભૂત આ કર્મ છે. (૫૪-૧૪૮)

द्वीन्द्रियव्यवहारकारणं કર્મ દ્વીન્દ્રિયજાતિઃ । स्पर्शनरसने ।
ત્રીન્દ્રિયવ્યવહારસાધનં કર્મ ત્રીન્દ્રિયજાતિઃ । स्पर्शनरस-
नघ्राणानि । चतुरिन्द्रियव्यवहारनिदानं કર્મ ચતુરિન્દ્રિય-
જાતિઃ । स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुषि ॥૫૫॥

અર્થઃ—દ્વીન્દ્રિયના વ્યવહારમાં કારણભૂત કર્મ 'દ્વીન્દ્રિય જાતિ' અહીં બે ઇન્દ્રિયો રૂપશે અને રસના એમ સમજવી.

(૬૫) ત્રીન્દ્રિયના વ્યવહારમાં કારણભૂત કર્મ ' ત્રીન્દ્રિયજાતિ ' અહીં સ્પર્શન રસના દ્રાણુ એમ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જાણવી.

(૬૬) ચતુરિન્દ્રિયના વ્યવહારમાં સાધનભૂત કર્મ ' ચતુરિન્દ્રિયજાતિ ' અહીં સ્પર્શન, રસન, દ્રાણુ, ચક્ષુ. ' એમ ચાર ઇન્દ્રિયો જાણવી. (૫૫-૧૪૯)

અપ્રશસ્તગમનાપયોજકં કર્મ કુલ્લગતિઃ । યથા લ્વરોષ્ટ્રા-
દીનામ્ । સ્વાવયવૈરેવ સ્વપીઠાજનનનિદાનં કર્મ ઉપઘાતનામ ।
શરીરનિષ્ઠાપ્રશસ્તવર્ણપ્રયોજકં કર્મ અપ્રશસ્તવર્ણનામ । યથા
કાકાદીનામ્ । શરીરનિષ્ઠાપ્રશસ્તગન્ધપ્રયોજકં કર્મ અપ્રશસ્ત-
ગન્ધનામ । યથા લથુનાદીનામ્ । શરીરવૃત્ત્યપ્રશસ્તરસપ્રયોજકં
કર્મ અપ્રશસ્તરસનામ યથા નિમ્બાદીનામ્ । શરીરવૃત્ત્યપ્રશ-
સ્તસ્પર્શપ્રયોજકં કર્મ અપ્રશસ્તસ્પર્શનામ । યથા બબ્બુલાદીનામ્ ।
इत्यप्रशस्तवर्णंचतुष्कम् ॥ ૫૬ ॥

અર્થઃ—(૬૭) અપ્રશસ્ત ગમનમાં કારણભૂત કર્મ ' કુલ્લગતિ ' જેમકે ગઘેડા, ઊંટ વિ. ની ગતિ સમજવી.

(૬૮) પોતાના અવયવોથી જ પોતાને પીડા થવામાં નિમિત્તભૂત કર્મ ' ઉપઘાતનામ કર્મ '.

(૬૯) શરીરના અપ્રશસ્તવર્ણનું કારણભૂત કર્મ ' અપ્રશસ્તવર્ણનામ ' જેમકે કાગડા વિ. શરીરમાં રહેલ વર્ણ.

(૭૦) શરીરસ્થ અપ્રશસ્તગન્ધનું કારણભૂત કર્મ ' અપ્રશસ્ત ગન્ધનામ ' જેમકે લસણુ વિ. માં રહેલ ગંધ.

(૭૧) શરીરસ્થ અપ્રશસ્તરસનું કારણભૂત કર્મ ' અપ્રશસ્તરસનામ ' જેમકે, લીંબડા વિ. માં રહેલ રસ.

(૭૨) શરીરસ્થ અપ્રશસ્ત સ્પર્શનું કારણભૂત કર્મ ' અપ્રશસ્ત સ્પર્શનામ ' જેમકે, ખાવળના કાંટાઓમાં રહેલ સ્પર્શ.

આ પ્રમાણે અપ્રશસ્તવર્ણ્યતુષ્ક સમજવું. (૫૬-૧૫૦)

ઉભયતો મર્કટબન્ધાકલ્પિતાસ્થિસંચયવૃત્તિપટ્ટબન્ધસદૃશાસ્થિપ્રયોજકં કર્મ ઋષભનારાચમ્ । ઉભયતો મર્કટબન્ધમાત્રસંવલ્પિતાસ્થિસન્ધિનિદાનં કર્મ નારાચમ્ । एकतो मर्कटबन्ध-विशिष्टास्થिसन्धिनिदानं कर्मार्धनाराचम् । केवलकीलिकासदृशास्थिवद्धास्थिनिचयप्रयोजकं કર્મ કીલિકા । પરસ્પરપૃથક્સ્થિતિકાનામસ્થનાં શિથિલસંશ્લેષનિદાનં કર્મ સેવાર્ત્તમ્ । इति संहननपञ्चकम् ॥ ૫૭ ॥

અર્થ:—(૭૩) બંને બાબુઓથી મર્કટબંધથી યુક્ત અસ્થિસમુદાયમાં રહેનાર ઉપર પાટાના બંધ સરખા અસ્થિઓનું કારણભૂત કર્મ ' ઋષભનારાચ '.

(૭૪) બંને બાબુઓથી મર્કટબંધમાત્રથી સંબંધ અસ્થિસંધાનનું કારણભૂત કર્મ ' નારાચ '.

(૭૫) એકબાબુથી મર્કટબંધથી યુક્ત અસ્થિસંધાનનું કારણભૂત કર્મ ' અર્ધનારાચ ' અર્થાત્ એક બાબુ મર્કટબંધ અને બીજી બાબુ કેવળ ખીલી હોય છે.

(૭૬) કેવલકીલિકા સરખા હાડકાઓથી બંધાયેલ અસ્થિ સમુદાયનું કારણભૂત કર્મ ' કીલિકા ' અર્થાત્ અહીં હાડકાના સાંધા ફક્ત ખીલીથી જ મજબૂત રહેલા હોય છે.

(૭૭) પરસ્પર જુદી સ્થિતિવાળા હાડકાઓના ઢીલા સંબંધનું કારણભૂત કર્મ ' સેવાત્ ' અહીં હાડકાનાં બે છેડાઓ એકબીજાને સ્પર્શીને રહેલા છે. (૫૭-૧૫૧).

નાભેરૂઢવં વિસ્તૃતિવાહુલ્યસલ્લક્ષણનિદાનં કર્મ ન્યગ્રોધ-
પરિમण्डळम् । नाभ्यधोभागमात्रस्य प्रमाणलक्षणवस्त्वप्रयोजकं
कर्मा सादिः । सल्लक्षणपाण्यादिमन्त्रे सति निर्लक्षणवक्षः
प्रभृतिमन्त्रप्रयोजकं कर्मा कुब्जं ॥ ५८ ॥

અર્થ:—(૭૮) જેમ વડનું ઝાડ, ઉપરના ભાગમાં સંપૂર્ણ અવયવવાળો અને નીચે હીન હોય છે તેમ નાભિના ઉપરના ભાગમાં વિસ્તાર-બહુલતા અને સારા લક્ષણોનું કારણભૂત કર્મ ' ન્યગ્રોધપરિમંડલ ' કહેવાય છે.

(૭૯) નાભિથી નીચલા ભાગમાત્રને પ્રમાણ અને લક્ષણવંતુ બનાવનારું કર્મ ' સાદિ ' કહેવાય છે.

(૮૦) ડોકના ઉપરના અવયવો અને હાથપગ, લક્ષણવંતા અને છાતી વિ. ને લક્ષણ વગરના બનાવનારું કર્મ ' કુબ્જ ' કહેવાય છે. (૫૮-૧૫૨)

एतद्वैपरीत्यहेतुः कर्मा वामनम् । सर्वावयवाशुभत्वनिदानं
कर्मा हुण्डम् इति पञ्च संस्थानानि, एते पापानुभवप्रकाराः

અર્થ:—(૮૧) હાથપગ વિ. ને લક્ષણ વગરના અને છાતી વિ. ને લક્ષણવંતા બનાવનારું કર્મ 'વામન' કહેવાય છે.

(૮૨) સઘળા અવયવોને અશુભ બનાવનારું કર્મ 'હુંડ' કહેવાય છે. (૫૯-૧૫૩)

આ પ્રમાણે પાંચ સંસ્થાનો સમજવા. આ ય્યાશી ભેદો, પાપના અતુલવના પ્રકારો છે.

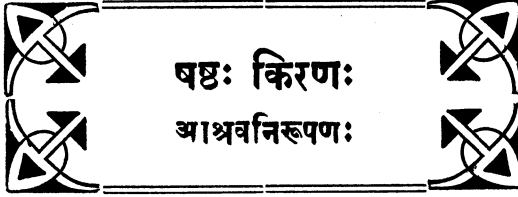
પાપના હેતુઓનું દર્શન—

પાપબન્ધહેતવસ્તુ પ્રાણાતિપાતમૃષાવાદાદત્તાદાનમૈથુ-
નપરિગ્રહાપશસ્ત્રક્રોધમાનમાયાલોભરાગદ્વેષકલ્હાભ્યાખ્યાનપિ-
શુનતાઝરતિરતિપરપરિવાદમાયામૃષાવાદમિથ્યાત્વશલ્યાનિ ।
इति पापतत्त्वम् ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:—(૧) જીવહિંસા (૨) અસત્ય ભાષણ (૩) ચોરી
(૪) મૈથુન (૫) પરિગ્રહ (૬) અપ્રશસ્તક્રોધ (૭) અશુભ માન
(૮) અશુભ માયા (૯) અશુભ લોભ (૧૦) અપ્રશસ્ત રાગ
(૧૧) અપ્રશસ્ત દ્વેષ (૧૨) કલહ (૧૩) અભ્યાખ્યાન [કોઈના
ઉપર ખોટો આરોપ મુકવો] (૧૪) મૈથુન્ય [ચાડી ખાવી]
(૧૫) રતિ અને અરતિ (૧૬) પરનિંદા (૧૭) માયાપૂર્વક
મૃષાવાદ (૧૮) મિથ્યાત્વરૂપી શલ્ય. આ અઢાર પાપના હેતુઓ
છે. આ પ્રમાણે પાપતત્ત્વની સમાપ્તિ. (૬૦-૧૫૪)

श्री कलिकालकल्पतरु चिंतामणि पार्श्वनाथाय नमः

शुभाशुभकर्मग्रहणहेतुराश्रवः ॥१॥

अर्थः—शुभ के अशुभ कर्मना ग्रहणनुं कारण 'आश्रव' कडेवाय छे. (१+१५५)

पौद्गलिकोऽयम् । आत्मप्रदेशेषु कर्मप्राप्तिका क्रिया
द्रव्याश्रवः, कर्मोपार्जननिदानाध्यवसायो भावाश्रवः ॥२॥

अर्थः—आ आश्रव, पौद्गलिक छे. आत्माना प्रदेशोभां कर्म प्राप्तिभां कारणभूत क्रिया 'द्रव्याश्रव' कडेवाय छे. कर्मना उपाजनना कारणभूत अध्यवसाय 'भावाश्रव' कडेवाय छे. (२+१५६)

स्पर्शविषयकरागद्वेषजन्याश्रवः स्पर्शनेन्द्रियाश्रवः ॥३॥

अर्थः—स्पर्शविषयक राग अने द्वेषथी पेदा थनार ते 'स्पर्शेन्द्रियाश्रव' कडेवाय छे. (३+१५७)

रसविषयकरागद्वेषजन्याश्रवः रसनेन्द्रियाश्रवः ॥४॥

अर्थः—(२) रसविषयने अपेक्षी राग अने द्वेषथी थनार आश्रव 'रसनेन्द्रियाश्रव' कडेवाय छे. (४+१५८)

ગન્ધવિષયકરાગદ્વેષજન્યાશ્રવઃ ઘ્રાણેન્દ્રિયાશ્રવઃ ॥૫॥

અર્થઃ—(૩) ગન્ધવિષયના નિમિત્તે રાગ અને દ્વેષથી થનાર આશ્રવ ‘ઘ્રાણેન્દ્રિયાશ્રવ’ કહેવાય છે. (૫+૧૫૯)

રૂપવિષયકરાગદ્વેષજન્યાશ્રવશ્ચક્ષુરિન્દ્રિયાશ્રવઃ । શબ્દ-
વિષયકરાગદ્વેષજન્યાશ્રવઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયાશ્રવઃ । इति इन्द्रिय-
પચ્ચકાશ્રવઃ ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—(૪) રૂપનામના વિષયને આશ્રી રાગ અને દ્વેષથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘ચક્ષુરિન્દ્રિયાશ્રવ’ કહેવાય છે.

(૫) શબ્દ વિષયના આધારે રાગ અને દ્વેષથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘શ્રોત્રેન્દ્રિયાશ્રવ’ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયપંચક આશ્રવ જાણીએ. (૬+૧૬૦)

પ્રીત્યભાવપ્રયુક્તાશ્રવઃ ક્રોધાશ્રવઃ ।

અનમ્રતાજન્વાશ્રવો માનાશ્રવઃ ।

કાપટ્યપ્રયુક્તાશ્રવો માયાશ્રવઃ ।

સન્તોષશૂન્યતાપ્રયુક્તાશ્રવો લોભાશ્રવઃ ।

इति कषायचतुष्काश्रवः ॥ ७ ॥

અર્થઃ—(૬) ક્રૂરતાના પરિણામથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘ક્રોધાશ્રવ’.

(૭) નમ્રતાના અભાવથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘માનાશ્રવ’.

(૮) કપટ પ્રયોગથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘માયાશ્રવ’

(૯) સંતોષના અભાવથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘લોભાશ્રવ’.

આ પ્રમાણે કષાયચતુષ્ક આશ્રવ જાણવો. (૭+૧૬૧)

પ્રમાદિકર્તૃકપ્રાણવિયોગજન્યાશ્રવો હિંસાશ્રવઃ ॥૮॥

અર્થઃ—(૧૦) પ્રમાદી પુરૂષે કરેલ પ્રાણવિયોગથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘હિંસાશ્રવ.’ (૮+૧૬૨)

અયથાવદ્વસ્તુપ્રવૃત્તિજન્યાશ્રવોઽસત્યાશ્રવઃ ॥૯॥

અર્થઃ—(૧૧) અયથાર્થ વસ્તુપ્રવૃત્તિથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘અસત્યાશ્રવ.’ (૯+૧૬૩)

સ્વામ્યવિતીર્ણપદાર્થસ્વાયત્તીકરણજન્યાશ્રવઃ સ્તેષાશ્રવઃ
॥૧૦॥

અર્થઃ—(૧૨) માલીકે નહીં આપેલ પદાર્થોને પોતાને આધીન કરવાદ્વારા પેદા થનાર આશ્રવ ‘સ્તેષાશ્રવ.’ (૧૦+૧૬૪)

સતિ વેદોદયે ઔદારિકવૈકિયશ્ચરોરસંયોગાદિજન્યા-
શ્રવોઽબ્રહ્માશ્રવઃ ॥૧૧॥

અર્થઃ—(૧૩) વેદના ઉદયકાલમાં ઔદારિક કે વૈકિય શરીરના સંયોગ વિ. થી પેદા થનાર આશ્રવ ‘અબ્રહ્માશ્રવ.’ (૧૧+૧૬૫)

દ્રવ્યાદિવિષયામિકાહુક્ષાજન્યાશ્રવઃ પરિગ્રહાશ્રવઃ । इत्य-
વ્રતપશ્ચકાશ્રવઃ ॥૧૨॥

અર્થઃ—(૧૪) દ્રવ્ય વિ. વિષયની ઇચ્છાથી પેદા થનાર આશ્રવ ‘પરિગ્રહાશ્રવ.’

આ પ્રમાણે અવતપચકઆશ્રવ જાણવો. (૧૨ + ૧૬૬)

શરીરચેષ્ટાજન્યાશ્રવઃ કાયાશ્રવઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થઃ—(૧૫) શરીરની ચેષ્ટાથી પેદા થનાર આશ્રવ
'કાયાશ્રવ'. (૧૩ + ૧૬૭)

વાક્ક્રિયાજનિતાશ્રવો વાગાશ્રવઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—(૧૬) વચનની ક્રિયાથી પેદા થયેલ આશ્રવ
'વાગાશ્રવ'. (૧૪ + ૧૬૮)

મનચેષ્ટાજન્યાશ્રવો મનઆશ્રવઃ । इति योगत्रिकाश्रवः
॥ ૧૫ ॥

અર્થઃ—(૧૭) મનની ચેષ્ટાથી પેદા થયેલ આશ્રવ
'મનઆશ્રવ'.

આ પ્રમાણે યોગત્રિકઆશ્રવ જાણવો. (૧૫ + ૧૬૯)

અનુપરતાનુપયુક્તભેદભિન્ના કાયજન્યચેષ્ટા કાયિકી
॥ ૧૬ ॥

અર્થઃ—(૧૮) અનુપરત અને અનુપયુક્ત ભેદવાળી
કાયથી પેદાથનારી ચેષ્ટા 'કાયિકી'. (૧૬ + ૧૭૦)

સંયોજનનિર્વર્તનભેદભિન્ના નરકાદિપ્રાપ્તિહેતુવિષશસ્ત્રાદિ-
દ્રવ્યજનિતા ચેષ્ટા આધિકરણિકી ॥ ૧૭ ॥

અર્થઃ—(૧૯) સંયોજન અને નિર્વર્તનભેદવાળી, નરક
વિ.ની પ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત વિષ-શસ્ત્ર વિ. દ્રવ્યોથી પેદા થયેલ
ક્રિયા 'આધિકરણિકી'. (૧૭ + ૧૭૧)

જીવાજીવવિષયકદ્વેષજનકક્રિયા પ્રાદોષિકી ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(૨૦) જીવ અને અજીવવિષયક દ્વેષને પેદા કરનારી ક્રિયા 'પ્રાદોષિકી'. (૧૮ + ૧૭૨)

સ્વપરસન્તાપહેતુઃ ક્રિયા પારિતાપનિકી ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(૨૧) સ્વ અને પરને સંતાપ કરનારી ક્રિયા 'પારિતાપનિકી'. (૧૯ + ૧૭૩)

સ્વપરપ્રાણવિયોગપયોજિકા ક્રિયા પ્રાણાતિપાતિકી ॥૨૦॥

અર્થ:—(૨૨) સ્વપરના પ્રાણવિયોગ કરનારી ક્રિયા 'પ્રાણાતિપાતિકી'. (૨૦ + ૧૭૪)

જીવાજીવભેદમિત્ત્રા જીવાજીવઘાતાત્મિકા ચેષ્ટાઽઽરમ્મિકી
॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(૨૩) જીવ અને અજીવના ભેદવાળી, જીવ-અજીવઘાતાત્મક ચેષ્ટા 'આરંભિકી'. (૨૧ + ૧૭૫)

જીવાજીવવિષયિણી મૂર્છાનિર્વૃત્તા ક્રિયા પારિગ્રહિકી
॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—(૨૪) જીવ અને અજીવ વિષયક મૂર્છાથી બનેલી ક્રિયા 'પારિગ્રહિકી'. (૨૨ + ૧૭૬)

મોક્ષસાધનેષુ માયાપ્રધાના પ્રવૃત્તિર્માયાપ્રત્યયિકી ॥૨૩॥

અર્થ:—(૨૫) મોક્ષના સાધનોમાં માયાપ્રધાન પ્રવૃત્તિ 'માયાપ્રત્યયિકી'. (૨૩ + ૧૭૭)

અભિગૃહીતાનભિગૃહીતભેદભિન્ના અયથાર્થવસ્તુશ્રદ્ધાન-
હેતુકવ્યાપારવતી ક્રિયા મિથ્યાદર્શનપ્રત્યાયિકી ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(૨૬) અભિગૃહીત અને અનભિગૃહીતભેદવાળી,
અયથાર્થવસ્તુશ્રદ્ધાથી થનાર વ્યાપારવાળી ક્રિયા ‘મિથ્યાદર્શન-
પ્રત્યાયિકી.’ (૨૪ + ૧૭૮)

જીવાજીવવિષયિણી વિરત્યભાવાનુકૂલા

ક્રિયાપ્રત્યાખ્યાનિકી ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—(૨૭) જીવ અને અજીવ વિષયવાળી વિરતિના
અભાવને અનુકૂલ ક્રિયા ‘અપ્રત્યાખ્યાનિકી’. (૨૫ + ૧૭૯)

પ્રમાદિનો જીવાજીવવિષયદર્શનાદરાત્મિકા ક્રિયા દષ્ટિકી
॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—(૨૮) પ્રમાદીજીવની, જીવ અને અજીવને
જોવામાં આદરવાળી ક્રિયા ‘દષ્ટિકી’. (૨૬ + ૧૮૦)

સદોષસ્ય જીવાજીવવિષયકં સ્પર્શનં સ્પૃષ્ટિકી ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(૨૯) રાગાદિદોષદુષ્ટ ચિત્તવાળા-પ્રમાદી
જીવની જીવ અને અજીવને અડકવાની ક્રિયા ‘સ્પૃષ્ટિકી’.
(૨૭ + ૧૮૧)

પ્રમાદાત્ પ્રાક્સ્વીકૃતપાપોપાદાનકારણજન્યક્રિયા

પ્રાતીત્યિકી ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—(૩૦) પ્રમાદપૂર્વક, પહેલા સ્વીકારેલ પાપના
ઉપાદાન કારણથી થયેલી ક્રિયા ‘પ્રાતીત્યિકી.’ (૨૮+૧૮૨)

કારુણ્યવીરચીમત્સાદિરસપ્રયોક્તૃણાં પ્રેક્ષકાણાં ચ સાનુ-
રાગિણાં નાટ્યાદિજન્યા ક્રિયા સામન્તોપનિપાતિકી ॥૨૧॥

અર્થ:—(૩૧) દયા-વીર-બીભત્સ વિ. રસભરપૂર નાટ્ય
સર્જક અને અનુરાગપૂર્વક ભેનારાઓને નાટ્ય વિ. થી પેદા
થનારી ક્રિયા ' સામન્તોપનિપાતિકી ' (૨૯ + ૧૮૩)

યન્ત્રાદિકરણકજલનિસ્સારણધનુરાદિકરણકશરાદિમોચ-
નાન્યતરરૂપા ક્રિયા નૈ:શસ્ત્રિકી ॥૩૦॥

અર્થ:—(૩૨) રાજા વિ. ની અનુજ્ઞાથી યંત્ર વિ. દ્વારા
રૂપ વિ. થી પાણી વિ. કાઢવારૂપ અથવા ધનુષ્ય વિ. દ્વારા
બાણુ વિ. મુકવારૂપ ક્રિયા ' નૈ:શસ્ત્રિકી. ' (૩૦ + ૧૮૪)

સેવકયોગ્યકર્મણાં ક્રોધાદિના સ્વેનૈવ કરણં સ્વાહસ્તિકી
॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—(૩૩) સેવકયોગ્ય ક્રિયાઓને ક્રોધ વિ. થી
પોતાના હાથે કરવારૂપ ક્રિયા ' સ્વાહસ્તિકી. ' (૩૧ + ૧૮૫)

અર્હદાજ્ઞોલ્લુહ્ધનેન જીવાદિપદાર્થનિરૂપણજીવાજીવાન્ય-
તરવિષયકસાવચ્ચાજ્ઞાપયોજકક્રિયાન્યતરરૂપાઽઽજ્ઞાપનિકી
॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—(૩૪) અરિહંત ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન
કરી પોતાની બુદ્ધિથી જીવાદિપદાર્થોનું નિરૂપણ ક્રિયા અથવા
જીવાજીવ વિષયક સાવચ્ચ આજ્ઞા કરવાની ક્રિયારૂપ ક્રિયા
' આજ્ઞાપનિકી. ' (૩૨ + ૧૮૬)

पराऽऽचरिताप्रकाशनीयसावद्यप्रकाशकरणं विदारणिकी

॥ ३३ ॥

अर्थः—(३५) अप्रकाशनीय, षीलज्योत्स्ने आचरेल सावधना प्रकाश करवाइप क्रिया 'विदारणिकी.' (३३+१८७)

अनवेक्षितासंमार्जितप्रदेशे शरीरोपकरणानिक्षेपोऽनाभोग-
प्रत्ययिकी ॥ ३४ ॥

अर्थः—(३६) अशेअर दृष्टिथी नडीं लेयेल तथा रनेडरलुथी नडीं प्रभाणे'ल जग्याभां शरीर, उपकरलुना मुकवाइप क्रिया 'अनाभोगप्रत्ययिकी.' (३४ + १८८)

जिनोदितकर्तव्यविधिषु प्रमादादनादरकरणमनवकाङ्क्ष-
प्रत्ययिकी ॥ ३५ ॥

अर्थः—(३७) जिनेश्वरदेवे कडेल कर्तव्येभां-विधि-
ज्येभां, प्रमादथी अनादर करवाइप क्रिया 'अनवकांक्षप्रत्ययिकी.'
(३५ + १८९)

आर्तरीद्रध्यानानुकूला तीर्थकृद्विगर्हितभाषणात्मिका
प्रमादगमनात्मिका च क्रिया प्रायोगिकी ॥ ३६ ॥

अर्थः—(३८) आर्त'ध्यान रौद्रध्यानपूर्वक तीर्थ'कर
लगवानथी निषिद्ध वस्तुना भाषणुइप प्रमादभां जवा इप
क्रिया 'प्रायोगिकी.' (३६ + १९०)

इन्द्रियस्य देशोपघातकारिसर्वोपघातकार्यन्यतररूपा क्रिया
सामुदायिकी ॥ ३७ ॥

अर्थः—(३६) धन्द्रियना अमुक भाग के सर्वनी धात-
कारी किया 'सामुदायिकी'. (३७ + १६१)

पररागोदयहेतुः क्रिया प्रेमप्रत्ययिकी ॥ ३८ ॥

अर्थः—(४०) परना रागना उदयमां कारणभूत किया
अथवा प्रेमनी उत्पादक वाणीनी किया 'प्रेमप्रत्ययिकी'.
(३८ + १६२)

क्रोधमानोदयहेतुः क्रिया द्वेषप्रत्ययिकी ॥ ३९ ॥

अर्थः—(४१) पोताने के परने क्रोध, मानने पेदा
करनारी किया 'द्वेषप्रत्ययिकी'. (३९ + १६३)

अप्रमत्तसंयतस्य वीतरागच्छन्नस्थस्य वा सोपयोगं
गमनादिकं कुर्वतो या सूक्ष्मक्रिया सेर्यापयिकी ।

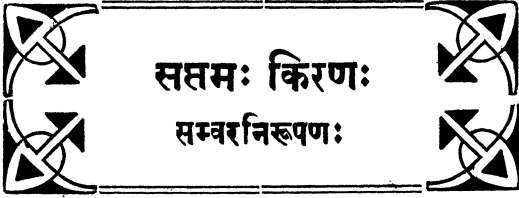
इति क्रियापञ्चविंशतिः ॥ ४० ॥

अर्थः—(४२) अप्रमत्तसाधुनी के वीतरागछन्नस्थनी
उपयोगपूर्वक गमन वि. करवा छतां जे सूक्ष्मक्रिया ते
'ध्यापयिकी'.

अे प्रमाणे पन्चीश कियाओ जाणुवी. (४० + १६४)

श्री भवोदधितारक श्री सिद्धगिरिवराय नमः

समित्यादिभिः कर्मनिरोधः संवरः ॥ १ ॥

समिति वि. थी कर्मनो निरोध ते 'संवर' कडेवाय छे.
(१ + १६५)

सोऽयमात्मपरिणामो निवृत्तिरूपः ॥ २ ॥

अर्थः—ते समिति वि. थी पेदा थनार संवर, कर्म-
अडलुना डेतुभूत परिष्ठाभना अलावइप डोड निवृत्तिइप
अवनो संवरइप विशिष्ट परिष्ठाभ छे. (२ + १६६)

संवरना द्रव्यलावइपे जे बेदो.

कर्मपुद्गलादानविच्छेदो द्रव्यसंवरः ॥ ३ ॥

अर्थः—कर्मइप पुद्गलना अडलुना अलावइप, अर्थात्
द्रव्यइप कर्मपुद्गलानुं संवरणु डोवाथी ते 'द्रव्यसंवर' कडेवाय
छे. (३ + १६७)

भवहेतुक्रियात्यागस्तन्निरोधे विशुद्धाध्यवसायो वा भाव-
संवरः । स पुनर्द्विविधो देशसर्वभेदात् ॥ ४ ॥

अर्थः—अवडेतुभूत क्रियानो त्याग अथवा तेना निरो-
धमां अवनो विशुद्ध अध्यवसाय ते 'लावसंवर' कडेवाय छे.

: ૭૩ :

તે ભાવસંવર પણ દેશસંવર, સર્વસંવર ભેદથી બે પ્રકારનો છે. (૪ + ૧૯૮)

દેશસંવરસ્ત્રયોદશગુણસ્થાનં યાવદ્ભવતિ । સર્વસંવરસ્ત્વ-
ન્તિમગુણસ્થાન એવ નિસ્વિલાશ્રવાણાં નિરુદ્ધત્વાત્ । ઇતરત્ર
તુ ન તથા ॥ ૫ ॥

અર્થ:—દેશસંવર, તેરમા ગુણુસ્થાનક સુધી હોય છે. સર્વસંવર તેા ચૌદમા ગુણુસ્થાનકમાં જ હોય છે. કેમકે, અહીં સમસ્ત આશ્રવોનો નિરોધ છે. બાકીના તેર ગુણુસ્થાનોમાં સમસ્ત આશ્રવોનો નિરોધ નથી. (૫ + ૧૯૯)

ગુણુસ્થાનોનું સ્વરૂપ.

તત્ર મિથ્યાત્વસાસ્વાદનમિશ્રાવિરતપ્રમત્તાપ્રમત્તાપૂર્વકરણા-
નિવૃત્તિકરણસૂક્ષ્મસમ્પરાયોપશાન્તમોહક્ષીણમોહસયોગ્યયોગિભે-
દાચ્ચતુર્દશવિધાનિ ગુણસ્થાનાનિ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—ત્યાં; (૧) મિથ્યાત્વ (૨) સાસ્વાદન (૩)
મિશ્ર (૪) અવિરત (૫) દેશવિરત (૬) પ્રમત્ત (૭)
અપ્રમત્ત (૮) અપૂર્વકરણ (૯) અનિવૃત્તિકરણ (૧૦) સૂક્ષ્મ-
સંપરાય (૧૧) ઉપશાંતમોહ (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) સયોગી
(૧૪) અયોગીના ભેદથી ચૌદ પ્રકારના ગુણુસ્થાનો છે.

(૬ + ૨૦૦)

જ્ઞાનાદર્શનચારિત્રાત્મકાનાં જીવગુણાનાં યથાયોગં
શુદ્ધ્યશુદ્ધિપ્રકર્ષાપકર્ષકૃતાસ્ત્વરૂપભેદા ગુણસ્થાનાનિ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ જીવજીવોના, યોગ પ્રમાણે શુદ્ધિ-અશુદ્ધિના પ્રકર્ષ-અપકર્ષ દ્વારા કરાયેલા સ્વરૂપ ભેદો ‘શુભસ્થાનકો’ કહેવાય છે. (૭ + ૨૦૧)

મિથ્યાત્વગુણસ્થાનઞ્ચ વ્યક્તાવ્યક્તભેદેન દ્વિવિધમ્ ।
કુદેવકુગુરુકુધર્માન્યતમસ્મિન્ દેવગુરુધર્મબુદ્ધિવ્યક્તમિથ્યાત્વમ્ ।
ઇદમ્ સંજ્ઞિપર્શ્વેન્દ્રિયાણામિવ ॥ ૮ ॥

અર્થ:—મિથ્યાત્વશુભસ્થાનક, વ્યક્ત અને અવ્યક્ત ભેદથી બે પ્રકારનું છે. કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મમાં સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મની બુદ્ધિ તે ‘વ્યક્તમિથ્યાત્વ’ કહેવાય છે. આ સંજ્ઞિપર્શ્વેન્દ્રિય જીવોને જ સમજવું. (૮ + ૨૦૨)

અવ્યક્તો મોહોઽવ્યક્તમિથ્યાત્વમ્ । ઇદમનાદિ । વ્યક્ત-
મિથ્યાત્વપ્રાપ્તુરેવ મિથ્યાત્વગુણસ્થાને ભવેદિતિ કેચિત્ ।
અસ્ય સ્થિતિર્ભવ્યજીવમાશ્રિત્યાનાદિસાન્તા । સાદિસાન્તા ચ
પતિતભવ્યસ્ય । અભવ્યમાશ્રિત્યાનાદ્યનન્તા ॥૯॥

અર્થ:—વિપર્યસ્ત-બુદ્ધિરૂપ વ્યક્તમિથ્યાત્વનો અભાવ હોઈ, પરંતુ દર્શનપ્રતિબંધક મોહનીયપ્રકૃતિરૂપ મિથ્યાત્વ હોઈ કહેવાય છે કે અવ્યક્તમોહ તે “ અવ્યક્તમિથ્યાત્વ.”

આ મિથ્યાત્વ, જીવની સાથે અનાદિકાલીન હોઈ અનાદિ કહેવાય છે. અવ્યવહારશિસ્થજીવોમાં આ મિથ્યાત્વ હોય છે.

પ્રથમ મિથ્યાત્વશુભસ્થાનક, વ્યક્તમિથ્યાત્વપ્રાપ્ત કરનાર જીવને જ હોય છે એમ કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે.

આ મિથ્યાત્વની સ્થિતિ, જાતિભવ્યભિન્ન ભવ્યજીવની અપેક્ષાએ અનાદિસાન્ત છે કેમ કે; અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ભવ્ય-જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાથી મિથ્યાત્વનો અંત થાય છે.

પતિતભવ્યની અપેક્ષાએ સાદિસાન્ત છે કેમ કે; સમકીતથી પડેલાને મિથ્યાત્વની આદિ છે જઘન્યથી અન્તમુહૂર્ત અને અરિહંત વિ. ની પ્રચુરઆશાતનાથી પાપની બહુલતાના કારણે ઉત્કર્ષથી અપાર્ધપુફ્ફગલપરાવર્ત સુધી મિથ્યાત્વમાં રહીને ફરીથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં મિથ્યાત્વનો અંત થાય છે.

અભવ્યજીવની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વની અનાદિઅનંત સ્થિતિ છે. કેમકે; અનાદિકાલથી તે અભવ્યમાં મિથ્યાત્વ છે. અને ભવિષ્યકાલમાં પણ તેના અભાવનો અસંભવ છે. (૬+૨૦૩)

उपशमसम्यक्त्वपतितस्यानवाप्तमिथ्यात्वस्य सर्वथा यद-
परित्यक्तसम्यक्त्वतयाऽवस्थानं तत्सास्वादनगुणस्थानम् । सम-
यादिषडावल्लिकाकालपर्यन्तमिदम् ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—ઉપશમસમકીતથી પડેલા જીવની, હજી સુધી મિથ્યાત્વ પામ્યો નથી અને સર્વથા સમકીતને છોડ્યું નથી એવી અવસ્થા ‘સાસ્વાદનગુણુસ્થાનક’ આની સ્થિતિ જઘન્યથી એક સમયની અને ઉત્કર્ષથી છ આવલિકા પર્યન્તની છે.
(૧૦+૨૦૪)

अनादिकाळानुवृत्तमिथ्यात्वप्रथमकषायचतुष्कोपशमनजन्यं
सम्यक्त्वमुपशमसम्यक्त्वम् । तद् द्विविधमन्तरकरणजन्यं स्व-
श्रेणिजन्यञ्चेति । उपशमसम्यक्त्वं करणत्रयापेक्षम् ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—અનાદિકાલથી સાથે આવેલ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભના ઉપશમથી પેદા થનારું સમ્યક્ત્વ ‘ ઉપશમસમ્યક્ત્વ ’ કહેવાય છે.

તે ઉપશમસમક્રીત; (૧) અંતરકરણજન્ય (૨) ઉપશમ શ્રેણીજન્ય એમ બે પ્રકારનું છે. ઉપશમસમક્રીત ત્રણ કરણોની અપેક્ષાવાળું છે. (૧૧ + ૨૦૫)

કરણત્રયન્તુ યથાપ્રવૃત્ત્યપૂર્વાનિવૃત્તિકરણરૂપમ્ । આયુર્વ-
ર્જસપ્તકર્મણસ્થિતિં પલયોપમાસંખ્યેયભાગહીનૈકકોટીકોટી-
પરિમાણાં વિધાયાભિન્નપૂર્વઘનીભૂતદાગદ્વેષાત્મકગ્રન્થિસમીપ-
ગમનાનુકૂલાધ્યવસાયો યથાપ્રવૃત્તિકરણમ્ । ઘનીભૂતરાગદ્વેષ-
ગ્રન્થિભેદનપયોજકાપૂર્વાધ્યવસાયોઽપૂર્વકરણમ્ । મિથ્યાત્વ
સ્થિતેરન્તર્મુહૂર્તમુદયક્ષણાદુપર્યતિક્રમ્યોપરિતર્ની વિષ્કમ્મયિત્વા-
ન્તર્મુહૂર્તપરિમાણં તત્પ્રદેશવેદ્યદલિકાભાવપયોજકાધ્યવસાયોઽ-
નિવૃત્તિકરણમ્ । તાદૃશતત્પ્રદેશવેદ્યદલિકાભાવોઽન્તરકરણમ્

॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ આ પ્રમાણે ત્રણ કરણો છે.

(૧) આયુષ્યકમ્ સિવાય, સાતેય કર્મોની સ્થિતિને, પલ્લોપમના અસંખ્યાતમાભાગે હીન એક કોટાકોટી પરિમાણ, અનાવી પૂર્વે નહીં લેદાયેલ, ઘનરાગદ્વેષરૂપી અંથિ સમીપ જવાને અનુકૂલ અધ્યવસાય તે ‘ યથાપ્રવૃત્તિકરણ ’ કહેવાય છે.

(૨) અત્યંત કઠિન રાગદ્વેષરૂપી ગ્રંથિને લેહવામાં કારણુ-
ભૂત અપૂર્વાઅધ્યવસાય તે ‘ અપૂર્વકરણુ ’ કહેવાય છે.

(૩) અન્તમુદ્ધૂર્તપ્રમાણુની સ્થિતિવાળા અનિવૃત્તિકરણુના સંખ્યાતભાગોમાંથી ઘણાખરા વ્યતીત થયા બાદ એકસંખ્યા-
તમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે સીધી [રેખા] રૂપ મિથ્યાત્વની સ્થિતિ સંબંધી નીચેનો અંતમુદ્ધૂર્તપ્રમાણુવાળો ઉદ્ધવાવલીકાને ભાગ છોડી દઈને બાકીના ભાગમાં અંતરકરણુ કરવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, અન્તમુદ્ધૂર્તકાળ સુધીમાં લોગવવા યોગ્ય એવા મધ્યભાગમાં રહેલા દલિકોને પ્રથમ સ્થિતિ અને દ્વિતીય સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરાવવામાં કારણુભૂત અધ્યવસાય તે ‘ અંતર-
કરણુ ’ છે. આ અંતરકરણુની નીચેની સ્થિતિનું નામ પ્રથમ સ્થિતિ છે. જ્યારે તેની ઉપરની સ્થિતિનું નામ દ્વિતીય સ્થિતિ છે.

જ્યારે જીવ પ્રથમ સ્થિતિના દલિકોને સંપૂર્ણ અનુભવી રહે છે અને સાથે સાથે દ્વિતીય સ્થિતિના દલિકોને જેમ રાખ અગ્નિને ઢાંકી રાખે તેમ એટલે કે ભારેલા અગ્નિની જેમ ઉદ્ધયમાં ન જ આવે-અન્તમુદ્ધૂર્ત સુધી તેા લોગવવા ન જ પડે એવી રીતે દબાવી રાખે છે ત્યારે અંતરકરણુના પ્રથમ સમયે ઉપશમસમક્રીત પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૨ + ૨૦૬)

શ્રેણિતો મિથ્યાત્વમોહનીયાનન્તાનુબન્ધિચતુષ્કષાયા-
દ્યુપશમનતઃ શ્રેણિજન્યોપશમસમ્યક્ત્વં ભવતિ ॥ ૧૩ ॥

અર્થઃ—ઉપશમ શ્રેણી દ્વારા મિથ્યાત્વ અને અનંતા-

નુબંધી ચાર કષાયોના ઉપશમથી થતું સમકીત ' શ્રેણીજન્યો-
પશમસમ્યક્ત્વ ' કહેવાય છે. (૧૩ + ૨૦૭)

ઉભયવિધસમ્યક્ત્વાત્પતતઃ સાસ્વાદનગુણસ્થાનં ભવતિ ॥૧૪॥

અર્થ:—બંને પ્રકારના ઉપશમસમકીતથી પડતા જીવને
જ ' સાસ્વાદનગુણસ્થાનક ' હોય છે, બીજાને નહીં એમ
સમજવું. (૧૪ + ૨૦૮)

મિશ્રમોહનીયકર્મોદયાદન્તમુહૂર્તેસ્થિતિકોઽર્હદુદિતતત્ત્વેષુ
દ્વેષાભાવો મિશ્રગુણસ્થાનં । યથાન્નાપરિચિતનારિકેલદ્વીપનિવા-
સિમનુજ્ઞસ્યાન્ને । અત્ર જીવો નાયુર્બદ્ધનાતિ નવા મ્ચિયતે ।
અપિ તુ સમ્યક્ત્વં મિથ્યાત્વં વાઽવશ્યં યાતિ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(૩) મિશ્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી અન્ત-
મુહૂર્તની સ્થિતિવાળું અરિહંત ભગવાને કહેલા તત્ત્વો ઉપર
દ્વેષનો અભાવ ' મિશ્રગુણસ્થાનક ' કહેવાય છે.

જેમકે, અન્નથી અપરિચિત નારીએલ દ્વીપ નિવાસી
મનુષ્યને અન્નમાં દ્વેષ નથી તેમ અહીં સમજવું. અહીં રહેલો
જીવ, આયુષ્ય બાંધતો નથી અને મરતો નથી. પરંતુ સમ્ય-
ક્ત્વમાં જા્ય કે મિથ્યાત્વમાં અવશ્ય જા્ય છે. (૧૫ + ૨૦૯)

સમ્યક્ત્વે સત્યપ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયોદયેન સાવચ-
યોગાત્સર્વથાઽવિરમણમવિરતસમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનમ્ । ઉત્કૃષ્ટતો
મનુજમવાધિકષટ્ષષ્ટિસાગરોપમસ્થિતિકમિદમ્ । સમ્યક્ત્વશ્ચ
ભવ્યસંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયાણાં નિસર્ગાદુપદેશાદ્વા ભવતિ । ઉત્કૃષ્ટોઽ-

પાર્થપુદ્ગલપરાવર્તાવશિષ્ટસંસારાણામેતદ્ભવેત્ । જઘન્યતસ્તદ્-
ભવમુક્તિગામિનોઽપિ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(૪) સમ્યક્ત્વની વિદ્યમાનતા છતાં અપ્રત્યાખ્યાનરૂપ
આવરણરૂપ કષાયોના ઉદયથી સાવધયોગથી સર્વથા વિરતિના
અભાવરૂપ ‘અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિગુણુસ્થાન’ કહેવાય છે.

ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ, મનુષ્યલવાધિક
(૬૬) છાસઠ સાગરોંપમની સ્થિતિવાળું, આ ગુણુસ્થાનક છે.
વળી આ સમ્યક્ત્વ, લવ્યસંજ્ઞિપંચેદ્રિએને નિસર્ગથી અથવા
ઊપદેશથી થાય છે. ઉત્કર્ષથી અપાર્થપુદ્ગલપરાવર્તરૂપ અવ-
શિષ્ટસંસારવાળા જીવોને આ થાય છે. જઘન્યથી તદ્દલવ-
મુક્તિગામિજીવને પણ થાય છે. (૧૬+૨૧૦)

પ્રત્યાખ્યાનકષાયોદયાત્મર્વસાવચ્ચસ્યૈકદેશાદ્વિરતસ્ય જઘ-
ન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટાન્યતમવદ્વિરતિધર્માવાપ્તિર્દેશવિરતગુણસ્થાનમ્
॥૧૭॥

અર્થ:—(૫) પ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયથી સર્વસાવધના
એકદેશથી વિરતિવાળાને જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટમાંથી કેાઈ એક
વિરતિધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ ‘દેશવિરતગુણુસ્થાનક’ કહેવાય છે.
(૧૭+૨૧૧)

ઉત્કર્ષતો દેશોનપૂર્વકોટિં યાવત્સ્થિતિક્કમિદમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—ઉત્કર્ષથી દેશોનપૂર્વકેાટી સુધીની સ્થિતિવાળું
આ ગુણુસ્થાનક છે. (૧૮ + ૨૧૨)

સંજ્વલનકષાયમાત્રોદયપ્રયુક્તપ્રમાદસેવનં પ્રમત્તસંયતગુણ-
સ્થાનમ્ । પ્રમાદાશ્ચ મદિરાકષાયવિષયનિદ્રાવિકથાનામાનઃ
પશ્ચ । દેશવિરત્યપેક્ષયાઽત્ર ગુણાનાં વિશુદ્ધિપ્રકર્ષોઽવિશુદ્ધચપ-
કર્ષશ્ચ, અપ્રમત્તસંયતાપેક્ષયા તુ વિશુદ્ધ્યપકર્ષોઽવિશુદ્ધિપકર્ષશ્ચ ।
एतदन्तर्मुहूर्तमानमिति केचित् । पूर्वकोटिं यावदित्यन्ये

॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(૬) સંજ્વલન કષાયમાત્રના ઉદયથી પેદાથનાર
પ્રમાદના સેવનરૂપ ‘ પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક ’ કહેવાય છે.

વળી પ્રમાદો; મદિરા-કષાય-વિષય-નિદ્રા-વિકથા નામવાળા
પાંચ છે. દેશવિરતિની અપેક્ષાએ અહીં ગુણોની શુદ્ધિનો
પ્રકર્ષ અને અશુદ્ધિનો અપકર્ષ છે. અપ્રમત્તસંયતની અપેક્ષાએ
વિશુદ્ધિનો અપકર્ષ [હાનિ] અને અવિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ છે.
કેટલાક આ ગુણસ્થાનને, અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણવાળું કહે છે,
અને બીજાઓ, દેશોનપૂર્વકેડવર્ષપર્યન્ત આ ગુણસ્થાનક રહે
છે એમ માને છે. (૧૬ + ૨૧૩)

સંજ્વલનકષાયનોકષાયાણાં મન્દ્રોદયતઃ પ્રમાદામાબોઽ-
પ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનમ્ । નોકષાયો હાસ્યાદયષ્વહ્ વેદત્રયશ્ચ ।
અન્તર્મુહૂર્તસ્થિતિકમિદમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(૭) સંજ્વલનકોષ વિ. ચારનો અને નવ
પ્રકારના નોકષાયોનો મંદ [અતીવ્ર] ઉદય હોવાથી પ્રમાદના
અભાવરૂપ ‘ અપ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાન ’ કહેવાય છે.

હાસ્ય વિ. છ અને ત્રણવેદ 'નોકપાય' તરીકે ઓળખાય છે. આ ગુણસ્થાનક અન્તર્મુદૂર્ત સ્થિતિવાળું છે. (૨૦+૨૧૪)

સ્થિતિઘાતરસઘાતગુણશ્રેણિગુણસંક્રમાપૂર્વસ્થિતિબન્ધાત્મ-
કાનામર્થાનાં વિશુદ્ધિમકર્ષાદપૂર્વતયા નિર્વર્તનમપૂર્વકરણગુણ-
સ્થાનમ્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—સ્થિતિનો ઘાત, [કરણ વિશેષથી અદ્ય કરવી]
આ પ્રમાણે રસનો ઘાત, ગુણોની શ્રેણી [અનંતવૃદ્ધિ કરવારૂપ]
ગુણથી સંક્રમ [લઈ જવારૂપ] અપૂર્વસ્થિતિનો લઘુપણાએ
બંધ, અર્થાત્ વિશુદ્ધિવિશેષથી આ પાંચ અર્થોના અપૂર્વપણાએ
કરવારૂપ તે 'અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક' (૨૧ + ૨૧૫)

પ્રચુરમાનાયા જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મસ્થિતેરપવર્તનાભિધકરણેન
તનૂકરણં સ્થિતિઘાતઃ, પ્રચુરરસસ્ય તેનૈવ કરણેન તનૂકરણં
રસઘાતઃ, તેનૈવ કરણેનાવતારિતસ્ય દલિકસ્ય પ્રતિક્ષણમસંખ્યે-
યગુણવૃદ્ધ્યા વિરચનં ગુણશ્રેણિઃ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—સ્થિતિઘાત = જ્ઞાનાવરણ વિ. કમોની ઓટી
સ્થિતિને, અપવર્તના નામના કરણથી ટુંકી કરવી તે 'સ્થિતિ-
ઘાત' કહેવાય છે.

રસઘાત=પ્રચુરરસને પણ અપવર્તનાકરણદ્વારા અદ્ય કરવો તે
'રસઘાત'.

ગુણશ્રેણી=અપવર્તનાકરણથી અવતારેલ (કમ) દલિકની ક્ષણે
ક્ષણે અસંખ્યાતગુણી વૃદ્ધિથી રચના કરવી તે
'ગુણશ્રેણી'. (૨૨ + ૨૧૬)

બધ્યમાનશુભપ્રકૃતિષ્વબધ્યમાનાશુભપ્રકૃતિદલ્લિકસ્ય વિશુ-
દ્ધિતો નયનં ગુણસંક્રમઃ, વિશુદ્ધિપ્રકર્ષેણ ગુર્વ્યાઃ કર્મસ્થિતે-
ર્લઘુતયા વન્ધનમપૂર્વસ્થિતિવન્ધઃ । અન્તર્મુહૂર્તકાલમેતત્ ।
અત્રસ્થો જીવઃક્ષપક ઉપશમકશ્ચેતિ દ્વિવિધઃ ॥ ૨૩ + ૨૪ ॥

અર્થઃ—ગુણસંક્રમ=અંધાતી શુભપ્રકૃતિઓમાં નહીં
અંધાતી અશુભપ્રકૃતિના દલીયાને વિશુદ્ધિથી
લઈ જવારૂપ ‘ગુણ સંક્રમ’.

અપૂર્વસ્થિતિઅંધ=વિશુદ્ધિના પ્રકર્ષથી મોટી કર્મની સ્થિતિને
લઘુપણાએ આંધવારૂપ ‘અપૂર્વસ્થિતિઅંધ’.

આ ગુણસ્થાન, અન્તર્મુહૂર્તકાલના માનવાળું છે.

અહીં રહેલો જીવ, ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે
પ્રકારનો છે. (૨૩ + ૨૪ + ૨૧૭ + ૨૧૮)

અન્યોડન્યાધ્યવસાયસ્થાનવ્યાવૃત્ત્યમાવવિશિષ્ટસૂક્ષ્મસમ્પરા-
યાપેક્ષસ્થૂલકષાયોદયવત્સ્થાનમનિવૃત્તિકરણગુણસ્થાનમ્ અન્ત-
ર્મુહૂર્તકાલમેતત્, અત્રસ્થોડપિ દ્વિવિધઃ ક્ષપક ઉપશમકશ્ચેતિ
ક્ષપકશ્રેણિસ્થઃ ક્ષપકઃ, અયં દર્શનાવરણીયપ્રકૃતિત્રિકં નામ-
પ્રકૃતિત્રયોદશકં મોહનીયપ્રકૃતિવિંશતિશ્ચાત્ર ક્ષપયતિ ઉપશમ-
શ્રેણિસ્થ ઉપશમકઃ મોહનીયપ્રકૃતિવિંશતિમેવોપશમયત્યયમ્
॥ ૨૫ ॥

અર્થઃ—પરસ્પર અધ્યવસાયસ્થાનોની નિવૃત્તિના અભા-
વથી વિશિષ્ટ, સૂક્ષ્મસંપરાયની અપેક્ષાએ સ્થૂલકષાયના ઉદય-

વાળું સ્થાન ‘અનિવૃત્તિકરણુશુભ્રસ્થાનક’ આ અન્તર્મુહૂર્ત-કાલવાળું છે.

અહીં રહેલો પણ જીવ, ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે પ્રકારનો છે.

ક્ષપકશ્રેણીમાં રહેલો જીવ, ક્ષપક કહેવાય છે. આ જીવ, દર્શનાવરણીયની ત્રણ પ્રકૃતિઓને, નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓને અને મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓને આ શુભ્રસ્થાનકમાં ખપાવે છે.

ઉપશમશ્રેણીમાં રહેલો પણ જીવ ‘ઉપશમક’ કહેવાય છે આ જીવ, અહીં મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવે છે.
(૨૫ + ૨૧૯)

મોહનીયવિંશતિપ્રકૃતીનાં શમનાત્ ક્ષયાદ્વા સૂક્ષ્મતયા લોભમાત્રાવસ્થાનસ્થાનં સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનમ્ । અન્તર્મુહૂર્ત-માનમેતત્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ થવાથી કે ક્ષય થવાથી સૂક્ષ્મરૂપે લોભમાત્રના રહેવારૂપ સ્થાન ‘સૂક્ષ્મ-સંપરાયશુભ્રસ્થાનક’ કહેવાય છે.

આ શુભ્રસ્થાનક, અન્તર્મુહૂર્તના માનવાળું છે. (૨૬+૨૧૦)

ઉપશમશ્રેણ્યા સર્વકષાયાણામુદયાયોગ્યતયા વ્યવસ્થાપન-સ્થાનમુપશાન્તમોહગુણસ્થાનમ્ । અત્રાષ્ટાવિંશતિમોહનીયપ્રકૃ-તીનામુપશમો ભવતિ, ઉપશાન્તમોહસ્તૂત્કર્ષેણાન્તર્મુહૂર્તકાલ-મત્ર તિષ્ઠતિ તત્ ઝઘ્ઘ્વં નિયમાદસૌ પ્રતિપતતિ । ચતુર્વારિં ભવત્યાસંસારમેષા શ્રેણિઃ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—ઉપશમશ્રેણીદ્વારા સર્વ કષાયોને ઉદયના અયોગ્ય-રૂપે સ્થાપવારૂપ સ્થાન ' ઉપશાંતમોહગુણુસ્થાનક ' કહેવાય છે.

અહીં અઠ્ઠાવીશ મોહનીયપ્રકૃતિઓનો ઉપશમ થાય છે.

ઉપશાંતમોહ આત્મા, ઉત્કર્ષથી અહીં અન્તર્મુહૂર્તકાલ સુધી રહે છે ત્યારબાદ નિયમથી આ આત્મા, પડે છે.

એક જીવને, સંસાર દરમ્યાન ચાર વાર આ શ્રેણી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. (૨૭ + ૨૨૧)

ક્ષપકશ્રેણ્યા કષાયનિસ્સત્તાપાદકં સ્થાનં ક્ષીણમોહગુણ-સ્થાનમ્ । ક્ષપકશ્રેણિશ્ચાભવમેકવારમેવ ભવતિ । એતદનન્તર-મેવ સકલત્રૈકાલિકવસ્તુસ્વભાવભાસકકેવલજ્ઞાનાવાપ્તિઃ । આન્તર્મૌહૂર્તિકમિદમ્ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—ક્ષપકશ્રેણીદ્વારા સર્વ કષાયોને સત્તારહિત કરનાર સ્થાન ' ક્ષીણમોહગુણુસ્થાનક '.

ક્ષપકશ્રેણી, એક જીવને આખા સંસારમાં એક વાર જ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારપછી તરત જ સકલ, ત્રૈકાલિક વસ્તુ સ્વભાવ પ્રકાશક કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ ગુણુસ્થાનક, અન્તર્મુહૂર્તકાલ-માનવાળું છે. (૨૮ + ૨૨૨)

યોગત્રયવતઃ કેવલજ્ઞાનોત્પાદકં સ્થાનં સયોગિગુણસ્થા-નમ્ । હૃદશ્ચોત્કૃષ્ટતો દેશોનર્પૂર્વકોટિપ્રમાણમ્ । જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—મન, વચન, કાચારૂપ ત્રણ યોગવાળાને કેવલ-

જ્ઞાનજનક સ્થાન તે 'અયોગિગુણસ્થાનક' કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનક, ઉત્કર્ષથી દેશોનપૂર્વકોટીવર્ષવાળું અને જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તકાલ માનવાળું છે. (૨૯ + ૨૨૩)

યોગપ્રતિરોધિશૈલેશીકરણપ્રયોજકં સ્થાનમયોગિગુણસ્થાનમ્ । આદિમદ્સ્વપશ્ચસ્વરોચ્ચારણાધિકરણકાલમાત્રમાનમેતત્ ।
इति चतुर्दश गुणस्थानानि ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—યોગનિરોધ અવસ્થારૂપ શૈલેશીકરણ કરવામાં કારણરૂપ સ્થાન 'અયોગિગુણસ્થાનક' કહેવાય છે.

અ ઇ ઉ ઋ લૃ એ રૂપ પ્રથમ હૂસ્વરૂપ પાંચ સ્વરોનું ઉચ્ચારણ, જેટલા સમયમાં થાય તેટલા સમયના માનવાળું આ 'ગુણસ્થાનક' છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ ગુણસ્થાનકો સમજવા. (૩૦ + ૨૨૪)

उपयोगपूर्विका प्रवृत्तिस्समितिः । सेर्याभाषैषणाऽऽदान-
निक्षेपोत्सर्गभेदेन पञ्चधा । स्वपरबाधापरिहाराय युगमात्र-
निरीक्षणपूर्वकं रत्नत्रयफलकं गमनमीर्या । कर्कशादिदोष-
रहितहितमितानवद्यासन्दिग्धाभिद्रोहशून्यभाषणं भाषा । सूत्रा-
नुसारेणान्नादिपदार्थान्वेषणमेषणा । उपधिप्रभृतीनां निरीक्ष-
णपमार्जनपूर्वकग्रहणस्थापनात्मकक्रियाऽऽदाननिक्षेपणा । जन्तु-
शून्यपरिशोधितभूमौ विधिना मूत्रपुरीषादिपरित्यजनमुत्सर्गः
॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—ઉપયોગપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ 'સમિતિ' કહેવાય છે.

તે ઇર્થાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાનનિક્ષેપ-સમિતિ, ઉત્સર્ગસમિતિના લેહથી પાંચ પ્રકારની છે.

ઇર્થાસમિતિ=પોતાને કે પરને બાધા ન થાય તેવી રીતે ધૂંસરી પ્રમાણુ ભૂમિને (અઢી હાથની જગ્યા) આગળ જોઈ, ખીજ, લીલોતરી વિગેરેવાળી ભૂમિના પરિહારપૂર્વક જે ગમન, જેનાથી રત્નત્રયીનું સુરક્ષણ થાય છે. તે 'ઇર્થાસમિતિ' કહેવાય છે.

ભાષાસમિતિ=કકંશ વિગેરે દોષ વગરનું, સ્વ-પરહિતકારી, મિતાક્ષરવાળું, અથવા સ્પષ્ટ અર્થ અને અક્ષર-વાળું, નિર્દોષ, નિશ્ચિત, કોધ-લોભ-માયા-માન વગરનું બોલવું તે 'ભાષાસમિતિ'.

એષણાસમિતિ=જિનાગમના અનુસારે અન્ન વિગેરે પદાર્થોનું અન્વેષણ-ગવેષણ તે 'એષણાસમિતિ'.

આદાનનિક્ષેપણાસમિતિ=ઉપધિ વિગેરેને જોવા, પ્રમાર્જવાપૂર્વક લેવા-મુકવારૂપ ક્રિયા તે 'આદાનનિક્ષેપણાસમિતિ'.

ઉત્સર્ગસમિતિ=શ્રવજંતુરહિત પરશોધિત ભૂમિ ઉપર વિધિ પ્રમાણે મૂત્ર, પુરીષનો ત્યાગ તે 'ઉત્સર્ગસમિતિ'.
(૩૧ + ૨૨૫).

યોગસ્ય સન્માર્ગગમનોન્માર્ગગમનનિવારણાભ્યામાત્મસંર-ક્ષણં ગુપ્તિઃ । સા ચ કાયવાહ્મનોરૂપેણ ત્રિધા । શયના-સનનિક્ષેપાદાનચંક્રમણેષુ ચેષ્ટાનિયમઃ કાયગુપ્તિઃ । ઉપ-સર્ગપરીષદ્ભાવાભાવેર્ઽપિ શરીરે નૈરપેક્ષ્યં, યોગનિરોધ્યુસ્સર્વથા

ચેષ્ટાપરિહારોઽપિ કાયગુપ્તિઃ । અર્થવદ્ભૂવિકારાદિસંકેત-
હુંકારાદિપ્રવૃત્તિરહિતં શાસ્ત્રવિરુદ્ધભાષણશૂન્યં વચોનિયમનં
વાગ્ગુપ્તિઃ । અનેન સર્વથા વાઙ્નિરોધસ્સમ્યગ્ભાષણશ્ચ લ્હમ્યતે ।
ભાષાસમિતૌ સમ્યગ્ભાષણમેવ । સાવચસંકલ્પનિરોધો મનો-
ગુપ્તિઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થઃ—મન, વચન, કાયારૂપ યોગના સન્ભાગ્માં ગમન
અને ઉન્ભાગ્થી નિવારણપૂર્વક આત્માના રક્ષણને ' ગુપ્તિ '
કહે છે. તે મન, વચન, કાયારૂપથી ત્રણ પ્રકારની છે.

કાયગુપ્તિ=સૂવા, ઘેસવા, લેવા, મુકવા, ચાલવામાં ક્રિયાનો
નિયમ. અર્થાત્ ઉપસર્ગ, પરીષદ હોય કે ન
હોય તેા પણ શરીરના વિષયમાં અપેક્ષાનો
અભાવ, યોગનિરોધકનો સર્વથા ચેષ્ટાનો પરિહાર
પણ ' કાયગુપ્તિ ' કહેવાય છે.

વચનગુપ્તિ=સાર્થક ભૂ વિકાર વિગેરે સંકેત તથા હુંકાર વિગેરે
પ્રવૃત્તિથી રહિત, શાસ્ત્રવિરોધિભાષણશૂન્ય, વચનનો
નિયમ. આ કથનથી સર્વથા વાણીના નિરોધને
અને સમ્યગ્ ભાષણને ' વચનગુપ્તિ ' કહે છે.
ભાષાસમિતિમાં માત્ર સમ્યગ્ ભાષણને ભાષા-
સમિતિ કહે છે.

મનોગુપ્તિ=સપાપ સંકલ્પનો નિયમ તે ' મનોગુપ્તિ ' કહેવાય છે.

(૩૨ + ૨૨૬)

પ્રતિબન્ધકસમવધાને સત્યપિ · સમભાવાદવિચલનં પરી-
ષહઃ ॥ ૩૩ ॥

સ ચ ક્ષુત્પિપાસાશીતોષ્ણદંશાવસ્ત્રારતિવનિતાચર્યાનૈષેધિકી-
(નિષઘા)શય્યાઽઽક્રોશવધયાચનાઽલાભરોગતૃણસ્પર્શમલસત્કાર-
પ્રજ્ઞાઽજ્ઞાનસમ્યક્ત્વરૂપેણ દ્વાવિંશતિવિધઃ । સત્યામપ્યતિશયિત-
ક્ષુદ્વેદનાયાં સવિધિ મક્તાઘલાભેઽપિ ક્ષુધોપસહનં ક્ષુત્પરીષહઃ ।
સત્યાં પિપાસાયામદુષ્ટજલાઘભાવેઽપિ તૃડ્પરિષહ્ણં પિપાસા-
પરીષહઃ । પ્રચુરશીતવાધાયામપ્યત્યલ્પૈરેવ વસ્ત્રાદિભિઃશીતો-
પસહનં શીતપરીષહઃ । પ્રભૂતોષ્ણસન્તપ્નોઽપિ જલાવગાહનાઘ-
નાસેવનમુષ્ણપરીષહઃ ॥ ૩૪ ॥

અર્થઃ—અવરોધક (પ્રતિકૂલ) વસ્તુ હોવા છતાં પણ
સમભાવથી ચલિત નહિ થવું તે ‘પરીષહ’ કહેવાય છે. ॥૩૩॥

તે પરીષહો (૧) ક્ષુધા, (૨) પિપાસા, (૩) શીત, (૪)
ઉષ્ણ, (૫) દંશ, (૬) અવસ્ત્ર, (૭) અરતિ, (૮) વનિતા,
(૯) ચર્યા, (૧૦) નૈષેધિકી, (૧૧) શય્યા, (૧૨) આક્રોશ,
(૧૩) વધ, (૧૪) યાચના, (૧૫) અલાભ, (૧૬) રોગ, (૧૭)
તૃષ્ણસ્પર્શ, (૧૮) મલ, (૧૯) સત્કાર, (૨૦) પ્રજ્ઞા, (૨૧)
અજ્ઞાન, (૨૨) સમ્યક્ત્વરૂપે. બાવીશ પ્રકારવાળા છે.

ક્ષુધાપરીષહ=અત્યંત ક્ષુધાની વેદના થવા છતાં વિધિપૂર્વક
આહારાદિનો લાભ નહીં થવા છતાં પણ ક્ષુધા
સહવી તે.

: ૮૯ :

પિપાસાપરીષદ્=અત્યન્ત તરસ લાગવા છતાં નિદોષ જલાદિની પ્રાપ્તિ નહીં થતાં તૃષાનું સહન કરવું તે.

શીતપરીષદ્=અત્યન્ત ઠંડીની આધા થતાં થોડા વસ્ત્રાદિ હોવા છતાં શીતનું સહન કરવું તે.

ઉષ્ણપરીષદ્=અત્યન્ત ગરમી લાગવા છતાં પણ જલસ્નાનાદિ નહીં કરવું તે. (૩૩ + ૩૪ + ૨૨૬ + ૨૨૮)

સમભાવતો દંશમશકાદ્યુપદ્રવસહનં દંશપરીષદ્ઃ । एते वेदनीयक्षयोपशमजन्याः सदोषवस्त्रादिपरिहारेणाल्पमृल्या-
ल्पवस्त्रादिभिर्वर्तनमवस्त्रपरीषद્ઃ । अप्रीतिप्रयोजकसंयोगसम-
વધાને સત્યપિ સમતાવલ્મ્બનમરતિપરીષદ્ઃ । कामबुद्ध्य-
સ્ત્યાદ્યજ્ઞાદિજન્યવેષ્ટાનામવલ્લોકનચિન્તનાભ્યાં વિરમણં સ્ત્રી-
પરીષદ્ઃ । एते च चारित्रमोहनीयक्षयोपशमजन्याः ॥ ૩૫ ॥

અર્થઃ—દંશપરીષદ્=સમભાવથી ડાંશ-મચ્છર વિગેરેના ઉપ-
દ્રવ સહન કરવો તે.

આ પાંચ પરીષદો વેદનીયના ઉદ્યથી આવે છે અને તેઓનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયો-
પશમથી થાય છે કારણ કે, સહન ચારિત્રરૂપ છે.

અવસ્ત્રપરીષદ્=સદોષ વસ્ત્ર વિગેરેના ત્યાગપૂર્વક અદ્ય મૂલ્ય-
વાળા અદ્ય વસ્ત્રથી વર્તવું તે.

અરતિપરીષદ્=અપ્રીતિપ્રયોજક સંયોગ હોવા છતાં પણ સમતાનું અવલંબન કરવું તે.

સ્ત્રીપરીષદ=કામબુદ્ધિથી સ્ત્રીઓના અંગ, પ્રત્યંગ, આકાર, હસવું, લલિત, વિભ્રમ વિગેરે ચેષ્ટાઓને જે જેવી, વિચારવી, તેનાથી અટકવું તે.

આ ત્રણ પરીષદો ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી આવે છે અને તેઓનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે. (૩૫ + ૨૨૯)

एकत्र निवासममत्वपरिहारेण सनियमं ग्रामादिभ्रमण-
जन्यक्लेशादिसहनं चर्यापरीषदः । वेदनीयक्षयोपशमजन्यो-
ज्यम् । स्त्रीपशुपण्डकवर्जिते स्थाने निवासादनुकूलप्रतिकूलोप-
सर्गसम्भवेऽप्यविचलितमनस्कत्वं निषद्यापरीषदः । चारित्र-
मोहनायक्षयोपशमजन्योऽज्यम् । प्रतिकूलसंस्तारकवसति-
सेवनेऽनुद्विग्नमनस्कत्वं शय्यापरीषदः । अयञ्च वेदनीयक्षयो-
पशमजन्यः । निर्मूलं समूलं वा स्वस्मिन् (स्मै) कुप्यत्सु जनेषु
समतावलम्बनमाक्रोशपरीषदः । चारित्रमोहनीयक्षयोपशम-
जन्योऽज्यम् । परप्रयुक्तताडनतजनादीनां कायविनश्वरत्ववि-
भावनया सहनं वधपरीषदः । वेदनीयक्षयोपशमजन्यो-
ऽज्यम् ॥ ३६ ॥

અર્થ:—ચર્યાપરીષદ=એક સ્થાનમાં નિવાસની મમતાના પરિ-
હારપૂર્વક નિયમ સહિત ગ્રામાદિના વિહારજન્ય
કૃલેશ વિગેરેનું સહન કરવું તે.

આ પરીષદ, વેદનીયથી ઉદયમાં આવે છે

અને તેનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

નિષઘાપરીષદ=સ્રી, પશુ, નપુસક વગરના સ્થાનમાં નિવાસથી અનુકૂલ, પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગનો સંભવ થતાં મનની નિશ્ચલ અવસ્થા તે. આ, ચારિત્રમોહનીયથી ઉદયમાં આવે છે. તેનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

શય્યાપરીષદ=પ્રતિકૂલ સંધારો-વસતિનું સેવન થતાં મનના ઉદ્દેગનો અભાવ તે.

આ, પરીષદ, વેદનીયના ઉદયથી આવે છે તેનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

આકોશપરીષદ-સકારણ કે નિષ્કારણ પોતાના ઉપર કોપાય-માન જન હોયે છતે સમતા ધારણ કરવી તે.

આ પરીષદ, ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી આવે છે અને તેનો વિજય, ચારિત્રમોહના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

વધપરીષદ=ખીબાઓએ કરેલ તાડન, તર્જના વિગેરેનું કાયાની વિનશ્વરતાની ભાવનાથી સહન કરવું.

આ પરીષદ, વેદનીયના ઉદયથી આવે છે અને તેનો વિજય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે. (૩૬ + ૨૩૦)

સ્વધર્મદેહપાલનાર્થ ચક્રવર્તિનોઽપિ સાધોર્યાચનાલજ્ઞા-

પરિહારો યાચનાપરીષદ્ઃ । ચારિત્રમોહનીયક્ષયોપશમજન્યો-
ડ્યમ્ । યાચિત્તેડપિ વસ્તુન્યપ્રાપ્તે વિષાદાનવલ્લમ્બનમલામ-
પરીષદ્ઃ । લાભાન્તરાયક્ષયોપશમજન્યોડ્યમ્ । રોગોદ્ભવે
સત્યપિ સમ્યક્સહનં રોગપરીષદ્ઃ ॥ ૩૭ ॥

અર્થઃ—યાચનાપરીષદ્=સ્વધર્મોથે દેહના પાલન માટે ચક્રવર્તી
એવા સાધુએ પણ યાચનાની લબ્ધિનો પરિહાર
કરવો તે.

આ, પરીષદ્, ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી આવે
છે અને તેનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપ-
શમથી થાય છે.

અલાભપરીષદ્=યાચના કરવા છતાં વસ્તુની અપ્રાપ્તિ થતાં ખેદ
ધારણ નહીં કરવો તે.

આ પરીષદ્, લાભાન્તરાયના ઉદયથી આવે છે.
અને તેનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી
થાય છે.

રોગપરીષદ્=રોગની ઉત્પત્તિ થવા છતાં સારી રીતે સહન
કરવું તે. (૩૭ + ૨૩૧)

જીર્ણશીર્ણસંસ્તારકાથસ્તનતીક્ષ્ણતૃણાનાં કઠોરસ્પર્શજન્ય-
ક્લેશસહનં તૃણસ્પર્શપરીષદ્ઃ । શરીરનિષ્ઠમલાપત્તયનાનભિલાષો
મલપરીષદ્ઃ । વેદનીયક્ષયોપશમજન્યા એતે । મક્તજનાનુષ્ઠિતા-
તિસત્કારેડપિ ગર્વપરાઙ્મુખત્વં સત્કારપરીષદ્ઃ । અયન્ન ચારિત્ર-

મોહનીયક્ષયોપશમજન્યઃ । બુદ્ધિકુશલત્વેઽપિ માનાપરિગ્રહઃ
પ્રજ્ઞાપરીષહઃ । જ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમજન્યઃ । બુદ્ધિશૂન્યત્વેઽપ્ય-
સ્વિન્નત્વમજ્ઞાનપરીષહઃ । જ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમજન્યઃ । इतर-
दर्शनचमत्कारदर्शनेऽपि स्वदेवतासान्निध्याभावेऽपि जैनधर्म-
श्रद्धातोऽविचलनं सम्यक्त्वपरीषहः । दर्शनમોહનીયક્ષયોપશમ-
જન્યોઽયમ્ ॥ ૩૮ ॥

અર્થઃ—તૃષ્ટુસ્પર્શપરીષહ=તૃષ્ટુ, શીર્ષુ સંધારાના નીચે રહેલ
તીક્ષ્ણુ તૃષ્ટોના કઠિન સ્પર્શથી થનાર ક્લેશનું
સહન કરવું તે.

મલપરીષહ=શરીરમાં રહેલ મેલને દૂર કરવાની ઇચ્છાનો
અભાવ તે.

આ ઉપરોક્ત ત્રણ પરીષહો, વેદનીયના ઉદ-
યથી આવે છે અને તેઓનો જય, ચારિત્રમોહ-
નીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

સત્કારપરીષહ=ભક્તજનોએ કરેલ અત્યંત સત્કાર હોવા છતાં
પણ ગર્વથી રહિત બનવું તે.

આ પરીષહ ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી આવે
છે તેનો જય, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી
થાય છે.

પ્રજ્ઞાપરીષહ=બુદ્ધિકૌશલ્ય હોવા છતાં પણ ગર્વરહિત બનવું તે.

આ પરીષહ, જ્ઞાનાવરણીય ક્ષયોપશમથી આવે

છે અને તેનો જ્ય, ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયોપ-
શમથી થાય છે.

અજ્ઞાનપરીષદ=બુદ્ધિનો અભાવ હોવા છતાંય ખેદરહિત થવું તે.

આ પરીષદ, જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી આવે છે.
તેનો વિજ્ય, ચારિત્રમોહના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

સમ્યક્ત્વપરીષદ=જૈનેતરદર્શનના અમત્કાર જોવા છતાંય અથવા
પોતાના દેવ વિગેરેનું સામીપ્ય નહીં હોવા છતાં
જૈનધર્મવિષયક શ્રદ્ધાથી સર્વથા ચલિત ન થવું તે.

આ પરીષદ, દર્શનમોહનીયના ઉદયથી આવે
છે. અને તેનો વિજ્ય, દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપ-
શમથી થાય છે. (૩૮ + ૨૩૨)

મોક્ષમાર્ગાનુકૂલયતિપ્રયત્નો યતિધર્મઃ । સ ચ જ્ઞાન્તિમા-
ર્દવાર્જવનિર્લોમતાતપસંયમસત્યશૌચાકિશ્ચન્યબ્રહ્મચર્યમેદાદશ-
વિષઃ । एतल्लक्षणान्यग्रे वक्ष्यन्ते ॥ ૩૯ ॥

અર્થ:—મોક્ષમાર્ગને અનુકૂલ સાધુનો પ્રયત્ન ‘યતિધર્મ’
કહેવાય છે. તે યતિધર્મ, ક્ષમા, માદ્વ, આજ્વ, નિલોભતા,
તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, અકિંચનતા, બ્રહ્મચર્યલેદથી દશ
પ્રકારનો છે.

આના લક્ષણો આગળ પર કહેવાશે. (૩૯ થી ૨૩૩)

મોક્ષમદ્વ્યુત્તરજક વિન્તન માવના । આનિત્યાશરણસસા-
રૈકત્વાન્યત્વાથુચિત્તાSSશ્રવસંવરનિર્જરાલોકસ્વમાવબોધિદુર્લભ-

ધર્મસ્વાખ્યાતભેદાદ્ દ્વાદશઘા સા । ૧તલ્લક્ષણાન્યપ્યગ્રે
વક્ષ્યન્તે ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—મોક્ષને અનુકૂલ પ્રવૃત્તિમાં ઉત્તેજકચિતન ‘ભાવના’
કહેવાય છે તે ભાવના, (૧) અનિત્ય, (૨) અશરણુ, (૩)
સંસાર, (૪) એકત્વ, (૫) અન્યત્વ, (૬) અશુચિત્વ, (૭) આશ્રવ,
(૮) સંવર, (૯) નિર્જરા, (૧૦) લોકસ્વભાવ, (૧૧) યોધિ-
હર્લાલ, (૧૨) ધર્મસ્વાખ્યાત ભેદથી આર પ્રકારની છે.

આના લક્ષણો પણ આગળ કહેવાશે. (૪૦ + ૨૩૪)

કર્માષ્ટકશૂન્યતાપ્રયોજકમનુષ્ઠાનં ચારિત્રમ્ । તત્ત્વ સામા-
યિકચ્છેદોપસ્થાપનપરિહારવિશુદ્ધિસૂક્ષ્મસંપરાયયથાખ્યાતભેદેન-
પશ્ચવિધમ્ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—આઠ કર્મોના અભાવમાં કારણભૂત અનુષ્ઠાન
‘ચારિત્ર’ કહેવાય છે. તે ચારિત્ર, સામાયિક-છેદોપસ્થાપન,
પરિહારવિશુદ્ધિ-સૂક્ષ્મસંપરાય-યથાખ્યાત ભેદથી પાંચ પ્રકારનું
છે. (૪૧ + ૨૩૫)

છેદોપસ્થાપનાદિચતુષ્ટયમિત્રા સર્વસાવચ્ચયોગવિરતિઃ
સામાયિકમ્ । તદ્દ્વિવિધમ્ । ફત્તરકાલં યાવજ્જીવકાલશ્ચેતિ ।
માવિવ્યપ્રદેશયોગ્યં સ્વલ્પકાલચારિત્રમિત્તરકાલમ્ । પ્રથમાન્તિ-
મતીર્થકરતીર્થયોરેવૈતત્ । માવિવ્યપદેશામાષેન યાવજ્જીવં
સંયમો યાવજ્જીવકાલમ્ । ફદ્દશ્ચ મધ્યમદ્વાવિંશતિતીર્થકર-
તીર્થાન્તર્ગતસાધૂનાં વિદેહક્ષેત્રવર્તિનાશ્ચ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ:—સામાયિક=છેદોપસ્થાપન વિગેરે ચારથી ભિન્ન, સર્વ-
સાવધ યોગની વિરતિ 'સામાયિક' કહેવાય છે.
તે સામાયિક, બે પ્રકારનું છે. અલ્પકાલ સુધીનું
એક અને ખીણું ચાવજીવકાલ સુધીનું.

(૧) ઇત્વરકાલિક=ભવિષ્યમાં ખીણ વ્યવહાર-શબ્દપ્રયોગને
યોગ્ય હોઈ સ્વલ્પકાલનું સામાયિક 'ઇત્વરકાલિક'
કહેવાય છે. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં
આ સામાયિક સાધુને હોય છે.

(૨) ચાવજીવકાલિક=ભવિષ્યમાં ખીણ વ્યવહારનો અભાવ
હોઈ ચાવજીવ સુધીનું સામાયિક-'સંયમ'-ચાવ-
જીવકાલિક' કહેવાય છે. આ સામાયિક-સંયમ,
મધ્યમ ખાવીશ તીર્થકરોના તીર્થસ્થ સાધુઓને
અને મહાવિદેહક્ષેત્રસ્થ સાધુઓને હોય છે.

(૪૨ + ૨૩૬)

पूर्वपर्यायोच्छेदे सत्युत्तरपर्यायारोपणयोग्यं चारित्रं
छेदोपस्थापनम् । तच्च निरतिचारसातिचारभेदेन द्विविधम् ।
शैक्षकादेरधीतविशिष्टाध्ययनविदो यदारोप्यते तन्निरतिचारम् ।
खण्डितमूलगुणस्य पुनर्व्रतारोपणं सातिचारम् । उभयमपि
प्रथमान्तिमतीर्थकरतीर्थकाल एव ॥ ४३ ॥

અર્થ:—પૂર્વપર્યાયના ઉચ્છેદપૂર્વક ઉત્તરપર્યાયના આશ-
પણુની યોગ્યતા વિશિષ્ટ ચારિત્ર 'છેદોપસ્થાપન' કહેવાય છે.

આ ચારિત્ર, નિરતિચાર-સાતિચારભેદથી બે પ્રકારનું છે.

નિરતિચારછેદોપસ્થાપન=વિશિષ્ટ અધ્યયનના અભ્યાસી નવદીક્ષિત સાધુ વિગેરેને વિશુદ્ધતરમહાવ્રતનું જે આરોપણ કરાય તે.

સાતિચારછેદોપસ્થાપન=મૂલગુણની ખંડના કરનારને ફરીથી જે મહાવ્રતનું આરોપણ કરાય તે.

આ બંને પ્રકારનું ચારિત્ર, પહેલા અને છેલા તીર્થકરના તીર્થકાલમાં હોય છે. (૪૩ + ૨૩૭)

તપોવિશેષવિશિષ્ટં પરિશુદ્ધિમચ્ચારિત્રં પરિહારવિશુદ્ધિકમ્ ।
તદપિ નિર્વિશમાનકં નિર્વિષ્ટકાયિકશ્ચેતિ દ્વિવિધમ્ । નિર્વિશ-
માનકાઃ પ્રક્રાન્તચારિત્રોપખોક્તારઃ, નિર્વિષ્ટકાયિકાશ્ચ સમુપ-
ભુક્તપ્રક્રાન્તચારિત્રકાયિકાઃ । एते चाऽऽद्यान्तिमतीर्थकर-
तीर्थकाल एव ॥ ૪૪ ॥

અર્થઃ—પરિહારવિશુદ્ધિક=વિશિષ્ટ તપવાળું, પરશુદ્ધિવાળું ચારિત્ર ‘પરિહારવિશુદ્ધિક’ કહેવાય છે. આ ચારિત્ર પણ નિર્વિશમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિકના લેહથી જે પ્રકારનું છે.

નિર્વિશમાનક=પ્રારબ્ધ ચારિત્રનો ઉપલોગ કરનારાઓ અર્થાત તપોવિશેષના ઉપલોગકાલીન ચારિત્રવાળાઓ.

નિર્વિષ્ટકાયિક=સમુપભુક્ત પ્રારબ્ધ ચારિત્રકાયિક અર્થાત ઉપભુક્ત તપો વિશેષ કાલીન ચારિત્રવાળાઓ.

આ ચારિત્રવાળાઓ, પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ-
કરના તીર્થકાલમાં જ સમજવા. (૪૪ + ૨૩૮)

અત્યન્તકૃશકષાયવચ્ચારિત્રં સૂક્ષ્મસંપરાયમ્ । इदं संक्लि-
श्यमानकं विशुद्ध्यमानकं चेति द्विपकारम् । उपशमश्रेणीतः
प्रपततः प्रथमम्, द्वितीयं तु श्रेणिमारोहतः ॥ ४५ ॥

અર્થ:—સૂક્ષ્મસંપરાય=અત્યંત સૂક્ષ્મ લોભ નામના કષાયના
સમાનકાલમાં થતું ચારિત્ર 'સૂક્ષ્મસંપરાય' કહે-
વાય છે.

આ ચારિત્ર, સંક્લિશ્યમાનક અને વિશુદ્ધ્ય-
માનક એ પ્રકારનું છે.

સંક્લિશ્યમાનકચારિત્ર=ઉપશમશ્રેણીથી પડતા જીવને હોય છે.

વિશુદ્ધ્યમાનકચારિત્ર=પ્રતિક્ષણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને
અર્થાત્ ઉપશમશ્રેણીમાં ચઢતા જીવને હોય છે.
(૪૫ + ૨૩૯)

નિષ્કષાયં ચારિત્રં યથાખ્યાતમ્ । इदञ्चोपशमश्रेणि-
मुपयातस्य कषायाणामुपशमादनुदयाच्चाऽन्तर्मुहूर्तस्थितिकम् ।
क्षपकश्रेणिमधिगतस्य तु कषायाणां सर्वथा क्षयाज्जघन्य
तोऽन्तर्मुहूर्तस्थितिकालीनमुत्કृष्टતથ્વ દેશોનપૂર્વકોટિપ્રમાણં
બોધ્યમ્ । આદ્યં પ્રતિપાતિ, દ્વિતીયમપ્રતિપાતિ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ:—યથાખ્યાત=કષાય વગરનું ચારિત્ર 'યથાખ્યાતચારિત્ર'
કહેવાય છે.

આ ચારિત્ર, પ્રતિપાતી અને અપ્રતિપાતી એમ બે પ્રકારનું છે.

પ્રતિપાતી=ઉપશમશ્રેણી પામેલા અગ્યારમા ગુણુસ્થાનકવર્તી આત્માને સર્વથા કષાયોના ઉપશમથી, ઉદયના અભાવની અપેક્ષાએ, આ પહેલું યથાખ્યાતચારિત્ર કૃત્તા ઉત્કૃષ્ટથી અન્તમુદૂર્તકાલ સુધી રહેનારું છે. કેમકે ત્યારબાદ નિયમથી પડે છે. માટે પહેલું પ્રતિપાતી છે.

અપ્રતિપાતી=ક્ષપકશ્રેણીને પામેલા બારમા વિગેરે ગુણુસ્થાનવર્તી આત્માને સર્વથા કષાયોના ક્ષય હોવાથી જન્મ-ચથી અન્તમુદૂર્તસ્થિતિકાલવાળું અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન-પૂર્વકાટી પ્રમાણુવાળું છે. ક્ષપકશ્રેણીથી કષાયોના સર્વથા ક્ષય હોવાથી પ્રતિપાતનો અભાવ છે માટે બીજું યથાખ્યાતચારિત્ર 'અપ્રતિપાતિ' કહેવાય છે.
(૪૬ + ૨૪૦)

તત્ર દ્વારાણિ પ્રજ્ઞાપનાવેદરાગકલ્પચારિત્રપ્રતિસેવનાજ્ઞાન-તીર્થલિજ્ઞરીરક્ષેત્રકાલગતિસંયમસન્નિર્કર્ષયોગોપયોગકૃષ્ણાયલે-શ્યાપરિણામબન્ધવેદનોદીરણોપસમ્પદ્વાનસંજ્ઞાઽઽહારમવાકર્ષકા-લ્લમાનાન્તરસમુદ્ઘાતક્ષેત્રસ્પર્શનાભાવપરિણામાલ્પબહુત્વેભ્યઃ षટ્-ત્રિન્નદ્વિધાનિ ॥ ૪૭ ॥

—સામાયિક આદિ સંયમીઓની અપેક્ષા રાખી છત્રીશ પ્રકારે દ્વારોનું વિવેચન—

— छत्रीश द्वारोना नामो —

अर्थः—(१) प्रज्ञापना, (२) वेद, (३) राग, (४) कल्प, (५) आरित्र, (६) प्रतिसेवना, (७) ज्ञान, (८) तीर्थ, (९) लिंग, (१०) शरीर, (११) क्षेत्र, (१२) काल, (१३) गति, (१४) संयम, (१५) सानिर्कष, (१६) योग, (१७) उपयोग, (१८) कषाय, (१९) वेश्या, (२०) परिष्णाम, (२१) अंध, (२२) वेदना, (२३) उद्दीरणा, (२४) उपसंपद्धान, (२५) संज्ञा, (२६) आहार, (२७) भाव, (२८) आकर्ष, (२९) कालमान, (३०) अंतर, (३१) समुद्घात, (३२) क्षेत्र, (३३) स्पर्शना, (३४) भाव, (३५) परिष्णाम, (३६) अल्पभङ्गत्व-इपद्वारो छत्रीश प्रकारना छे. (४७ + २४१)

तत्र प्रज्ञापनाद्वारे सामायिकसंयत इत्वरिको यावत्क-
थिकश्चेति द्विविधः । छेदोपस्थापनीयस्सातिचारी निरति-
चारी चेति द्विविधः । परिहारविशुद्धिको निर्विशमानो
निर्विष्टकायिकश्चेति द्विविधः । सूक्ष्मसंपरायसंयत उपशम-
श्रेणीतः प्रच्यवमानः उपशमक्षपकश्रेण्यन्यतरारूढश्चेतिः
द्विविधः यथाख्यातोऽपि छद्मस्यः क्षेत्रली चेति द्विविध इति
बोधयम् ॥ ४८ ॥

अर्थः—प्रज्ञापनाद्वार=सामायिक संयमी, धृत्वरिक [भाविच्य
पदेशांतर योज्य अल्पकालिक संयमवाणे] प्रथम
अतिमतीर्थस्थ, साधु यावत्कथिक-व्यपदेशांतर
अयोज्य यावत्त्व संयमधारी मध्य तीर्थकर

અને મહાવિદેહક્ષેત્રસ્થતીર્થવર્તી સાધુ એમ બે પ્રકારે છે.

છેદોપસ્થાપનીય=અતિચારવાળો અને અતિચાર વગરનો એમ બે પ્રકારે છે.

પરિહારવિશુદ્ધિક=નિર્વિશમાનક [પ્રકાંતચારિત્રલોકતા] અને નિર્વિષ્ટકાયિક ઉપલુક્યપ્રકાંતચારિત્ર એમ બે પ્રકારે છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયસંયમી=ઉપશમશ્રેણીથી પડતો અને ઉપશમ કે ક્ષપકશ્રેણીમાં ચડેલો એમ બે પ્રકારે છે.

યથાખ્યાતસંયમી=અગ્યારમા ગુણસ્થાનવર્તી છદ્મસ્થ અને ખારમા ગુણસ્થાનવર્તી કેવલી એમ બે પ્રકારે છે. (૪૮ + ૨૪૨)

વેદદ્વારે—સામાયિકો નવમગુણસ્થાપનાવધિ વેદકો વેદ-ત્રયવાંશ્ર । નવમાન્તે તૂપશમાત્ક્ષયાદ્વા વેદાનામવેદકોઽપિ મવેત્ । એવં છેદોપસ્થાપનીયોઽપિ । પારિહારિકઃ પુરુષવેદો વા પુંનપુંસકવેદો વા સ્યાત્ સૂક્ષ્મસંપરાયો યથાખ્યાતશ્ચા-વેદક એવેતિ ॥ ૪૯ ॥

—: વેદદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિકસંયમી=નવમા ગુણસ્થાન મુધી વેદવાળો, ત્રણ વેદવાળો પણ હોય છે. નવમાના અંતે

: ૧૦૨ :

વેદોનો ક્ષય કે ઉપશમ થવાથી અવેદી પણ થાય
આ પ્રમાણે હેદોપસ્થાપનવાળો સમજવો.

પરિહારવિશુદ્ધિક=પુરુષવેદવાળો કે પુરુષ, કૃત્રિમ નપુસક વેદ-
વાળો હોય !

સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો કે યથાખ્યાતચારિત્રવાળો
અવેદી જ હોય છે. (૪૯ + ૨૪૩)

રાગદ્વારે—સામાયિકાદિચત્વારસંયતાસ્તરાગા એવ ।
યથાખ્યાતસંયતસ્ત્વરાગ એવેતિ ॥ ૫૦ ॥

—: રાગદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક વિગેરે ચાર સંયમીઓ રાગવાળા જ
છે. યથાખ્યાત સંયમી તેા રાગ વગરનો-વીતરાગ જ છે.
(૫૦ + ૨૪૪)

કલ્પદ્વારે—સામાયિકસૂક્ષ્મસમ્પરાયયથાખ્યાતાઃ સ્થિત-
કલ્પેઽસ્થિતકલ્પે ચ, હેદોપસ્થાપનીયસ્થિતકલ્પ એવ ભવેત્ ।
પરિહારવિશુદ્ધિકોઽપીદશ એવ । અસ્થિતકલ્પો મધ્યમ-
તીર્થકરતીર્થેષુ વિદેહે ચેતિ । અથવા સામાયિકો જિનકલ્પ-
સ્થવિરકલ્પકલ્પાતીતેષુ ભવેત્ હેદોપસ્થાપનીયપરિહારવિશુ-
દ્ધિકૌ ન કલ્પાતીતે । સૂક્ષ્મસંપરાયયથાખ્યાતૌ તુ કલ્પા-
તીત એવ સ્યાતામ્ ॥ ૫૧ ॥

—: કલ્પદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત, એમ ત્રણ સંયમે સ્થિત [નિયત] કલ્પમાં [દશવિધસાધુસમાચારીમાં] અને અસ્થિત [અનિયત] કલ્પમાં હોય છે.

પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુઓ નિયતકલ્પવાળા છે અને મધ્યમજિન સાધુઓને ચાર કલ્પો નિયત છે અને બીજા અનિયત છે. એટલે તેઓ અનિયત કલ્પવાળા કહેવાય છે.

સામાયિક તો સ્થિત અને અસ્થિત કલ્પમાં હોય છે.

છેદોપસ્થાપનીય સ્થિતકલ્પમાં જ હોય છે.

પરિહારવિશુદ્ધિક સ્થિતકલ્પમાં જ હોય છે. અસ્થિતકલ્પ, મધ્યમ તીર્થંકરોના તીર્થોમાં અને મહાવિદેહક્ષેત્રોમાં હોય છે. અથવા સામાયિક, જિનકલ્પ-સ્થવિરકલ્પ-કલ્પાતીતોમાં હોય છે. છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહારવિશુદ્ધિક આ બે ચારિત્રો, કલ્પાતીતમાં હોતાં નથી. સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત બે ચારિત્રો કલ્પાતીતમાં જ હોય છે. જિનકલ્પ કે સ્થવિરકલ્પમાં હોતા નથી. (૫૧ + ૨૪૫)

ચારિત્રદ્વારે—સામાયિક: પુલાકો વકુશઃ કષાયકુશીલો વા સ્યાત્ । एवं છેદોપસ્થાપનીયોઽપિ । પરિહારવિશુદ્ધિક સૂક્ષ્મસમ્પરાયો કષાયકુશીલાવેવ । યથાખ્યાતસ્તુ નિર્ગ્રન્થઃ સ્નાતકો વેતિ ॥ ૫૨ ॥

—: ચારિત્રદ્વાર :—

અર્થ:—પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિર્ઞંથ, સ્નાતકરૂપે પાંચ નિર્ઞંથના લેદો આગળ કહેવાશે તેની અપેક્ષાએ આ વિચારણા બાજુવી.

સામાયિક ચારિત્રવાળો, પુલાક,—બકુશ કે કષાયકુશીલ નિર્ઞંથ બાજુવો.

આ પ્રમાણે છેદોપસ્થાપનીયમાં પણ સમજવું. પરિહારવિશુદ્ધિક, સૂક્ષ્મસંપરાય નામક ચારિત્રવાળા કષાયકુશીલ જ સમજવા.

યથાખ્યાત ચારિત્રવાળો, નિર્ઞંથ કે સ્નાતક સાધુ બાજુવો.
(૫૨ + ૨૪૬)

પ્રતિસેવનાદ્વારે—સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપનીયો મૂલોત્તર-ગુણપ્રતિસેવકાવપ્રતિસેવકૌ ચ ભવતઃ । પરિહારવિશુદ્ધિકોડપ્રતિસેવકઃ । एवं सूक्ष्मसंपराययथाख्यातावपि विज्ञेयाविति ॥ ૫૩ ॥

—: પ્રતિસેવનાદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય સંયમવાળાઓ, મૂલોત્તર ગુણના પ્રતિસેવક અને અપ્રતિસેવક હોય છે.

પરિહારવિશુદ્ધિક સંયમવાળો તે અપ્રતિસેવક બાજુવો. આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળાઓ, અપ્રતિસેવક જ છે એમ સમજવું. (૫૩ + ૨૪૭)

જ્ઞાનદ્વારે—સામાયિકાદિચતુર્ણાં દ્વે વા ત્રીણિ વા
ચત્તારિ વા જ્ઞાનાનિ ભવન્તિ । યથાખ્યાતસ્યૈકાદશદ્વાદશ-
ગુણસ્થાનયોશ્ચત્તારિ જ્ઞાનાનિ ઝર્ધ્વગુણસ્થાનયોઃ કેવલજ્ઞાનં
ભવતીતિ ॥ ૫૪ ॥

—: જ્ઞાનદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક વિગેરે ચાર ચારિત્રવાળાઓ, જે
અથવા ત્રણ કે ચાર જ્ઞાનવાળા હોય છે. છન્નસ્થવીતરાગ
યથાખ્યાત ચારિત્રવાળાને જે અથવા ત્રણ કે ચાર જ્ઞાનો હોય
છે. અર્થાત્ અગ્યારમા કે બારમા ગુણસ્થાનવર્તી યથાખ્યાત
ચારિત્રવાળાને જે અથવા ત્રણ કે ચાર જ્ઞાનો હોય છે.

સયોગી અને અયોગી ગુણસ્થાનમાં યથાખ્યાતચારિત્ર-
વાળાને કેવલજ્ઞાન હોય છે. (૫૪ + ૨૪૮)

શ્રુતદ્વારે—સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપનીયયોર્જઘન્યતોઽષ્ટૌ પ્રવ-
ચનમાતર ઉત્કર્ષતસ્તુ યાવન્નતુર્દશપૂર્વં શ્રુતમ્ । પરિહારવિશુ-
દ્ધસ્ય જઘન્યતો દ્વમપૂર્વસ્યાચારવસ્તુ । ઉત્કૃષ્ટતસ્ત્વપૂર્ણદશ-
પૂર્વં યાવત્ । સૂક્ષ્મસંપરાયિકસ્ય તુ સામાયિકસ્યેવ ।
યથાખ્યાતસ્ય નિર્ગ્રંથસ્ય સામાયિકસ્યેવ । સ્નાતકસ્ય શ્રુતં
નાસ્તીતિ ॥ ૫૫ ॥

—: શ્રુતદ્વાર :—

અર્થ:—પ્રસંગોપાત્-સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીયમાં
જઘન્યથી આઠપ્રવચનમાતાનું શ્રુતજ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટથી ચૌદ પૂર્વ

સુધીનું શ્રુતજ્ઞાન. પરિહારવિશુદ્ધિને જઘન્યથી નવમા પૂર્વના-
આચાર વસ્તુનું શ્રુતજ્ઞાન, અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન દશપૂર્વ સુધી
શ્રુતજ્ઞાન છે. સૂક્ષ્મસંપરાયિકનું સામાયિકની માફક શ્રુતજ્ઞાન છે.
નિર્ઞેયસ્થયથાખ્યાતચારિત્રનું શ્રુતજ્ઞાન, સામાયિકની માફક
બાણુવું. સ્નાતકને શ્રુતજ્ઞાન નથી કેમકે તે કેવલજ્ઞાની છે.
(૫૫ + ૨૪૯)

તીર્થદ્વારે—તીર્થેડ્યતીર્થેડપિ સામાયિકો ભવેત્ । અ-
તીર્થે તુ તીર્થકરઃ પ્રત્યેકબુદ્ધશ્ચ સ્યાતામ્ । છેદોપસ્થાપનીયપરિ-
હારવિશુદ્ધિકૌ તીર્થ એવ । સૂક્ષ્મસંપરાયયથારુયાતૌ સામા-
યિક ઇવેતિ ॥ ૫૬ ॥

—: તીર્થદ્વાર :—

અર્થ:—તીર્થમાં અને અતીર્થમાં પણ સામાયિક હોય.
અતીર્થમાં તો તીર્થકર અને પ્રત્યેકબુદ્ધ હોય છેદોપસ્થા-
પનીય અને પરિહારવિશુદ્ધિક એ બે ચારિત્રો, તીર્થમાં જ
હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રો, સામાયિકની
માફક બાણુવું. (૫૬ + ૨૫૦)

લિઙ્ગદ્વારે—સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપનીયસૂક્ષ્મસંપરાયયથા-
રુયાતા દ્રવ્યતસ્સ્વલિઙ્ગેડન્યલિઙ્ગે ગૃહિલિઙ્ગેડપિ । ભાવતસ્તુ
સ્વલિઙ્ગ એવ ભવેયુઃ । પરિહારવિશુદ્ધિકસ્તુ દ્રવ્યતો
ભાવતશ્ચ સ્વલિઙ્ગ એવેતિ ॥ ૫૭ ॥

—: લિંગદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સ્વલિંગમાં, અન્યલિંગમાં અને ગૃહીલિંગમાં પણ સંભવે છે. ભાવની અપેક્ષાએ સ્વલિંગમાં જ હોય પરિહારવિશુદ્ધિક તેા દ્રવ્યથી અને ભાવથી સ્વલિંગમાં જ હોય છે. (૫૭ + ૨૫૧)

શરીરદ્વારે—સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપનીયયોરૌદારિક તૈજસકાર્મણાનિ, ઔદારિકતૈજસકાર્મણવૈક્રિયાણિ, ઔદારિકવૈક્રિયાઽઽહારકતૈજસકાર્મણાનિ વા શરીરાણિ ભવન્તિ । શેષાણાન્ત્વૌદારિકતૈજસકાર્મણાનીતિ ॥ ૫૮ ॥

—: શરીરદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયમાં ઔદારિક તૈજસકાર્મણ, ઔદારિક તૈજસકાર્મણ વૈક્રિય, અથવા ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ કાર્મણ, શરીરે હોય છે. બાકીના ત્રણમાં ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણશરીરે હોય છે. (૫૮+૨૫૨)

ક્ષેત્રદ્વારે—જન્મસંજ્ઞાવાવાશ્રિત્ય સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપસ્થાપનીયસૂક્ષ્મસંપરાયયથાખ્યાતા: કર્મભૂમ્યાં સંહરણાપેક્ષયા ત્વકર્મભૂમૌ મવેયુઃ । પરિહારવિશુદ્ધિકસ્તુ કર્મભૂમાવેવ મવેત્ । નાસ્ય સંહરણં મવેદિતિ ॥ ૫૯ ॥

—: ક્ષેત્રદ્વાર :—

અર્થ:—જન્મ અને સંજ્ઞાવની અપેક્ષાએ સામાયિક,

છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત ચારિત્રો, કર્મભૂમિમાં સંહરણુની અપેક્ષાએ તો અકર્મભૂમિમાં સંભવે છે.

કેમકે ત્યાં જન્મેલાઓને ચારિત્રનો અસંભવ છે, અર્થાત્ એક ક્ષેત્રમાંથી બીજા ક્ષેત્રમાં દેવ વિગેરેથી લઈ જવારૂપ સંહરણુની અપેક્ષાએ અકર્મભૂમિમાં પૂર્વોક્ત ચાર ચારિત્રવાળાઓનો સંભવ છે. કર્મભૂમિમાં પણ સમજવું.

પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર તો કર્મભૂમિમાં જ હોય છે અને આ ચારિત્રવાળાનું સંહરણુ સંભવતું નથી અર્થાત્ કર્મભૂમિમાં જન્મેલો જ આ ચારિત્ર લઈ કર્મભૂમિમાં જ વિચરે છે પરિહાર વિશુદ્ધિક લબ્ધિવાળાઓને દેવાદિક, સંહરી શક્તા નથી. (૫૯ + ૨૫૩)

કાલદ્વારે—સામાયિક ઉત્સર્પિણ્યામવસર્પિણ્યાં નોઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યામપિ કાલે સ્યાત્ । તત્ર યદ્યુત્સર્પિણ્યાં સ્યાત્તદા જન્મતો દુષ્પમાદુષ્પમસુષમાસુષમદુષ્પમારૂપેઅરકત્રયે, સદ્ભાવ-તસ્તૃતીયતુર્યયોઃ સંહરણતો યત્ર ક્વાપિ સ્યાત્ । યદ્યવસર્પિણ્યાં તદા જન્મસદ્ભવાભ્યાં તૃતીયચતુર્થપશ્ચમેષુ પૂર્વક્રમવિપરીતેષ્વર-કેષુ, સંહરણતસ્સર્વેષુ સ્યાત્ । યદિ નોઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યાં તદા મહાવિદેહે દુષ્પમસુષમાસદ્દશારકે સ્યાત્ । एवं છેદોપ-સ્થાપનીયોઽપિ પરન્તુ જન્મસદ્ભવાપેક્ષયા નોઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યાં ન સ્યાત્ ॥ ૬૦ ॥

પરિહારવિશુદ્ધિસંયત ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યોઃ કાલે સ્યાન્ન

તુ નોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીકાલે । ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યોર્યથાયોગં
દ્વિતીયતૃતીયચતુર્થપશ્ચમારકેષુ ॥ ૬૧ ॥

સૂક્ષ્મસમ્પરાયો જન્મસદ્ગ્રાવાભ્યાં કાલત્રયે, અરકાના-
શ્રિત્ય તુ યથાયોગં સામાયિકવત્સ્યાત્ । યથારૂયાતોઽપ્યેવમ્,
સંહરણતસ્તુ સર્વેશ્વરકેષુ ॥ ૬૨ ॥

રૂપરસાદ્યુત્કર્ષપ્રયોજકઃ કાલ ઉત્સર્પિણી । રૂપરસાદિ-
હાનિપયોજકઃ કાલોઽવસર્પિણી । તત્રાવસર્પિણ્યાં સુષમસુષમા-
સુષમાસુષમદુષ્પમાદુષ્પમાદુષ્પમારૂપાષ્ણડરકા ભવન્તિ । ઉત્સ-
ર્પિણ્યાં વ્યુત્ક્રમતષ્ણડરકાસ્ત એવ ॥ ૬૩ ॥

—: કાલદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક=ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી, નોઉત્સર્પિણી
અવસર્પિણીરૂપ ત્રણ કાલમાં હોય. ત્યાં જો ઉત્સર્પિણીમાં હોય
ત્યારે જન્મની અપેક્ષાએ દુઃખમા, દુઃખમસુષમા, સુષમદુઃખમા
બીજા, ત્રીજા, ચોથારૂપ ત્રણ આરાઓમાં અર્થાત્ બીજા આરાના
અંતે જન્મેલો ત્રીજા આરામાં ચારિત્રધારી બને છે. સફલાવ
[સત્તા]ની અપેક્ષાએ ત્રીજા-ચોથા આરામાં ચારિત્રનો સ્વીકાર
સંભવે છે. સંહરણની અપેક્ષાએ ગમે તે આરામાં સંભવી
શકે છે. અર્થાત્ સ્વસમાનકાલ જ્યાં હોય તે ક્ષેત્રકાલમાં
એમ સમજવું.

જો અવસર્પિણીમાં હોય ત્યારે જન્મ અને સફલાવની
અપેક્ષાએ ત્રીજા-ચોથા-પાંચમામાં પૂર્વક્રમથી વિપરીત આરા-

ઓમાં હોય છે સંહરણની અપેક્ષાએ સ્વસમાનકાલ જે ક્ષેત્રાં-
તરમાં હોય ત્યાં ક્ષેત્રાંતરમાં સંભવે છે.

જે નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી હોય ત્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં
દુઃખમસુખમા [ચોથા] સરખા આરામાં સંભવે છે.

આ પ્રમાણે છેદોપસ્થાપનીય પણ સમજવું પરંતુ જન્મ-
સફલાવની અપેક્ષાએ નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીઓમાં છેદોપ-
સ્થાપનીય નથી. ॥ ૬૦ ॥

પરિહારવિશુદ્ધિસંયમી=ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણીના કાલમાં
હોય પરંતુ નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાલમાં હોતા નથી.

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકાલમાં યોગ પ્રમાણે બીજા,
ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા આરામાં હોય છે. ॥ ૬૧ ॥

સૂક્ષ્મસંપરાય, જન્મસફલાવની અપેક્ષાએ ત્રણ કાલમાં
આરાની અપેક્ષાએ યોગ પ્રમાણે સામાયિકની માફક સમજવું.
યથાખ્યાત ચારિત્ર પણ આ પ્રમાણે સમજવું. ભૂતકાલીન
સંહરણની અપેક્ષાએ તે સર્વ આરાઓમાં સત્તા સમ-
જવી. ॥ ૬૨ ॥

રૂપરસાદિ-જીવગત અનુભવ-આયુઃપ્રમાણ શરીરાદિ ભાવોના
ઉત્કર્ષમાં કારણભૂત કાલ 'ઉત્સર્પિણી' કહેવાય છે.

રૂપરસાદિ ભાવોની હાનિમાં કારણભૂત કાલ 'અવસર્પિણી'
કહેવાય છે.

ત્યાં અવસર્પિણીમાં (૧) સુખમસુખમા, (૨) સુખમા, (૩)

सुषमदुःषमा, (४) दुःषमसुषमा, (५) दुःषमा, (६) दुःषम-
दुःषमाइय छ आराओ। डोय छे उत्सर्पिणीमां, पश्चानुपूर्वीथी-
उल्टा डमथी तेज छ आराओ। डोय छे. (६० थी ६३
+ २५४ थी २५७)

गतिद्वारे—सामायिकछेदोपस्थापनीयौ मृत्वा देवगतिं
यायाताम् । तत्रापि वैमानिक एव । तत्रापि जघन्यतः
प्रथमदेवलोकमुत्कृष्टतस्त्वनुत्तरविमानं यावत् । विराधकश्रेयः
कोऽपि भवनपतिः स्यात् । परिहारविशुद्धिको वैमानिक
एव स्यात् । तत्रापि जघन्यतस्सौधर्मकल्प उत्कृष्टतस्सहस्रा-
रकल्पे स्यात् । सूक्ष्मसंपरायोऽनुत्तरविमाने स्यात् । यथा-
ख्यातसंयतो देवगतौ स्याच्चेत्तदाऽनुत्तरविमान एव स्यादथवा
सिद्धिगतिं यायादिति ॥ ६४ ॥

तत्र सौधमैशानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलान्तकमहाशुक्रसह-
स्राराऽऽनतमाणताऽऽरणाऽच्युतभेदेन द्वादशविधा देवल्लोका
कल्पोपपन्नदेवानाम् । तदुपरि सुदर्शनसुप्रतिबद्धमनोरमसर्व-
भद्रविशालसुमनससौमनसपीतिकरादित्यभेदेन नव ग्रैवेयकाः ।
तदुपरि विजयवैजयन्तजयन्तापराजितसर्वार्थसिद्धभेदेन पञ्चा-
नुत्तराः । उभये कल्पातीतानाम् ॥ ६५ ॥

चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारकाः पञ्च ज्योतिष्काः । पिशाच-
भूतयक्षराक्षसकिन्नरकिम्पुरुपमहोरगगन्धर्वा अष्टविधा व्यन्तराः ।

અસુરનાગસુપર્ણવિદ્યુદગ્નિદ્વીપોદધિદિક્પવનસ્તનિતકુમારભેદેન દ-
શવિષ્ણા ભવનપતયઃ ॥ ૬૬ ॥

—: ગતિદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયવાળા, અને મરીને
દેવગતિમાં જાય. ત્યાં દેવગતિમાં પણ વૈમાનિક જ દેવ અને,
ત્યાં પણ જઘન્યથી પ્રથમ દેવલોક સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુ-
ત્તરવિમાન સુધી, જે કોઈ પણ વિરાધક અને તેા ભવન-
પતિ અને.

પરિહારવિશુદ્ધિક, વૈમાનિક જ અને. ત્યાં પણ જઘન્યથી
સૌધર્મકલ્પમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રારકલ્પમાં વૈમાનિક અને.

સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો, અનુત્તરવિમાનમાં જાય છે. યથાખ્યાત
સંયમી, દેવગતિમાં જાય તેા અનુત્તર વિમાનમાં જ જાય
અથવા સિદ્ધિગતિમાં જાય ॥ ૬૪ ॥

સૌધર્મ, ઐશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક,
મહાશુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણુત, આરણ્ય, અચ્યુતભેદથી
બાર પ્રકારના કલ્પોપપન્નવિમાનવાસી દેવોના, દેવલોકો
કહેવાય છે.

તેના ઉપર, સુદર્શન, સુપ્રતિબદ્ધ, મનોરમ, સર્વભદ્ર,
વિશાલ, સુમનસ, સૌમનસ, પ્રીતિકર, આદિત્યભેદથી નવ
'ત્રૈવેદ્યકો' કહેવાય છે.

તેના ઉપર વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત, સર્વાર્થ-
સિદ્ધલેદથી પાંચ અનુત્તરો કહેવાય છે. નવગ્રંથેયક, પાંચ
અનુત્તરો, કલ્પાતીત વિમાનવાસી દેવોના દેવલોકો કહેવાય
છે. ॥ ૬૫ ॥

ચંદ્ર, સૂર્ય, શ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓ પાંચ જ્યોતિષી દેવો
કહેવાય છે.

પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરૂષ, મહોરગ,
ગંધર્વ એમ આઠ પ્રકારના વ્યંતરદેવો કહેવાય છે.

અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિ-
કુમાર, દ્રીપકુમાર, ઉદ્ધિકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર, સ્તનિત-
(મેઘ)કુમાર લેદથી દશ પ્રકારના ભવનપતિ દેવો કહેવાય છે.
(૬૪ થી ૬૬ + ૨૫૮ થી ૨૬૦)

સંયમદ્વારે— સામાયિકહેદોપસ્થાપનીયપરિહારવિશુદ્ધિક-
સૂક્ષ્મસંપરાયાણાં પ્રત્યેકં સંયમસ્થાનાન્યસંખ્યાતાનિ । યથા-
ખ્યાતસ્ય ત્વેકમેવ સંયમસ્થાનમિતિ ॥ ૬૭ ॥

—: સંયમદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિક,
સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાણાના દરેકના સંયમના સ્થાનો અસં-
ખ્યાતા છે. યથાખ્યાત ચારિત્રવાણાનું ચારિત્રનું એક જ સંયમ-
સ્થાન છે. (૬૭ + ૨૬૧)

સન્નિકર્ષદ્વારે—સામાયિકસંયતસ્ય ચારિત્રપર્યાયા અન-
ન્તાઃ । एवं यथाख्यातपर्यन्तानां सर्वेषां बोध्याः ।
સામાયિકસ્સામાયિકાન્તરાહીનસ્સમાનોઽધિકોઽપિ સ્યાત્ ।
હીનાધિકત્વે ચ ષટ્સ્થાનપતિતત્વં સ્યાત્ । एवं छेदोपस्थाप-
નીયપરિહારવિશુદ્ધિકાપેક્ષયાપીત્યમેવ ભાવ્યમ્ । સૂક્ષ્મસમ્પ-
રાયિકયથાખ્યાતાપેક્ષયા ત્વનન્તગુણહીનચારિત્રપર્યાયવાન્
સ્યાત્ ॥ ૬૮ ॥

—: સંનિકર્ષદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિકસંયમીના ચારિત્રના પર્યાયો [લેદો] અનંતા છે. આ પ્રમાણે યથાખ્યાતપર્યન્ત સર્વ ચારિત્રવાળાઓના ચારિત્રપર્યાયો અનંતા છે.

સામાયિક—સ્વબળતીય સામાયિકાંતરથી હીન, સમાન, અધિક પણ હોય. હીન—અધિકતામાં ષટ્સ્થાનપતિતપણું હોય. [અનંતભાગવૃદ્ધિ, અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ, સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ, સંખ્યાત-ગુણવૃદ્ધિ, અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ, અનંતગુણવૃદ્ધિ આ પ્રમાણે હાનિમાં—વૃદ્ધિમાં છ સ્થાન વિચારવાં. આવી રીતે સર્વવિરતિ-વિશુદ્ધિ સ્થાનાદિ વસ્તુઓની હાનિ—વૃદ્ધિ વિચારાય છે.]

આ પ્રમાણે છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિક અપેક્ષાએ પણ અર્થાત્ સ્વબળતીય સંયતની અપેક્ષાથી પણ હીન, સમાન, અધિક પણ હોય અર્થાત્ હીન અધિકતામાં ષટ્સ્થાન-પતિતત્વ વિચારવું.

સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાતચારિત્રવાળા—વિબળતીય

સંયતની અપેક્ષાથી તેા સામાયિક ચારિત્રવાળો, અનંતશુભ્રહીન ચારિત્રપર્યાયવાળો હોય છે. (૬૮ + ૨૬૨)

છેદોપસ્થાપનીય આદ્યત્રયચારિત્ર્યપેક્ષયા સામાયિકવ-
ત્સ્યાત્ । અન્યદ્વયાપેક્ષયાઽપિ તથૈવ । એવમેવ પરિહાર-
વિશુદ્ધિકોઽપિ । સૂક્ષ્મસમ્પરાય આદ્યત્રયાપેક્ષયાનન્તગુણાધિક
એવ, સૂક્ષ્મસંપરાયાન્તરાપેક્ષયા તુલ્યોઽનન્તગુણેન હીનોઽધિ-
કોઽપિ સ્યાત્, યથારુયાતાપેક્ષયાઽનન્તગુણહીનઃ । યથા-
રુયાતસ્તુ વિજાતીયસંપ્તાપેક્ષયાઽનન્તગુણેનાધિક એવ, સજા-
તીયાપેક્ષયા તુ તુલ્ય એવેતિ ॥ ૬૯ ॥

અર્થઃ—છેદોપસ્થાપનીય=પ્રથમના ત્રણ ચારિત્રવાળાની અપે-
ક્ષાએ સામાયિકની માફક સમજવું, છેલ્લા બે
ચારિત્રવાળાની અપેક્ષાએ પણ તેમજ સમજવું.
આ પ્રમાણે પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર પણ સમજવું.
સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર, પહેલા ત્રણની અપેક્ષાએ
અનંતશુભ્ર અધિક જ છે, સૂક્ષ્મસંપરાયાંતરની અપે-
ક્ષાએ તુલ્ય, અનંતશુભ્રથી હીન, અધિક પણ
હોય, યથાખ્યાતની અપેક્ષાએ અનંતશુભ્ર હીન છે.

યથાખ્યાતચારિત્ર તેા વિઠ્ઠાતીય સંયતની અપે-
ક્ષાએ અનંતશુભ્રથી અધિક જ, સઠ્ઠાતીય અપેક્ષાથી
તેા તુલ્ય જ છે એમ સમજવું. (૬૯ + ૨૬૩)

યોગદ્વારે—આદ્યાશ્ચત્તારસંયતા યોગત્રયવન્તઃ । યથા-
હ્યાતસ્તુ સયોગી અયોગી ચેતિ ॥ ૭૦ ॥

—: યોગદ્વાર :—

અર્થ:—પ્રથમના ચાર સંયમીઓ, મનવચનકાયરૂપ ત્રણ યોગવાળા હોય છે, યથાખ્યાતચારિત્રી તે સયોગી અને અયોગી હોય છે. (૭૦ + ૨૬૪)

ઉપયોગદ્વારે—આદ્યાસ્ત્રયો યથાહ્યાતાશ્ચ સાકારનિરાકારોપયોગવન્તઃ સ્યુઃ સૂક્ષ્મસમ્પરાયસ્તુ સાકારોપયોગ્યેવેતિ ॥ ૭૧ ॥

—: ઉપયોગદ્વાર :—

અર્થ:—પહેલાના ત્રણ સંયમીઓ અને યથાખ્યાતચારિત્રીઓ સાકાર(જ્ઞાન) નિરાકાર(દર્શન)રૂપ ઉપયોગવાળા હોય છે અને સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો તે સાકાર[જ્ઞાન]રૂપ ઉપયોગવાળો જ હોય છે. (૭૧ + ૨૬૫)

કષાયદ્વારે—સામાયિકસ્સકષાય એવ । હેટોપસ્થાપનીયોપ્યેવમ, પરન્તુ શ્રેણિગતયોસ્તુ પ્રથમં ચત્તારઃ કષાયાઃ, તતઃ ક્રોધાદિષુ ક્રમેણ પ્રથમાદોન્ વિહાય ત્રયો દ્વાવેકો વા સ્યાત્ । પરિહારવિશુદ્ધિકસ્તુ સકષાય એવ શ્રેણિપ્રાપ્ત્ય માવાત્ । સૂક્ષ્મસમ્પરાયસ્સંજ્વલનલોભકષાયવાન્ યથાહ્યાતસ્સ્વકષાયીતિ ॥ ૭૨ ॥

—: કષાયદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિકસંયમી, કષાયવાળો જ હોય છે હેટોપસ્થાપનીયસંયમી પણ એ પ્રમાણે સમજવો. પરંતુ

શ્રેણીગત સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયવાળાઓમાં શ્રેણીના સ્વી-કારના પહેલાં સંબલન કોધ-માન-માયા, લોભ એમ ત્રણ કષાયો તેઓમાં હોય છે. ત્યારબાદ શ્રેણીદ્વારા સંબલન કોધાદિક ક્ષીણ કે ઉપશાંત થયે છતાં ક્રમથી કોધને છોડી ત્રણ, કોધ, માનને છોડી બે, અથવા કોધ, માન, માયાને છોડી એક કષાય હોય.

પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્રવાળો, કષાયવાળો જ છે કેમકે, શ્રેણીની પ્રાપ્તિનો અભાવ છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો, સંબલનલોભકષાયવાળો હોય છે. યથાખ્યાતચારિત્રવાળો તે કષાય વગરનો છે એમ સમજવું. (૭૨ + ૨૬૬)

લેશ્યાદ્વારે—સામાયિકછેદોપસ્થાપનીયો ષટ્ત્રયલેશ્યાવન્તી । પરિહારવિશુદ્ધિકઃ શુભલેશ્યાત્રયવાન્ । સૂક્ષ્મસમ્પરાય-શુક્લમાત્રલેશ્યાવાન્ । યથાખ્યાતસ્તુ પરમશુક્લલેશ્યાવાન્, ચતુર્દશગુણસ્થાને તુ લેશ્યારહિત ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

—: લેશ્યાદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયવાળાઓ, છ પ્રકારની લેશ્યાવાળાઓ હોય છે.

પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્રવાળો, ત્રણ શુભ લેશ્યાવાળો હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળો, માત્ર શુક્લ લેશ્યાવાળો જ

હોય છે. યથાખ્યાત ચારિત્રવાળો, અતિ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોઈ શુક્લધ્યાનના ત્રીજા લેહમાં ઉપયોગી લેશ્યા હોઈ પરમ શુક્લલેશ્યાવાળો કહેવાય છે. ચૌદમા ગુણુસ્થાનકવર્તી તેા લેશ્યા વગરનો જ છે. (૭૩ + ૨૬૭)

પરિણામદ્વારે— સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપનીયપરિહારવિશુદ્ધિકા વર્દ્ધમાનહીયમાનસ્થિરપરિણામવન્તઃ । સૂક્ષ્મસમ્પરાયઃ શ્રેણ્યાં વર્ધમાનો હીયમાનશ્ચ સ્યાન્ન સ્થિરપરિણામવાન્ । તત્કાલસ્તુ જઘન્યતસ્સમય એક ઉત્કૃષ્ટતોઽન્તર્મુહૂર્ત્તપરિમાણઃ । એવમાદ્યાનાં કાલો જ્ઞેયઃ, યથારુયાતસ્તુ ન હીયમાનપરિણામવાન્ । વર્ધમાનપરિણામકાલસ્તુ જઘન્યત ઉત્કૃષ્ટતશ્ચાન્તર્મુહૂર્ત્તમાન ઇતિ । સ્થિતિસ્તુ જઘન્યેનૈકસમયઃ । ઉત્કૃષ્ટતસ્ત્રયોદશગુણસ્થાનસ્થસ્ય કિશ્ચિદૂનપૂર્વકોટીપર્યન્તા બોધ્યેતિ ॥ ૭૪ ॥

—: પરિણામદ્વાર :—

અર્થઃ—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળાઓ, વર્ધમાન, હીયમાન, કે સ્થિરપરિણામવાળાઓ હોય છે. સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો, શ્રેણીમાં વર્ધમાન અને હીયમાન પરિણામવાળો હોય છે. સ્થિરપરિણામવાળો હોતો નથી. તેના કાલ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત પરિણામવાળો છે. એ પ્રમાણે પહેલાના ત્રણ ચારિત્રવાળાઓનો પરિણામનો કાલ સમજવો.

યથાખ્યાતચારિત્રવાળાને હીયમાન પરિણામ હોતો નથી.

વર્ધમાન પરિણામનો કાલ, જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્ત-મુહૂર્ત્તપ્રમાણવાળો સમજવો, જે કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને શૈલેશીને પામેલો છે, તેનો આ પ્રમાણેનો કાલ સમજવો. સ્થિતિ તો જઘન્યથી એક સમય (ઉપશમ અદ્વાના પ્રથમ સમય પછી તુર્ત જ મરણ હોવાથી) ઉત્કૃષ્ટથી તેરમા ગુણસ્થાનવર્તીને દેશોનપૂર્વકોટીપર્યંતની સમજવી કેમકે પૂર્વકોટવર્ષના આયુષ્યવાળાને જઘન્યથી નવ વર્ષો ગયા પછી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી દેશોનપૂર્વકોટી પર્યંત અવસ્થિત (સ્થિર) પરિણામવાળો, શૈલેશી પર્યંત વિચરે છે. અને શૈલેશીમાં વર્ધમાનપરિણામવાળો હોય છે. (૭૪ + ૨૬૮)

બન્ધદ્વારે—સામાયિકાદયસ્ત્રયોઽષ્ટૌ કર્મપ્રકૃતીરાયુર્વર્જસત્-કર્મપ્રકૃતીર્વા બધ્નાતિ । સૂક્ષ્મસમ્પરાયો મોહનીયાયુર્વર્જષટ્-કર્મપ્રકૃતીર્બધ્નાતિ । યથારુયાતસ્તુ ઇકાદશદ્વાદશત્રયોદશ-ગુણસ્થાનેષુ વેદનીયમેવ બધ્નાતિ । ચતુર્દશે તુ બન્ધરહિત એવેતિ ॥ ૭૫ ॥

—: અંધદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક વિ. પહેલાના ત્રણ ચારિત્રવાળાઓ, આઠ પ્રકૃતીઓને અથવા આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મપ્રકૃતીઓને આંધે છે. સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો, મોહનીય અને આયુષ્ય સિવાય છ કર્મપ્રકૃતિઓને આંધે છે. યથારુયાત ચારિત્રવાળાઓ—અગ્યારમા, બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનોમાં માત્ર વેદનીયકર્મને જ આંધે છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં કર્મનો અંધ નથી જ એટલે ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી, અંધ વગરનો હોય છે. (૭૫ + ૨૬૬)

વેદનાદ્વારે—સામાયિકાઘાશ્ચત્તારોઽષ્ટૌ કર્મપ્રકૃતીરનુભવન્તિ । યથાખ્યાતસ્તુ ત્રિગ્રંથાવસ્થાયાં મોહવર્જસત્કર્મપ્રકૃતીનાં વેદકો મોહનીયસ્યોપશાન્તત્વાત્ક્ષીણત્વાદ્વા । સ્નાતકાવસ્થાયાં ઘાતિકર્મપ્રકૃતિભક્ષયાચ્ચત્સૃણાં વેદક ઇતિ ॥૭૬॥

—: વેદનાદ્વાર :—

અર્થ:—પહેલાના સામાયિક વિ. ચાર ચારિત્રવાળાઓ, આઠ કર્મપ્રકૃતિઓને અનુભવે છે. યથાખ્યાત ચારિત્રવાળો તેો ત્રિગ્રંથ અવસ્થામાં મોહનીયકર્મને છોડી સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો અનુભવવાળો હોય છે. કેમકે; મોહનીયકર્મ, ઉપશાંત કે ક્ષીણ હોય છે. સ્નાતક અવસ્થામાં ઘાતિકર્મપ્રકૃતિઓનો ભક્ષ્ય હોવાથી ચાર અઘાતિકર્મપ્રકૃતિઓનો વેદક હોય છે. (૭૬ + ૨૭૦)

ઉદીરણાદ્વારે— સામાયિકહેદોપસ્થાપનીયપરિહારવિશુદ્ધિકા અષ્ટૌ સત્ત ષડ્વા કર્મપ્રકૃતીરુદીરયન્તિ । સૂક્ષ્મસમ્પરાય આયુર્વેદનીયવર્જષટ્કર્મપ્રકૃતોરાયુર્વેદનીયમોહવર્જપશ્ચકર્મપ્રકૃતીર્વોદીરયતિ ! યથાખ્યાતસ્તુ દ્વે વા પશ્ચ વા કર્મપ્રકૃતીરુદીરયતિ ચતુર્દશગુણસ્થાને ત્વનુદોરક ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

—: ઉદીરણાદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહારવિશુદ્ધક, ચારિત્રવાળાઓને, આઠ, સાત, કે છ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદીરણા હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળાને આયુષ્ય અને વેદનીયને છોડી

છ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદ્દીરણા હોય અથવા આયુષ્ય, વેદનીય અને મોહનીય એમ ત્રણને છોડી પાંચ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદ્દીરણા હોય છે.

યથાખ્યાતચારિત્રવાળાને બે અથવા પાંચ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદ્દીરણા હોય છે; ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તીને ઉદ્દીરણા હોતી નથી. ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી તો અનુદ્દીરક કહેવાય છે. (૭૭ + ૨૭૧)

ઉપસમ્પદ્ધાનદ્વારે—સામાયિકસ્સામાયિકત્વં ત્યજન્ છેદો-પસ્થાપનીયત્વં સૂક્ષ્મસમ્પરાયત્વસંયતત્વં વા પ્રાપ્નુયાત્ । છેદો-પસ્થાપનીયત્વં ત્યજન્ સામાયિકત્વં પરિહારવિશુદ્ધિકત્વં સૂક્ષ્મ-સંપરાય ત્વમસંયતત્વં વા પ્રાપ્નુયાત્ । પરિહારવિશુદ્ધિક્ક: પરિહારવિશુદ્ધિકત્વં ત્યજન્ પુનર્ગચ્છાયાશ્રયણાચ્છેદોપસ્થાની-ત્વં દેવત્વોત્પત્તાવસંયતત્વં વા મજેત્ । સૂક્ષ્મસમ્પરાયસ્તત્ત્વં શ્રેણિપ્રતિપાતેન ત્યજન્ પૂર્વં સામાયિકશ્ચેત્તત્ત્વં છેદોપસ્થાપ-નાયશ્ચેત્તત્ત્વં શ્રેણિસમારોહણતો યથાખ્યાતત્ત્વં વા યાયાત્ । યથાખ્યાતસંયતસ્તુ તત્ત્વં ત્યજન્ શ્રેણિપ્રતિપાતતો સૂક્ષ્મસંપરાય-ત્વં અસંયમં વા પ્રતિપદ્યતે, ઉપશાંતમોહત્વે મરણાદ્દેવોત્પત્તિ સ્નાતકત્વે તુ સિદ્ધિગતિં પ્રતિપદ્યત ઇતિ ॥ ૭૮ ॥

—: ઉપસંપદ્ધાનદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિકચારિત્રી, સામાયિકપણાને ત્યાગ કરતો, છેદોપસ્થાપનીયપણાને, સૂક્ષ્મસંપરાયપણાને અથવા અસંયત-પણાને પામે.

છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રી, છેદોપસ્થાપનીયપણાને છોડતો સામાયિકપણાને, પરિહારવિશુદ્ધિકપણાને, સૂક્ષ્મસંપરાયપણાને કે અસંયતપણાને પામે.

પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રી, પરિહારવિશુદ્ધિકપણાને છોડતો, ફરીથી ગચ્છ વિ. નો આશ્રય કરવાદ્વારા છેદોપસ્થાપનીયપણાને, દેવત્વની ઉત્પત્તિમાં અસંયતપણાને મેળવે.

સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રી, શ્રેણીથી પડતો સૂક્ષ્મસંપરાયપણાને છોડતો, પહેલાં સામાયિકચારિત્રી હોય તો સામાયિકપણાને, છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રી હોય તો છેદોપસ્થાપનીયપણાને, અથવા શ્રેણિમાં ચડતો યથાખ્યાતપણાને પામે.

યથાખ્યાતચારિત્રી, શ્રેણીથી પડતો યથાખ્યાતપણાને છોડતો સૂક્ષ્મસંપરાયપણાને કે અસંયમને પામે છે.

ઉપશાંતમોહપણામાં મરણથી દેવપણાની ઉત્પત્તિને અથવા સ્નાતક અવસ્થામાં તો સિદ્ધિગતિને પામે છે. (૭૮ + ૨૭૨)

સંજ્ઞાદ્વારે— સામાયિકહેદોપસ્થાપનીયપરિહારવિશુદ્ધિકા-સ્સંજ્ઞોપયુક્તા નોસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, સંજ્ઞોપયુક્તા-આહારાદિ-ષ્વાસક્તાઃ, નોસંજ્ઞોપયુક્તા-આહારાદિષ્વાસક્તિરહિતાઃ । સૂક્ષ્મ-સંપરાયયથાખ્યાતૌ તુ આહારાદિકર્તૃત્વેઽપિ નોસંજ્ઞોપયુક્તૌ સ્યાતામિતિ ॥ ૭૯ ॥

—: સંજ્ઞાદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિક

ચારિત્રવાળાઓ, સંજ્ઞાઉપયુક્ત, નોસંજ્ઞાઉપયુક્ત હોય છે. સંજ્ઞાઉપયુક્ત એટલે આહાર વિ. દશવિધ સંજ્ઞાઓમાં આસક્ત, નોસંજ્ઞાઉપયુક્ત એટલે આહાર વિ. દશવિધ સંજ્ઞાઓમાં આસક્તિ વગરના.

સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાતચારિત્રવાળાઓ આહાર વિ. કરનારા હોવા છતાંય નોસંજ્ઞાઉપયુક્ત હોય છે. (૭૯ + ૨૭૩)

આહારકદ્વારે—સામાયિકાશ્ચત્વાર આહારકા એવ, યથા-
રૂયાતસ્ત્રયોદશગુણસ્થાનં યાવદાહારકશ્ચતુર્દશગુણસ્થાને કેવલિ-
સમુદ્ઘાતતૃતીયચતુર્થપશ્ચમસમયેષ્વનાહરક ઇતિ ॥ ૮૦ ॥

—: આહારકદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિક વિ. ચાર ચારિત્રવાળાઓ, આહારક [આહાર કરનારાઓ] છે, તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી યથાખ્યાત ચારિત્રવાળો આહારક છે, ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં કેવલીસમુદ્ઘાતના ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા સમયોમાં અનાહારક છે. (૮૦ + ૨૭૪)

ભવદ્વારે—સામાયિકો જઘન્યતઃ એકં ભવમુત્કૃષ્ટતોઽષ્ઠૌ
ભવાન્ ગૃહ્ણીયાત્ । એવં હેદોપસ્થાપનીયોઽપિ । પરિહાર-
વિશુદ્ધિકો જઘન્યત એકમુત્કૃષ્ટતસ્ત્રીન્ । એવં યથારૂયાતં
યાવદિતિ ॥ ૮૧ ॥

—: ભવદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિક ચારિત્રવાળો, ઉત્કૃષ્ટ પરિણામથી જો

ક્ષપકશ્રેણિમાં આરોહણ કરે તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય છે. એ અપેક્ષાએ જઘન્યથી એકભવ, અને જે શ્રેણિ ન માંડે તે 'સામાયિકચારિત્રનો સ્પર્શ કરનારો આઠ ભવોનું ગ્રહણ કરે' એ અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવો ગ્રહણ કરેલ છે.

એ પ્રમાણે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળો જાણવો. પરિહાર-વિશુદ્ધિક ચારિત્રવાળો પરિહારવિશુદ્ધિકપણાને છોડી છેદોપસ્થાપનીયપણાને પામી વિશુદ્ધિવિશેષથી ક્ષપકશ્રેણિ જે માંડે તે તે જ ભવે મોક્ષે જાય એ અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક ભવ કરે, ઉત્કૃષ્ટથી તે, જે દેવગમન થાય ત્યારે મનુષ્ય થઈ તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય તે અપેક્ષા એ ત્રણ ભવો કરે.

એ પ્રમાણે યથાખ્યાતચારિત્રી, તે જ ભવમાં મરીને અનુ-તરદેવપણું મેળવી ફરીથી મનુષ્ય થઈ સિદ્ધિગતિએ જાય તેથી ત્રણ ભવો સમજવા. (૮૧ + ૨૭૫)

આકર્ષદ્વારે—સામાયિક એકભવમાશ્રિત્ય જઘન્યત એક-વારં, ઉત્કૃષ્ટતશ્ચતૃથત્ત્વવારં સામાયિકસંયતત્વં પ્રાપ્નોતિ । છેદોપસ્થાપનીયો જઘન્યત એકવારમુત્કૃષ્ટતો વિંશતિપૃથત્ત્વવારં છેદોપસ્થાપનીયત્વં પ્રાપ્નુયાત્ । પરિહારવિશુદ્ધિકો જઘન્યત એકવારમુત્કૃષ્ટતસ્ત્રિવારં પ્રાપ્નુયાત્ । સૂક્ષ્મસમ્પરાયો જઘન્યત એકવારમુત્કૃષ્ટતશ્ચતુરો વારાન્ પ્રતિપદ્યતે, યથાખ્યાતસ્તુ જઘ-ન્યત એકવારમુત્કૃષ્ટતો દ્વિવારં યથાખ્યાતત્વં પ્રાપ્નુયાદિતિ ॥ ૮૨ ॥ અનેકભવાશ્રયેણ સામાયિકસ્ય જઘન્યતો દ્વિવારં ઉત્કૃષ્ટતસ્સહસ્રપૃથત્ત્વમાકર્ષા ભવન્તિ । છેદોપસ્થાપનીયસ્ય

જઘન્યતો દ્વિવારમુત્કૃષ્ટતો નવશતાદૂર્ધ્વે સહસ્રાવધ્યાકર્ષા
ભવન્તિ । પરિહારવિશુદ્ધિકસ્ય જઘન્યતો દ્વિવારમુત્કૃષ્ટતસ્સપ્તા-
કર્ષાઃ, સૂક્ષ્મસંપરાયસ્ય જઘન્યતો દ્વિવારમુત્કૃષ્ટતો નવાકર્ષાઃ
યથાખ્યાતસ્ય જઘન્યતો દ્વિવારમુત્કૃષ્ટતઃ પચ્ચાકર્ષા ભવન્તીતિ
॥ ૮૩ ॥

—: આકર્ષદ્વાર :—

અર્થઃ—આકર્ષ એટલે પહેલાં ગ્રહણ કર્યા બાદ મૂકેલ
સામાયિકત્વ આદિનું ગ્રહણ.

એક ભવની અપેક્ષાએ=સામાયિકચારિત્રી, જઘન્યથી સામા-
યિકપણુને એક વાર, ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ વાર [૨૦૦ થી
૬૦૦ વાર] પામે છે.

છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રી, છેદોપસ્થાપનીયપણુને જઘન્યથી
એકવાર, ઉત્કૃષ્ટથી વિંશતિપૃથક્ત્વ વાર બેવીશી [૪૦ થી
૧૮૦-નવવીશી વાર] પામે. [અથવા ૧૨૦ આકર્ષો થાય છે.]

પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રી, પરિહારવિશુદ્ધિપણુને જઘન્યથી
એક વાર અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ વાર પામે છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રી, સૂક્ષ્મસંપરાયપણુને જઘન્યથી એક
વાર, અને ઉત્કૃષ્ટથી ઉપશમશ્રેણિદ્રવ્યગત-સંકિલશ્યમાન વિશુદ્ધ્ય-
માનરૂપ સૂક્ષ્મસંપરાયદ્રવ્યની અપેક્ષાએ ચાર વાર પામે છે.

યથાખ્યાતચારિત્રી, યથાખ્યાતપણુને જઘન્યથી એક વાર
અને ઉત્કૃષ્ટથી ઉપશમશ્રેણિદ્રવ્યની અપેક્ષાએ બે વાર પામે.

નાના ભવની અપેક્ષાએ—

સામાયિકચારિત્રી, સામાયિકપણાને જઘન્યથી બે વાર, અને ઉત્કૃષ્ટથી બે હજારથી નવ હજાર વાર પામે છે.

છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રી, છેદોપસ્થાપનીયપણાને જઘન્યથી બે વાર અને ઉત્કૃષ્ટથી નવસોથી હજાર વાર પામે.

પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રી, પરિહારવિશુદ્ધિપણાને જઘન્યથી બે વાર અને ઉત્કૃષ્ટથી ૭ વાર પામે છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રી, સૂક્ષ્મસંપરાયપણાને જઘન્યથી બે વાર અને ઉત્કૃષ્ટથી નવ આકર્ષો (વાર) પામે છે.

યથાખ્યાતચારિત્રી, યથાખ્યાતપણાને જઘન્યથી બે વાર, ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ વાર પામે છે. (૮૨ + ૮૩ - ૨૭૬ + ૨૭૭)

કાલમાનદ્વારે—સામાયિકસ્ય સંયમકાલમાનં જઘન્યે-
નૈકસ્સમયઃ, ઉત્કૃષ્ટતો દેશોન-નવવર્ષન્યૂનપૂર્વકોટિં યાવત્ ।
एवमेव છેદોપસ્થાપનીયસ્ય । પરિહારવિશુદ્ધિકસ્ય જઘન્યે-
નૈકસ્સમયઃ ઉત્કૃષ્ટત એકોનત્રિંશદ્વર્ષન્યૂનકોટિં યાવત્ । સૂક્ષ્મ-
સમ્પરાયસ્ય જઘન્યેનૈકસ્સમયઃ । ઉત્કૃષ્ટતોઽન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ । યથા-
ખ્યાતસ્ય તુ સામાયિકસ્યેવ સ્યાદિતિ ॥ ૮૪ ॥

અનેકજીવાપેક્ષયા તુ સામાયિકાસ્સર્વદા મષેયુઃ । છેદો-
પસ્થાપનીયા જઘન્યતસ્સાર્ધદ્વિશ્વતવર્ષપર્યન્તમુત્કૃષ્ટતઃ પચ્ચાશ્લક્ષ-
કોટિસાગરોપમં યાવત્સ્યુઃ । પરિહારવિશુદ્ધિકા જઘન્યેન

કિશ્ચિદ્નદ્વિશતવર્ષકાલમુત્કૃષ્ટતઃ કિશ્ચિદ્નદ્વિપૂર્વકોટિકાલ-
પર્યન્તં સ્યુઃ ॥ ૮૫ ॥

—: કાલમાનદ્વાર :—

અર્થઃ—એક જીવની અપેક્ષાએ સામા સંયમ-કચારિત્રીનુંચિ
કાલમાન, જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકેડ સુધીનું
માન જાણવું.

એ પ્રમાણે છેદોપસ્થાપનીયનું કાલમાન સમજવું. પરિહાર-
વિશુદ્ધિકચારિત્રીનું સંયમકાલમાન, જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃ-
ષ્ટથી ૨૯ વર્ષ ન્યૂન(પૂર્વ)કેડ વર્ષ સુધીનું કાલમાન જાણવું.

સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રીનું સંયમકાલમાન, જઘન્યથી એક
સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અન્તમુહૂર્તનું માન જાણવું.

યથાખ્યાતચારિત્રીનું સંયમકાલમાન, સામાયિકની માફક
જાણવું. અહીં ક્ષીણમોહની અપેક્ષાએ, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકેટી
પ્રમાણ જાણવું.

નાના જીવની અપેક્ષાએ—

સામાયિકચારિત્રીઓ સર્વદા હોય છે. છેદોપસ્થાપનીય-
ચારિત્રીઓનું જઘન્યથી અઠીસો (૨૫૦) વર્ષનું સંયમકાલમાન
જાણવું, કેમકે ઉત્સર્પિણીમાં પ્રથમ તીર્થંકરના શાસનનું માન
તેટલું જ છે ઉત્કૃષ્ટથી અવસર્પિણીમાં પ્રથમ તીર્થંકરના શાસનનું
માન પચ્ચાસલાખકેડ સાગરોપમ સુધીનું હોઈ સંયમકાલમાન
પચ્ચાસલાખકેડ સાગરોપમ સુધીનું જાણવું.

પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રીઓનું સંયમકાલમાન, જઘન્યથી દેશોન ખસો (૨૦૦) વર્ષનું કાલમાન જાણવું. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન એપૂર્વકોડકાલ સુધીનું જાણવું. (૮૪ + ૮૫ - ૨૭૮ + ૨૭૯)

અન્તરદ્વારે—એકસ્ય સંયમગ્રહણાન્તરમન્યસ્ય સંયમગ્રહણે જઘન્યત એકસમય ઉત્કૃષ્ટતસ્સંખ્યાતવર્ષાપ્યન્તરકાલ । એવં યથાખ્યાતપર્યન્તં બોધ્યઃ ॥ ૮૬ ॥

સામાયિકૈશ્ચન્યઃ કાલો નાસ્ત્યેવ । હેદોપસ્થાપનીયૈ-
શ્ચન્યઃ કાલો જઘન્યેન ત્રિપષ્ટિસહસ્રવર્ષાપ્યુત્કૃષ્ટતોઽષ્ટાદશ-
કોટાકોટિસાગરોપમઃ । પરિહારવિશુદ્ધિરહિતઃ કાલો જઘ-
ન્યેન ચતુરશીતિસહસ્રવર્ષાપ્યુત્કૃષ્ટતોઽષ્ટાદશકોટાકોટિસાગરો-
પમઃ । સૂક્ષ્મસમ્પરાયરહિતઃ કાલો જઘન્યેનૈકસમયઃ,
ઉત્કૃષ્ટતષ્ણમાસાઃ । યથાખ્યાતરહિતઃ કાલો નાસ્ત્યેવેતિ ॥૮૭॥

—: અન્તરદ્વાર :—

અર્થઃ—એકના સંયમના ગ્રહણ બાદ બીજાને સંયમ-
ગ્રહણમાં જઘન્યથી એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા
વધોનો અંતરકાલ જાણવો. આ પ્રમાણે યથાખ્યાત પર્યંત સમજવું.

એક જીવની અપેક્ષાએ તો એ વિશેષ છે કે; સામાયિક-
ચારિત્રી, સામાયિકપણું છોડી ફરીથી ગ્રહણ કરવામાં જઘન્યથી
અંતર, અન્તર્મુહૂર્તનું છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાલ સુધીનું
અંતર સમજવું.

આ પ્રમાણે સર્વ ચારિત્રોનું સમજવું. કેમકે; આ ઉત્કૃષ્ટ અંતર, તીર્થંકર ગણધર આદિ મહાપુરુષોની ઘોર આશાતનાદ્રારા જૈનશાસનની અવહેલના, ઉડાહ કરનારાઓની અપેક્ષાએ સમજવાનું છે.

સામાયિકથી શૂન્યકાલ નથી જ, છેદોપસ્થાપનીયથી શૂન્યકાલ, જઘન્યથી ત્રેસઠ (૬૩) હજાર વર્ષ સુધીનો અને ઉત્કૃષ્ટથી અઠાર (૧૮) કોટાકોટી સાગરોપમપ્રમાણનો છે.

પરિહારવિશુદ્ધિથી રહિત કાલ, જઘન્યથી ચોરાશી (૮૪) હજાર વર્ષ પર્યાંતનો અને ઉત્કૃષ્ટથી અઠાર (૧૮) કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણનો છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયથી રહિત કાલ, જઘન્યથી એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટથી છ (૬) માસ સુધીનો છે.

યથાખ્યાત વગરનો કાલ નથી જ. (૮૬+૮૭-૨૮૦+૨૮૧)

સમુદ્ઘાતદ્વારે—સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપનીયયોર્વેદનાકષાયમરણવૈક્રિયતૈજસાઽઽહારકાષ્ઠ્ સમુદ્ઘાતા ભવન્તિ । પરિહાર વિશુદ્ધિકસ્ય વેદનાકષાયમરણાત્મકાહ્નયઃ । સૂક્ષ્મસમ્પરાયસ્ય ન કોઽપિ । યથાખ્યાતસ્ય કેવલિસમુદ્ઘાત एव भवेदिति ॥ ૮૮ ॥

—: સમુદ્ઘાતદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રીઓને વેદના,

કષાય, મરણ, વેદિય, તજસ, આહારક એમ ૭ સમુદ્ઘાતો હોય છે.

પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રીને વેદના, કષાય, મરણ એમ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયવાળાને કોઈ પણ સમુદ્ઘાત જ નથી.

યથાખ્યાતચારિત્રીને કૃત કેવલી સમુદ્ઘાત જ હોય.
(૮૮ + ૨૮૨)

ક્ષેત્રદ્વારે—સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપનીયપરિહારવિશુદ્ધિક-
સૂક્ષ્મસમ્પરાયા લોકસ્યાઽસંખ્યાતભાગે સ્યુઃ । યથારૂયાતસ્ત્વ-
સંખ્યાતભાગે. અસંખ્યાતભાગેષુ કેવલિસમુદ્ઘાતાપેક્ષયા
સર્વલોકવ્યાપ્તશ્ચ સ્યાદિતિ ॥ ૮૯ ॥

—: ક્ષેત્રદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિક,
સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રીઓ, લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય
યથાખ્યાતચારિત્રી તે અસંખ્યાતમા ભાગે હોય છે. અને કેવલી
સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ભાગોમાં અને સર્વલોક-
વ્યાપી થાય. (૮૯ + ૨૮૩)

સ્પર્શનાદ્વારે—સામાયિકાદયો યાત્સ્વ ભાગેષુ લોકસ્ય
સ્પૃસ્તે તાત્ત્વો ભાગાન્ સ્પૃશેયુઃ । સમીપતરવર્ત્તિશાશ્વમાગસ્પ-
ર્શનેન ચ ક્ષિશ્ચિદ્ધિકાનપીતિ ॥ ૯૦ ॥

—: સ્પર્શનાદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિક વિગેરે ચારિત્રીઓ, લોકના જેટલા ભાગોમાં હોય તેઓ તેટલા ભાગોને સ્પર્શ કરે છે. વળી અવગાઢક્ષેત્રની અત્યંત સમીપવર્તી પાર્શ્વભાગ [આબ્જુના ભાગ] ને સ્પર્શે છે. અવગાહનાનો વિષય ક્ષેત્ર છે જ્યારે સ્પર્શનાનો વિષય અવગાહક્ષેત્રના પાર્શ્વનો ભાગ છે એટલી વિશેષતા સમજવી. (૯૦ + ૨૮૪)

ભાવદ્વારે—સામાયિકાદ્યાશ્ચક્ષારઃ ક્ષાયોપશ્ચમિકભાવે સ્યુઃ ।
યથારુવાતસ્ત્ર્વૌપશ્ચમિકે ક્ષાયિકે ચ સ્યાદિતિ ॥ ૯૧ ॥

—: ભાવદ્વારે :—

અર્થ:—સામાયિક વિગેરે ચાર ચારિત્રીઓ, ક્ષાયોપશ્ચમિક ભાવમાં હોય છે. યથાખ્યાતચારિત્રી તેા ઔપશ્ચમિક અને ક્ષાયિકભાવમાં હોય છે. (૯૧ + ૨૮૫)

પરિમાણદ્વારે—સામાયિકાઃ પ્રતિપદ્યમાનાપેક્ષયૈકસ્મિન્
કાલે કદાચિદ્ભવેયુઃ કદાચિચ્ચ ન । યદા ભવેયુસ્તદા જઘ-
ન્યેનૈકો દ્વૌ ત્રયો વા, ઉત્કૃષ્ટતો દ્વિસહસ્રાદ્યાવન્નવસહસ્રમ્ ।
પૂર્વપતિપન્નાપેક્ષયા જઘન્યત ઉત્કૃષ્ટતથ દ્વિસહસ્રકોટીતો યાવ-
ન્નવસહસ્રકોટિ ભવેયુઃ । હેદોપસ્થાપનીયાસ્તુ પ્રતિપદ્યમાના-
પેક્ષયા કદાપિ સ્યુઃ કદાપિ ન । યદા સ્યુસ્તદા જઘન્યેનૈકો
દ્વૌ ત્રયો વોત્કૃષ્ટતો દ્વિશતાદ્યાવન્નવશતમ્ । પ્રતિપન્નાપેક્ષયા
તુ ક્વચિદ્/સ્યુઃ ક્વચિચ્ચ જઘન્યેનોત્કૃષ્ટતથ દ્વિશતાદ્યાવન્નવ-
શ્ચત્કોટિ સ્યુઃ ॥ ૯૨ ॥

પરિહારવિશુદ્ધિકા અપ્યેવમેવ, કિન્તુ પ્રતિપન્નાપેક્ષયા જઘન્યેનૈકો દ્વૈ ત્રયઃ, ઉત્કર્ષેણ ચ દ્વિસહસ્રાઞ્ચાવન્નવસહસ્રમ્ । સૂક્ષ્મસંપરાયાશ્ચ ક્વચિન્ન સ્યુઃ ક્વચિન્ન જઘન્યેનૈકો દ્વૈ ત્રયઃ, ઉત્કૃષ્ટતઃ ક્ષપકશ્રેણ્યામષ્ટોત્તરશતમુપશમશ્રેણ્યાં ચતુઃપચ્ચાશત્સ્યુઃ । પ્રતિપન્નાપેક્ષયા ક્વચિન્ન સ્યુઃ, ક્વચિન્ન જઘન્યેનૈકો દ્વૈ ત્રયઃ, ઉત્કૃષ્ટતો દ્વિશતાન્નવશતં યાવત્સ્યુઃ યથાખ્યાતસ્તુ સૂક્ષ્મસંપરાયવત્ । પ્રતિપન્નાપેક્ષયા તુ જઘન્યેનોત્કૃષ્ટતશ્ચ દ્વિકોટીતો યાવન્નવકોટિ ભવેયુરિતિ ॥ ૧૩ ॥

—: પરિભાષણદ્વાર :—

અર્થ:—સામાયિકચારિત્રીઓ, પ્રતિપદમાનની અપેક્ષાએ એક કદાચ કદાચ હોય ખરા અને ન પણ હોય, જ્યારે હોય ત્યારે જઘન્યથી એક, બે અથવા ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટથી બે-હજારથી નવહજાર.

પૂર્વપ્રતિપન્ન અપેક્ષાએ=જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બે હજાર કોડથી નવ હજાર કોડ હોય છે.

છેટોપસ્થાપનીયચારિત્રીઓ=પ્રતિપદમાનની અપેક્ષાએ કદાચ હોય ખરા, કદાચ ન પણ હોય. જ્યારે હોય ત્યારે જઘન્યથી એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટથી બસોથી નવસો હોય છે.

પ્રતિપન્ન અપેક્ષાએ=કદાચિત્ ન હોય અને ક્વચિત્ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બસો થી નવસો [૨૦૦ થી ૬૦૦] કોડ હોય છે.

પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રીઓ=પ્રતિપદમાનની અપેક્ષાએ છેદોપ-
સ્થાપનીયચારિત્રીની માફક સમજવું. પરંતુ પ્રતિ-
પદની અપેક્ષાએ જઘન્યની એક, બે, ત્રણ હોય છે.
ઉત્કૃષ્ટથી બે હજારથી નવ હજાર.

સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રીઓ=કવચિત્ ન હોય અને કવચિત્ જઘ-
ન્યથી એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષપકશ્રેણિમાં
૧૦૮ [એકસો-આઠ] અને ઉપશમશ્રેણિમાં ચોપન
[૫૪] હોય છે. પ્રતિપદ અપેક્ષાએ કવચિત્ ન
હોય અને કવચિત્ જઘન્યથી એક, બે, ત્રણ અને
ઉત્કૃષ્ટથી બસો થી નવસો [૨૦૦ થી ૬૦૦]
હોય છે.

યથાખ્યાતચારિત્રી, સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્રીની માફક
સમજવો. પરંતુ પ્રતિપદ અપેક્ષાએ—જઘન્યથી અને
ઉત્કૃષ્ટથી બે કોડથી નવ કોડ હોય છે.

(૬૨ + ૬૩ = ૨૮૬ + ૨૮૭)

અલ્પબહુત્વદ્વારે—પશ્ચમ્ સંયતેષુ સર્વેભ્યોઽલ્પાસ્સૂક્ષ્મસમ્પ-
રાયાઃ, તેભ્યો પરિવિશુદ્ધિકાઃ સંખ્યાતગુણાસ્તેભ્યો યથા-
ખ્યાતાસંખ્યાતગુણાઃ, તેભ્યોઽપિ છેદોપસ્થાપનીયાસંખ્યાત-
ગુણાઃ તેભ્યોઽપિ ચ સામાયિકાસંખ્યાતગુણા બોધ્યા इति ।
इति षट्त्रिंशद् द्वाराणि । इति संवरतत्त्वम् ॥ ૧૪ ॥

—: અલ્પબહુત્વદ્વારે :—

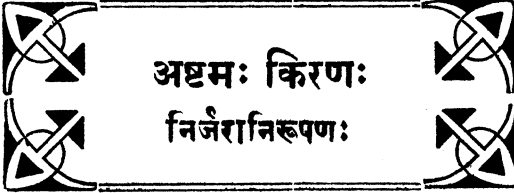
અર્થ:—પાંચેય સંયમીઓમાં તમામથી થોડા સૂક્ષ્મસંપ-

રાયચારિત્રીઓ છે. તેઓના કરતા પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રીઓ સંખ્યાતગુણ છે, તેઓના કરતા યથાખ્યાતચારિત્રીઓ સંખ્યાત-ગુણ છે, તેઓ કરતા પણ હેટોપસ્થાપનીયચારિત્રીઓ સંખ્યાત-ગુણ છે. તેઓ કરતા પણ સામાયિકચારિત્રીઓ સંખ્યાતગુણ છે. એમ સમજવું.

આ પ્રમાણે છત્રીશ દ્વારે પૂર્ણ થતાની માથે સંવત્સવ સમાપ્ત થાય છે. (૬૪ + ૨૮૮)

સત્તમ કિરણ સમાપ્ત:

श्री अनन्तलब्धिनिधानाय गौतमगणधराय नमः

क्रमेण षड्कर्मपुद्गलानां तपोविपाकान्यतरेण विध्वंसो
निर्जरा ॥ १ ॥

अर्थः—एवे आधिजा कर्मपुद्गलानो, तपद्वारा, विपाक
[अनुभव]द्वारा अथवा केरि अक तप के विपाकथी 'विध्वंस'
निर्जरा कडेवाय छे. (१ + २८८)

विध्वंसोऽयं विपाकोदयेन प्रदेशोदयेन च द्विधा भवति ।
विपाकोदयश्च मिथ्यात्वादिहेतुककर्मपुद्गलानां जघन्योत्कृष्ट-
स्थितितीव्रमन्दानुभावानां स्वभावेन करणविशेषेण बोद्ध्या-
वच्छिकाप्रविष्टानां रसोदयपूर्वकानुभवनम् । अनुदयप्राप्तकर्म-
प्रकृतिदल्लिकपुद्गलप्राप्तसमानकाळीनसजातीयप्रकृतौ संक्रमयया-
नुभवनं प्रदेशानुभवः ॥ २ ॥

सेयं सकामाकामभेदाभ्यां द्विधा । सम्यग्दृष्टिदेशविरत-

સર્વવિરતાનાં સાખિલાષં કર્મક્ષયાય કૃતપયત્નાનાં યઃ કર્મણાં
વિધ્વંસઃ સા સકામા । મિથ્યાદૃષ્ટીનામૈદિકસુસ્વાય કૃત-
પ્રયત્નાનાં તપસ્પાદિના કર્મણાં વિધ્વંસોઽકામા ॥ ૩ ॥

અર્થઃ—આ ‘વિધ્વંસ’ વિપાક [રસ] ના ઉદયથી અને પ્રદેશોદયથી એમ બે પ્રકારે થાય છે.

‘વિપાકોદય’ મિથ્યાત્વ વિગેરે હેતુઓથી બાંધેલા, જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા—તીવ્ર કે મંદરસવાળા અબાધાકાલના ક્ષયરૂપ સ્વભાવથી અથવા ઉદ્દીરણાકરણથી ઉદયાવલિકામાં હાખલ થયેલા, જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મપુણ્ણલોને રસના ઉદયપૂર્વક અનુભવ તે ‘વિપાકોદય’ કહેવાય છે.

પ્રદેશાનુભવ=ઉદયને નહીં પામેલી કર્મપ્રકૃતિના દલિકનો, ઉદય પામેલી સમાનકાલીન, સબ્જાતીય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવીને અનુભવ કરવો તે ‘પ્રદેશાનુભવ’ કહેવાય છે. તે આ નિર્જરા, સકામ-અકામલોદયથી બે પ્રકારે છે.

સકામા=ઇચ્છાપૂર્વક કર્મક્ષયાર્થે પ્રયત્નશીલ, સમ્યક્દષ્ટિ, દેશ-સર્વવિરતોનો જે કર્મોનો વિધ્વંસ તે ‘સકામનિર્જરા’.

અકામા=એહિક [ડુન્યવી] સુખાર્થે પ્રયત્નશીલ, મિથ્યાદષ્ટિ-ઓના તપશ્ચર્યા વિગેરેથી કર્મોનો વિધ્વંસ ‘અકામ-નિર્જરા’ કહેવાય છે. (૨ + ૩ - ૨૬૦ + ૨૬૧)

આત્મપ્રદેશેભ્યઃ કર્મણાં નિર્જરણં દ્રવ્યનિર્જરા, નિર્જરા-
નિવિસત્થુમાધ્યવસાયો ભાવનિર્જરા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—દ્રવ્યનિર્જરા=આત્મપ્રદેશમાંથી કર્મપુટગલોનું પૃથક્કરણ-છૂટકું પાડવું તે ‘દ્રવ્યનિર્જરા’.

ભાવનિર્જરા=નિર્જરાના નિમિત્તભૂત [શુભ] શુદ્ધ અધ્યવસાય ‘ભાવનિર્જરા’ કહેવાય છે. (૪ + ૨૯૨)

શરીરવૃત્તિરસાદિષાતુકર્માન્યતરસન્તપનં તપઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—તપ=શરીરસ્થ રસાદિ ધાતુના અને આત્મસ્થ કર્મોના નીરસીકરણમાં કારણભૂત પ્રવૃત્તિ ‘તપ’ કહેવાય છે. (૫ + ૨૯૩)

તન્ન બાહ્યતર્પાંસિ અનશનોદરિકાવૃત્તિસંક્ષેપરસત્યાગકાય-
ક્લેશસંહીનતારૂપેણ ષટ્કવિધાનિ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—બાહ્યતપ=ત્યાં-તપના પ્રકરણમાં અનશન, ઉનોદરિકા, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયક્લેશ, સંહીનતારૂપે બાહ્યતપ, છ [૬] પ્રકારનો છે. (૬ + ૨૯૪)

સ્ત્વરં યાવજ્જીવં ત્રાઽઽહારપરિત્યાગોઽન્નશનમ્ ॥ ૭ ॥

સ્વાહારપરિમાણાદલ્પાહારપરિગ્રહણમૂનોદરિકા ॥ ૮ ॥

નાનાવિધામિગ્રહધારણેન મિક્ષાવૃત્તેઃ પ્રતિરોધનં વૃત્તિ-
સંક્ષેપઃ ॥ ૯ ॥

રસવત્પદાર્થેષુ દ્વિત્રાદીનાં ત્યાગપુરસ્સરં વિરસરૂક્ષાઘાહાર-
ગ્રહણં રસત્યાગઃ ॥૧૦॥

કેશોલ્લુચ્ચનાદિક્લેશસહનં કાયક્લેશઃ ॥ ૧૧ ॥

इन्द्रिययोगकषायाद्दीनियम्य विविक्तस्थानासेवनं संली-
नता, सा चतुर्विधा इन्द्रियकषाययोगविविक्तचर्याभेदात् ॥१२॥

અર્થ:—(૧) અનશન=પરિમિતકાલ સુધી કે યાવજીવ સુધી
આહારનો ત્યાગ ‘અનશન’ કહેવાય છે.

(૨) ઉનોદરિતા=જે પુરુષનું જેટલું આહારનું પરિમાણ છે
તેના કરતાં થોડો આહાર લેવો તે ‘ઉનોદરિતા’.

(૩) વૃત્તિસંક્ષેપ=આગમવિહિત નાનાવિધ નિયમોના
ધારવાપૂર્વક બિક્ષાવૃત્તિમાં પ્રતિરોધ કરવો ‘વૃત્તિ-
સંક્ષેપ’.

(૪) રસત્યાગ=રસબાળા પદાર્થોમાંથી જે, ત્રણ વિગેરે
પદાર્થોના ત્યાગપૂર્વક નીરસ-રૂક્ષ વિગેરે આહારનું
ગ્રહણ તે ‘રસત્યાગ’.

(૫) કાયકૃલેશ=આગમઅનુસારી કેશનો લોચ, કાયોત્સર્ગ,
આતાપના વિગેરેથી થનારા કૃલેશનું સહન કરવું
‘કાયકૃલેશ’ કહેવાય છે.

(૬) સંલીનતા=ઇન્દ્રિય, કષાય, યોગના નિયમનપૂર્વક
નિર્જન, આધારહિત સ્થાનનું સેવન કરવું ‘સંલીનતા’
કહેવાય છે. તે સંલીનતા=ઇન્દ્રિય, કષાય, યોગ,
વિવિક્ત ચર્યા [સ્થાન]ના લેહથી ચાર પ્રકારની
જાણવી. (૭ થી ૧૨ - ૨૬૫ થી ૩૦૦)

પ્રાપ્તેન્દ્રિયવિષયેશ્વરક્તદ્વિષ્ટતાભાવઃ ઇન્દ્રિયસંકીનતા ।
અનુદિતક્રોધસ્યોદયનિરોધઃ પ્રાપ્તોદયસ્ય નૈષ્કલ્યકરણં કષાય-
સંકીનતા । કુશલાકુશલયોગાનાં પ્રવૃત્તિનિવૃત્તી યોગસંકી-
નતા । શૂન્યાગારાદૌ નિર્બાધે રૂપાદિવર્જિતે સ્થાને સ્થિતિ-
વિવિક્તચર્યાસંકીનતા ॥ ૧૩ ॥

અર્થઃ—ઇન્દ્રિયસંલીનતા=પ્રાપ્ત થયેલા ઇન્દ્રિયોના ઇષ્ટાનિષ્ઠ
વિષયોમાં રાગ અને દ્વેષનો અભાવ.

કષાયસંલીનતા=ઉદયમાં નહીં આવેલા ક્રોધના ઉદયનો નિરોધ
કરવો. ઉદયમાં આવેલા ક્રોધને નિષ્કલ કરવો.
'કષાયસંલીનતા'.

યોગસંલીનતા=શુભ યોગમાં પ્રવૃત્તિ, અશુભ યોગથી નિવૃત્તિ
'યોગસંલીનતા' કહેવાય છે.

વિવિક્તચર્યાસંલીનતા=શૂન્ય આગાર વિગેરેમાં આધારહિત, સ્ત્રી
આદિ વર્જિત સ્થાનમાં રહેવું. તે 'વિવિક્તચર્યા
સંલીનતા' કહેવાય છે. (૧૩ + ૩૦૧)

પ્રાયશ્ચિત્તવિનયવૈયાવૃત્ત્યસ્વાધ્યાયધ્યાનોત્સર્ગાષ્ણહાભ્યન્તર-
તપાંસિ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—અભ્યંતરતપ=પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ત્ય, સ્વાધ્યાય,
ધ્યાન, ઉત્સર્ગ એમ છ પ્રકારનો 'અભ્યંતરતપ' કહે-
વાય છે. (૧૪ + ૩૦૨)

અતિચારવિશુદ્ધિજનકાનુષ્ઠાનં પ્રાયશ્ચિત્તમ્ । તત્ષાઽઽકોચન-

પ્રતિક્રમણમિશ્રવિવેકવ્યુત્સર્ગતપચ્છેદમૂલ્કાનવસ્થાપ્યપારાચ્ચિતમે-
દાદ્વલવિષમ્ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(૧) પ્રાયશ્ચિત્ત=અતિચારોની વિશુદ્ધિ કરનારું અનુષ્ઠાન
'પ્રાયશ્ચિત્ત' કહેવાય છે. તે પ્રાયશ્ચિત્ત આલોચન,
પ્રતિક્રમણ, મિશ્ર, વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, તપ, છેદ, મૂલ્ક,
અનવસ્થાપ્ય, પારાચ્ચિત લેદથી દશ પ્રકારનું છે.
(૧૫ + ૩૦૩)

ગુર્વમિમુક્તં સમર્યાદં સ્વાપરાધપ્રકટનમાલોચનમ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(૧) આલોચન=મયોદાપૂર્વક ગુરુની સંખુબ પોતાના
અપરાધો પ્રગટ કરવા તે 'આલોચન' કહેવાય છે.
(૧૬ + ૩૦૪)

અતિચારાત્પ્રતિનિવર્તનં પ્રતિક્રમણમ્ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—(૨) પ્રતિક્રમણ=મિશ્રામિ દુક્કડ' દેવા માત્રથી શુદ્ધિ
કરનારું અર્થાત્ અતિચારથી પાછા હઠવારૂપ 'હવેથી
હું અતિચારને નહિ સેવું' એવી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક અતિ-
ચારની શુદ્ધિ 'પ્રતિક્રમણ' પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે.
(૧૭ + ૩૦૫)

ઉભયાત્મકં મિશ્રમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(૩) મિશ્ર=આલોચનવિશિષ્ટ પ્રતિક્રમણ 'મિશ્ર'
કહેવાય છે. (૧૮ + ૩૦૬)

ગૃહીતવસ્તુનોઽવગતદોષત્વે પરિત્યજનં વિવેકઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(૪) વિવેક=અહુષ્ય કરેલી વસ્તુનો દોષ જાણ્યા બાદ ત્યાગ 'વિવેક' કહેવાય છે. (૧૯ + ૩૦૭)

ગમનાગમનાદિષુ વિશિષ્ટચિત્તકાગ્ર્યપૂર્વકં યોગવ્યાપાર-
પરિત્યાગો વ્યુત્સર્ગઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(૫) વ્યુત્સર્ગ=ગમનાગમન, દુઃસ્વપ્ન વિગેરે વિષય ઉપસ્થિત થતાં વિશિષ્ટ ચિત્તની એકાગ્રતાપૂર્વક યોગવ્યાપાર-નિરોધ અર્થાત્ કાર્યોત્સર્ગ કરવો તે 'વ્યુત્સર્ગ' કહેવાય છે. (૨૦ + ૩૦૮)

હેદગ્રન્થજીતકલ્પાન્યતરાનુસારેણ ગુર્વનુશિષ્ટાનુષ્ઠાનવિશેષ-
સ્તપઃ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(૬) તપ=હેદગ્રન્થ, જીતકલ્પના અનુસારે ગુરુએ આપેલ છ મહીના સુધીનો નીવી વિગેરે જે તપ તે 'તપ' પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે. (૨૧ + ૩૦૯)

તપસા દુર્ભેદ્યસ્ય દિવસમાસાદિક્રમેણ ભ્રમણપર્વાયાપ-
નયનં હેદઃ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—(૭) હેદ=જે તપથી વિશુદ્ધિ અશક્ય થતાં દિવસ માસ વિ. ના ક્રમથી શ્રમણપર્વાય કાપવો તે 'હેદ' પ્રાયશ્ચિત્ત. (૨૨ + ૩૧૦)

પ્રારમ્ભતઃ પુનર્મહાવ્રતારોપણં મૂલમ્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—(૮) મૂલ=ફરીથી, શરૂઆતથી, મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવું તે 'મૂલ' કહેવાય છે. (૨૩ + ૩૧૧)

અકૃતતપોત્રિશેષસ્ય દુષ્ટતરસ્ય કિચત્કાલં વ્રતાનારોપણ-
મનવસ્થાપ્યમ્ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(૯) ‘અનવસ્થાપ્ય’=તપવિશેષને નહિ કરનાર અત્યંત
દુષ્ટમાં કેટલાક કાલ સુધી વ્રતોનું આરોપણ
નહીં કરવું તે ‘અનવસ્થાપ્ય’ [ઉપસ્થાપના]
પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે. (૨૪ + ૩૧૨)

રાજવધાદિતીર્થકરાદ્યાશાતનાકરણેન યાવદ્ દ્વાદશ-
વર્ષમત્તિચારપારગમનતો રાજપ્રતિબોધાદિપ્રવચનપ્રભાવનયા પુનઃ
પ્રમ્નાજનં પારાશ્ચિતમ્ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—(૧૦) પારાશ્ચિત=રાજનો વધ, સ્વસાધુનો ઘાત, તીર્થકર
વિ.ની આશાતના કરનારને ઉત્કૃષ્ટ બારવર્ષ પર્થંત,
અતિચારનો પાર પામવાથી રાજના પ્રતિબોધ વિ.
પ્રવચન પ્રભાવનાદ્વારા ફરીથી દીક્ષા આપવી તે
‘પારાશ્ચિત’ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે. (૨૫ + ૩૧૩)

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રોપચારાન્યતમો વિનયઃ, તત્ર નમ્રતા-
પૂર્વકં જ્ઞાનાભ્યાસો જ્ઞાનવિનયઃ । જિનેન્દ્રોક્તપદાર્થેષુ નિશ્ચ-
ક્લિત્ત્વં દર્શનવિનયઃ । શ્રદ્ધયાઽનુષ્ઠાનેન ચ ચારિત્રપરૂપણં
ચારિત્રવિનયઃ, ગુણાધિકેષ્વભ્યુત્થાનાઽનુષ્ઠાનમુપચારવિનયઃ
॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—(૨) વિનય=જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ઉપચારમાંથી કોઈ
એક ‘વિનય’ કહેવાય છે.

જ્ઞાનવિનય=નમ્રતાપૂર્વક જ્ઞાનનો અભ્યાસ 'જ્ઞાનવિનય'.

દર્શનવિનય=જિનેન્દ્ર ભગવંતે કહેલા પદાર્થોમાં શંકાનો અભાવ.

ચારિત્રવિનય=શ્રદ્ધાપૂર્વક ચારિત્રનું અનુષ્ઠાન તથા યથાર્થ ચારિત્રનું પ્રરૂપણ 'ચારિત્રવિનય' છે.

ઉપચારવિનય=અધિક ગુણવંતો તરફ-રત્નાધિકો તરફ ઉભા થવું, સામા જવું, હાથ જોડવા, વંદન, પાછળ ચાલવું વિ. અનુષ્ઠાન 'ઉપચારવિનય'. (૨૬ + ૩૧૪)

પ્રભુસિદ્ધાન્તોદિતસેવાગ્રનુષ્ઠાનપ્રવૃત્તિમત્ત્વં વૈયાવૃત્યમ્ । તચ્ચા-
ચાર્યોપાધ્યાયતપસ્વિશૈક્ષકગ્જાનકુલગણસંઘસાધુસમનોક્ષમેદાહ-
શવિષમ્ । एतल्लक्षणान्यग्रे वक्ष्यन्ते ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(૩) વૈયાવૃત્ય=પ્રભુના સિદ્ધાંતમાં કહેલ સેવાદિરૂપ અનુષ્ઠાનોમાં પ્રવૃત્તિ કે તથાવિધ પરિણામ 'વૈયાવૃત્ય' કહેવાય.

તે વૈયાવૃત્ય, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, તપસ્વિ, શૈક્ષક, ગ્જાન, કુલ, ગણ, સંઘ, સાધુ. સમનોક્ષ-લેદથી દશ પ્રકારનું છે. આના લક્ષણો આગળ કહેવાશે (૨૭ + ૩૧૫)

કાલાદિમર્યાદયાઽધ્યયનં સ્વાધ્યાયઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—(૪) સ્વાધ્યાય=શાસ્ત્રવિહિત કાલ વિ. મર્યાદાપૂર્વક અધ્યયન 'સ્વાધ્યાય' કહેવાય છે. (૨૮ + ૩૧૬)

चेतसो योगनिरोधपूर्वकैकविषयस्थिरतापादनं ध्यानं,
योगनिरोधः केवल्लिनां ध्यानम् ॥ २९ ॥

અર્થ:—(૫) ધ્યાન=મન વચન કાયાના વ્યાપારરૂપ ત્રણુ યોગના નિરોધપૂર્વક જ્ઞાન [ચિંતાત્મકજ્ઞાન]ની એક વિષયમાં સ્થિરતા કરવી તે ‘ધ્યાન’ કહેવાય છે. કેવલીઓને યોગનિરોધરૂપી ધ્યાન હોય છે. (૨૯ + ૩૧૭)

तदार्त्तरीद्रधर्मशुक्लमेदेन चतुर्विधम् ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—તેધ્યાન, આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ, શુક્લભેદથી ચાર પ્રકારનું છે.
(૩૦ + ૩૧૮)

इष्टानिष्टवियोगसंयोगरोगनिदानान्यतमविषयकं साद्वेग-
चिन्तनमार्त्तम् । षष्ठगुणस्थानं यावदिदं भवति ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—આર્તધ્યાન=ઈષ્ટવિષય વિયોગવિષયક, અનિષ્ટવિષય સંયોગવિષયક, રોગવિષયક કે નિદાનવિષયક [સાંસારિકસુખ કારણ] ઉદ્વેગપૂર્વક ચિંતાન ‘આર્તધ્યાન’ કહેવાય છે. આ ધ્યાન છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનક સુધી હોય છે. (૩૧ + ૩૧૯)

हिंसाऽस्त्यस्तेयसंरक्षणान्यतमानुबन्धिचिन्तनं रौद्रम् ।
आपञ्चममेतत् ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—રૌદ્રધ્યાન=હિંસાનુબંધી, [નિમિત્ત] અસત્યાનુબંધી, સ્તેયાનુબંધી, કે સંરક્ષણાનુબંધી ચિંતાન ‘રૌદ્રધ્યાન’ કહેવાય છે. (૩૨ + ૩૨૦)

: ૧૪૫ :

આ, પાંચમા દેશવિરત ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે.

(૩૨ + ૩૨૦)

આજ્ઞાપાયવિપાકસંસ્થાનાન્યતન્નવિષયકં પર્યાલોચનં ધર્મ-
ધ્યાનમ્ । અપ્રમત્તઃ ક્ષોણમોહં યાવત્ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—ધર્મધ્યાન=આજ્ઞા [જ્ઞેનશાસન] વિષયપર્યાલોચન, અપાય
[કષ્ટ] વિષયક પર્યાલોચન, વિપાક [કર્મફલોભવ]
વિષયક પર્યાલોચન, કે લોકદ્રવ્યસંસ્થાનસ્વ-
ભાવાવધાનરૂપ સંસ્થાનવિષયક પર્યાલોચન [ચિંતન]
' ધર્મધ્યાન ' કહેવાય છે.

આ ધ્યાન, અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી માંડી બારમા
ક્ષીણમોહ નામક ગુણસ્થાન સુધી હોય છે.

(૩૩ + ૩૨૧)

આજ્ઞાદ્યવિષયકં નિર્મલં પ્રણિધાનં શુક્લમ્ । તદ્વ
પૃથક્ત્વવિતર્કૈકત્વવિતર્કસૂક્ષ્મક્રિયવ્યુપરતક્રિયભેદેન ચતુર્વિધમ્
॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—શુક્લધ્યાન=આજ્ઞા વિ. ના વિષય વગરનું, નિર્મલ
પ્રણિધાન [ચિંતન] ' શુક્લધ્યાન ' કહેવાય છે.

તે શુક્લધ્યાન, પૃથક્ત્વવિતર્ક, એકત્વવિતર્ક,
સૂક્ષ્મક્રિય, વ્યુપરતક્રિયના ભેદથી ચાર પ્રકારનું છે.

(૩૪ + ૩૨૨)

પૂર્વવિદાં પૂર્વશ્રુતાનુસારતોઽન્યેષાં તમન્તરેણાર્થવ્યજ્ઞનયોગા-

નત્રસંક્રાન્તિસહિતમેકદ્રવ્ય ઉત્પાદાદિપર્યાયાણામનેકનયૈરનુ-
ચિન્તનં પૃથક્ત્વવિતર્કમ્ । इदं सविचारम् ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—પૃથક્ત્વવિતર્ક=પૂર્વધરોને પૂર્વના શ્રુતના અનુસારે,
પૂર્વધર સિવાયના આત્માઓને પૂર્વશ્રુત સિવાય [અન્ય
શ્રુતના આધારે] અર્થ, [દ્રવ્ય કે પર્યાય] થી
અર્થાંતરસંક્રાંતિ, વ્યંજન [દ્રવ્ય કે પર્યાયવાચક
શબ્દ] થી વ્યંજનાંતર સંક્રાંતિ, યોગ [મન વચન
કાયાનો વ્યાપાર] થી યોગાંતર સંક્રાંતિ [પરિવર્તન]
સહિત, એક દ્રવ્યમાં [આત્મા કે પુદ્ગલ વિ.
દ્રવ્યમાં] ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય વિ. અનેક યથા-
યોગ્ય પર્યાયોનું દ્રવ્યાસ્તિક વિ. અનેક નયોથી અનુ-
ચિંતન [સ્મરણ] ‘પૃથક્ત્વવિતર્ક’ શુકલધ્યાન કહે-
વાય છે.

આ ધ્યાન ‘સવિચાર’ કહેવાય છે.

(૩૫ + ૩૨૩)

પૂર્વવિદાં પૂર્વશ્રુતાનુસારેણાઽન્યેષાં તદ્વિચિન્તનશ્રુતાનુસારેણાઽર્થ-
વ્યક્તનયોગાન્તરસંક્રાન્તિરહિતમેકદ્રવ્યે એકપર્યાયવિષયાનુ-
ચિન્તનમેકત્વવિતર્કમ્ । इदन्त्वविचारम् ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—એકત્વવિતર્ક=પૂર્વધરોને પૂર્વશ્રુતના અનુસારે, પૂર્વ-
ધર શિવાયના આત્માઓને પૂર્વશ્રુતબિન્ન શ્રુતના
અનુસારે અર્થાંતરસંક્રાંતિ, વ્યંજનાંતરસંક્રાંતિ,
યોગાંતરસંક્રાંતિથી રહિત, અલોકથી એક દ્રવ્યમાં,
દ્રવ્યાબિન્ન પર્યાયવિષયક કે પર્યાયાબિન્ન દ્રવ્ય

વિષયક અનુચિતન [સ્મરણ] ‘ એકત્વવિતક’
શુકલધ્યાન કહેવાય છે.

આ ધ્યાન ‘ અવિચાર’ કહેવાય છે.

(૩૬ + ૩૨૪)

સૂક્ષ્મકાયક્રિયાપ્રતિરુદ્ધસૂક્ષ્મવાહુમનઃક્રિયસ્ય સૂક્ષ્મપરિ-
સ્પન્દાત્મકક્રિયાવદ્ધ્યાનં સૂક્ષ્મક્રિયમ્ । इदमप्रतिपाति,
પ્રતિપાતામાવાત્ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—સૂક્ષ્મક્રિય=મોક્ષગમનના નજીકસમયમાં કેવલીના
મન અને વચનરૂપી બે યોગનો નિરોધ થયે છે તે
અર્ધનિરુદ્ધકાયયોગવાળા કેવલીની માત્ર શ્વાસોશ્વાસ-
રૂપી સૂક્ષ્મક્રિયાવાળું ધ્યાન ‘ સૂક્ષ્મક્રિય ’ કહેવાય છે.

આ ધ્યાતાની પરિણામવિશેષની પ્રવર્ધમાનતા
હોઈ આ ધ્યાન અપ્રતિપાતી કહેવાય છે. કેમકે પ્રતિ-
પાતનો અભાવ છે. (૩૭ + ૩૨૫)

નિરુદ્ધસૂક્ષ્મકાયપરિસ્પન્દાત્મકક્રિયસ્ય ધ્યાનં વ્યુપરત-
ક્રિયમ્ इदमप्यप्रतिपाति । आद्ये द्वे एकादशद्वादशगुणस्थान-
યોરન્ત્યે દ્વે કેવલિન એવ ત્રયોદશચતુર્દશગુણસ્થાનક્રમેણ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—વ્યુપરતક્રિય=શૈલેશી અવસ્થામાં, મન વચન કાય-
યોગરૂપ ત્રણ યોગ રહિતોનું બે ધ્યાન તે ‘ વ્યુપર-
ક્રિય ’ કહેવાય છે.

આ પણ ધ્યાન અપ્રતિપાતી કહેવાય છે.

પૃથક્ત્વવિતક, અગ્યારમા ગુણુસ્થાનમાં, એકત્વવિતક,

આરમા ગુણસ્થાનમાં એમ બે પહેલાના શુકલધ્યાન હોય છે. એમ સમજવું.

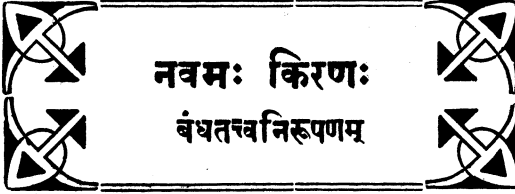
સયોગિ કેવલીને ' સૂક્ષ્મક્રિય ' અને અયોગિ કેવલીને વ્યુપરતક્રિય એમ અંતિમ શુકલધ્યાનના બે ભેદો છે. (૩૮ + ૩૨૬)

अनेषणीयस्य संसक्तस्य वाऽन्नादेः कायकषायाणाञ्च
परित्यजनमुत्सर्गः ॥ ३९ ॥

અર્થ:—(૬) વ્યુત્સર્ગ=અનેષણીય [સદોષ] અથવા સંસક્ત અન્ન વિ. બાહ્યદ્રવ્યનો શાસ્ત્રકથિત વિધિ-દ્વારા ત્યાગ કરવો તે ' બાહ્ય વ્યુત્સર્ગ ' કહેવાય છે. અંતકાલે કાયાનો અને સંસારબ્રામક કષાયોનો મન વચન કાયાથી કરવા કરાવવા અનુભોદવારૂપે નવ કોટીથી ત્યાગ કરવો તે ' અભ્યંતર વ્યુત્સર્ગ ' કહેવાય છે. (૩૯ + ૩૨૭)

अष्टम किरण समाप्तः

श्री मनोवाञ्छितपूरक अजाहरापाश्वनाथाय नमः

आत्मप्रदेशैशुभाशुभकर्मसम्बन्धो बन्धः ॥ १ ॥

अर्थः—आत्माना प्रदेशोनी साथे क्षीरनीरवत् पुद्गलविशेष-
रूप शुभाशुभ कर्मोने। परस्पर संबंध 'बंध' कहे-
वाय छे. (१ + ३२८)

स च मिथ्यात्वाविरतिकषायैर्यथायोगं समुत्पद्यते ॥२॥

अर्थः—ते बंध, योगप्रमाणे मिथ्यात्व, अविरति, कषाय
अने योगरूप हेतुओथी उत्पन्न थाय छे. (२+३२९)

तत्रायथार्थश्रद्धानं मिथ्यात्वम् । तच्चाऽऽभि-ग्रहिका-
नाभिग्रहिकाऽऽभिनिवेशिकसांशयिकानाभोगिकभेदेन पञ्चविधम्

॥ ३ ॥

अर्थः—मिथ्यात्व=त्यां बंधप्रकरणमध्ये अयथार्थ श्रद्धा
'मिथ्यात्व' कहेवाय छे.

ते मिथ्यात्व, आभिग्रहिक (२) अनाभिग्रहिक
(३) आभिनिवेशिक (४) सांशयिक (५) अनालोगि-
कलेहथी पांचप्रकारनुं छे. (३ + ३३०)

कुदर्शने सद्दर्शनजन्यं श्रद्धानमाभिग्रहिकम् ॥ ४ ॥

अर्थः—आभिग्रहिक=कुहेव, कुगुरु, कुधर्मभय दर्शनाभासमां

સદ્દર્શનની ખુદ્ધિ-માન્યતા ' આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ ' કહેવાય છે. (૪ + ૩૩૧)

સર્વદર્શનવિશેષ્યકસમત્વપ્રકારકમત્તિપત્તિપ્રયોજકં શ્રદ્ધાન-
મનાભિગ્રહિકમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—' અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ ' = સઘળાં દર્શનો સાચા જ છે. આવી માન્યતાવાળાની સઘળે સમાન ખુદ્ધિના કારણભૂત શ્રદ્ધા. (૫ + ૩૩૨)

તત્ત્વવેત્ત્વેડપ્યતદર્થેષુ તદર્થતાડભિગ્રહ આભિનિવેશિકમ્
॥ ૬ ॥

અર્થ:—' આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ ' = તત્ત્વ જાણવા છતાંપણુ અયથાર્થોમાં યથાર્થતાનો આગ્રહ. (૬ + ૩૩૩)

અર્હત્તત્ત્વધર્મિકસત્યત્વસંશ્ચયજનકં મિથ્યાત્વં સાંશયિકમ્
॥ ૭ ॥

અર્થ:—' સાંશયિક મિથ્યાત્વ ' = અહિં તબગવંતે કહેલા જીવા-
દિતરવો સાચાં છે કે નહીં આવા પ્રકારના સંશ-
યનો જનક કે સંશયથી જન્ય ' સાંશયિક મિથ્યા-
ત્વ ' કહેવાય છે. (૭ + ૩૩૪)

દાર્શનિકોપયોગશૂન્યજીવાનાં મિથ્યાત્વમનાભોગિકમ્
॥ ૮ ॥

અર્થ:—' અનાભોગિક મિથ્યાત્વ ' = દાર્શનિક ઉપયોગ [વિશે-
પજ્ઞાન] શૂન્યજીવોનું ' અનાભોગિક મિથ્યાત્વ ' કહે-
વાય છે. (૮ + ૩૩૫)

હિંસાચત્રતેભ્યઃ કરણૈર્યોગેશ્ચાઽવિરમણમવિરતિઃ । તસ્યાશ્ચ
મનઃ પશ્ચેન્દ્રિયાણાં સ્વસ્વવિષયેભ્યઃ પૃથિવ્યપ્તેજોવાયુવનસ્પતિ-
ત્રસરૂપષટ્કવિષયજીવ-હિંસાતશ્ચાપ્રતિનિવર્તનરૂપત્વાદ્દ્વાદશવિષયત્વમ્
॥ ૯ ॥

અર્થઃ—અવિરતિ=હિંસા વગેરે રૂપ અનતોથી, ઇન્દ્રિયોથી, મન-
વચન કાયારૂપી યોગોથી નહિ અટકવું તે, 'અવિ-
રતિ' કહેવાય છે.

તે અવિરતિ, મને અને પાંચ ઇન્દ્રિયોનું પોત-
પોતાના વિષયોથી, અને પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજઃ
કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયરૂપ છ પ્રકાર-
ના જીવોની હિંસાથી નહિ અટકવા રૂપે બાર
પ્રકારની છે. (૯ + ૩૩૬)

કષાયઃ પૂર્વોદિતપશ્ચવિંશતિવિષયઃ । વેદત્રયહાસ્યષટ્ક-
કાત્મકનોકષાયઃ કષાયસહગામિત્વાત્કષાયપદવાચ્યઃ ॥૧૦॥

અર્થઃ—કષાય=પાપનિરૂપણ પ્રકરણમાં કહેલ પચ્ચીશ પ્રકાર-
ના 'કષાયો' જાણવા, તદનન્તર્ગત ત્રણ વેદો અને
હાસ્યષટ્કરૂપ (૯) 'નોકષાય' કષાયની સાથે જ
વર્તનાર [સહચારી] હોઈ કષાયપદથી વાચ્ય
બનેલ છે. (૧૦ + ૩૩૭)

યોગો મનોવાકકાયવ્યાપારઃ । તત્ર સત્યાસત્યમિધ્યવ્ય-
ચહારવિષયકમનોવાગ્વ્યાપારા અષ્ટૌ, તથૌદારિકૌદારિ-

કમિશ્રવૈક્રિયવૈક્રિયમિશ્રાઽઽહારકાઽઽહારકમિશ્રકાર્મણશરીરજ-
ન્યવ્યાપારાસસપ્તેતિ પશ્ચદશ યોગાઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—યોગ=મન, વચન, કાયાનો વ્યાપાર 'યોગ' કહેવાય છે.

ત્યાં યોગપ્રકરણમાં સત્યમન, અસત્યમન, મિશ્ર-
મન, વ્યવહારમન, આ પ્રમાણે મનના ચાર વ્યાપાર,
સત્યવચન, અસત્યવચન, મિશ્રવચન, વ્યવહારવચન,
આ પ્રમાણે વચનના ચાર વ્યાપાર, ઔદારિક, ઔદા-
રિકમિશ્ર, વૈક્રિય, વૈક્રિયમિશ્ર, આહારક, આહારક-
મિશ્ર. કાર્મણ આ પ્રમાણે કાયાજન્ય સાત વ્યાપારો
એમ મળી પંદર [૧૫] યોગો કહેવાય છે.

(૧૧ + ૩૩૮)

રક્તદ્વિષ્ટાત્મસમ્બદ્ધાનાં કાર્મણસ્કન્ધાનાં પરિણામાવિશેષેણ
સ્વસ્વયોગ્યકાર્યવ્યવસ્થાપનં પ્રકૃતિબંધઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થઃ—પ્રકૃતિબંધ=રાગદ્વેષ વિ. સ્નેહગુણ્યુક્ત આત્માએ અહણ-
કરેલ, કર્મયોગ્યસ્કન્ધરૂપ કાર્મણસ્કંધોની પરિણામ
વિશેષથી સ્વસ્વયોગ્ય કાર્ય કરવાની સમર્થતારૂપે
વ્યવસ્થિત રચના કરવી તે 'પ્રકૃતિબંધ' કહેવાય છે.

અર્થાત્ કેટલાક પુદ્ગલોને જ્ઞાનાવરણ સમર્થતા-
રૂપે કેટલાક પુદ્ગલોને દર્શનાવરણસમર્થતારૂપે, કેટ-
લાકને સુખદુઃખાનુભવ સમર્થતારૂપે, કેટલાકને
દર્શનચારિત્ર મોહકતારૂપે, કેટલાકને આયુષ્યપણારૂપે,
કેટલાકને ગતિ શરીર વિ. આકારરૂપે, કેટલાકને
ગોત્રપણારૂપે, કેટલાકને અન્તરાયપણારૂપે, આવા

આઠ વિલાગમાં સ્વભાવવિષયક વ્યવસ્થા કરનાર પ્રકૃતિબંધ છે. (૧૨ + ૩૩૯)

પરિમક્તાનાં કર્મસ્કન્ધાનાં વિશિષ્ટમર્યાદયા સ્થિતિકા-
લનિયમનં સ્થિતિબન્ધઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થઃ—સ્થિતિબંધ=જ્ઞાનવરણીયત્વ વિ. રૂપે વ્યવસ્થિત થયેલ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મસ્કન્ધોની વિશિષ્ટમર્યાદાપૂર્વક સ્થિતિકાલનો નિયમ બાંધનાર ‘સ્થિતિ-બંધ’ કહેવાય છે. (૧૩ + ૩૪૦)

પરિપાકમુપયાતાનાં વિશિષ્ટકર્મસ્કન્ધાનાં શુભાશુભવિપા-
કાનુભવનયોગ્યાવસ્થા રસબન્ધઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—રસબંધ=ફલ આપવામાં સંમુખ થયેલ, જ્ઞાનાવરણીયત્વ આદિરૂપે વ્યવસ્થિત કર્મસ્કન્ધોની શુભ-અશુભ વિપાકના અનુભવયોગ્ય અવસ્થા ‘રસબંધ’ કહેવાય છે.

અર્થાત્ બદ્ધસ્થિતિવાળા, સ્વકાળમાં પરિપાકને પામેલ કર્મની જે શુભ-અશુભરૂપે અનુભવાતી અવસ્થા તે ‘રસબંધ’ છે. (૧૪ + ૩૪૧)

પ્રકૃત્યાદિત્રયનિરપેક્ષં દલિકસંખ્યાપ્રાધાન્યેન કર્મપુદ્ગ-
લાનાં ગ્રહણં પ્રદેશબન્ધઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થઃ—પ્રદેશબંધ=પ્રકૃતિ વગેરે ત્રણની અપેક્ષાવગર, દલિક-સંખ્યાની પ્રધાનતાથી કર્મપુદ્ગલોનું ગ્રહણ તે ‘પ્રદેશબંધ’ કહેવાય છે. (૧૫ + ૩૪૨)

વન્ધાશ્ચૈતે ચત્વાર એકવિધાધ્યવસાયવિશેષેણ જાયન્તે
સહ્ક્રમોદ્વર્તનાદિકરણવિશેષાશ્ચ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—આ ચારે બંધો, વિચિત્ર એક અધ્યવસાયરૂપ એક-
વિધ અધ્યવસાયવિશેષથી એકીસાથે થાય છે. એટલું
નહીં પરંતુ એકવિધ અધ્યવસાયવિશેષથી સંક્રમ,
ઉદ્વર્તનાદિકરણવિશેષો પણ થાય છે. (૧૬ + ૩૪૩)

કરણવિશેષાશ્ચ વન્ધનસહ્ક્રમોદ્વર્તનાપવર્તનોદીરણોપશ્ચ-
નાનિષત્તિનિકાચનામેદાદૃષ્ટવિધાઃ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—વળી કરણવિશેષો, બંધન, સંક્રમણ, ઉદ્વર્તના, અપ-
વર્તના, ઉદીરણા, ઉપશમના, નિષત્તિ, નિકાચનાઃ
ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. (૧૭ + ૩૪૪)

તત્ર વદ્ધાત્મનો વીર્યપરિણામવિશેષઃ કરણમ્ । વીર્યશ્ચાત્ર
યોગકષાયરૂપં વિવક્ષિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—કરણ=ત્યાં કરણપ્રકરણમાં, બદ્ધ [લેશ્યાવાળા]
આત્માને [ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિકરૂપ વીર્યલબ્ધિ-
બન્ધ] વીર્યપરિણામવિશેષ 'કરણ' કહેવાય છે.

વળી અહીં-બંધાદિકપ્રકરણાં યોગ [પ્રકૃતિ પ્રદેશ-
બંધના નિમિત્તરૂપ] અને કષાય [સ્થિતિ અને
રક્ષના બંધના નિમિત્તરૂપ] રૂપ વીર્ય, વિવક્ષિત
[અધિકૃત] કરેલ છે. (૧૮ + ૩૪૫)

કર્મણામાત્મપ્રદેશૈસ્સહાન્વોઽન્યાનુગમનપ્રયોજકવીર્યપરિ-
ણામો બન્ધનકરણમ્ । અત્ર યોગાત્મકવીર્યેણ પ્રકૃતિપ્રદેશયોઃ
કષાયૈશ્ચ સ્થિત્યનુભાગયોર્બન્ધો જાયતે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—બંધનકરણ=આત્મપ્રદેશોની સાથે કર્મોને પરસ્પર
ક્ષીરનીરવત પ્રદેશ-અનુગમ [તાદાત્મ્યસંબધ એક-
તાની વ્યાપ્તિ]માં કારણભૂત વીર્યપરિણામ ' બંધન-
કરણ ' કહેવાય છે. અહીં યોગરૂપી વીર્યથી પ્રકૃતિ
અને પ્રદેશનો બંધ અને કષાયરૂપી વીર્યથી સ્થિતિ
અને રસનો બંધ થાય છે, એમ સમજવું. (૧૯+૩૪૬)

અન્યકર્મરૂપતયા વ્યવસ્થિતાનાં પ્રકૃતિસ્થિત્યનુભાગપ્રદેશા-
નામન્યકર્મરૂપતયા વ્યવસ્થાપનહેતુર્વીર્યવિશેષસંસ્ક્રમણમ્ ॥૨૦॥

અર્થ:—સંક્રમણકરણ=જે વીર્યવિશેષ, અન્યકર્મરૂપપણાએ
વ્યવસ્થિત, વિવિક્ષત બંધાતી પ્રકૃતિ આદિથી
બિન્નપણાએ રહેલ પ્રકૃતિ આદિની, અન્યકર્મરૂપ-
પણાએ બંધાતી પ્રકૃતિ આદિમાં નહીં બંધાતી
પ્રકૃતિ આદિના દલિકને નાંખી બધ્યમાન પ્રકૃતિરૂપ-
પણાએ વ્યવસ્થા-રચનામાં હેતુ થાય તે વીર્યવિશેષ
' સંક્રમણકરણ ' કહેવાય છે.

દા. ત. જેમકે, બધ્યમાન [બંધાતી] સાતા
વેદનીયમાં અબધ્યમાન અસાતાવેદનીયનું સંક્રમણ,
[અહીં સજાતિય વિરોધી ઉત્તરપ્રકૃતિ વિ.નું સંક્ર-
મણ સમજવું] (૨૦ + ૩૪૭)

કર્મસ્થિત્યનુભાગયોઃ પ્રભૂતીકરણપયોજકવીર્યપરિણતિરુ-
દ્વર્ત્તના ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—ઉદ્વર્તના=ઉદયાવલિકાથી બહાર રહેલ, કર્મની
સ્થિતિ અને રસમાં વૃદ્ધિ કરવામાં પ્રયોજક વીર્ય-
પરિણતિ ‘ ઉદ્વર્તનાકરણ ’ કહેવાય છે. (૨૧+૩૪૮)

કર્મસ્થિત્યનુભાગયોર્હસ્વીકરણપયોજકવીર્યવિશેષોડપવ-
ર્ત્તના ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—‘ અપવર્તનાકરણ ’=લાંબીસ્થિતિ, તીવ્રરસવાળા કર્મ-
પરમાણુઓની દીર્ઘસ્થિતિ કે તીવ્રરસનું અપહરણ
કરી હ્રસ્વ [અદ્ય] સ્થિતિ અને મંદરસવાળા રૂપે
વ્યવસ્થા કરવામાં કારણભૂત વીર્યવિશેષ ‘અપવર્તના’
કરણ કહેવાય છે. (૨૨ + ૩૪૯)

અનુદિતકર્મદલિકસ્યોદયાવલિકાપ્રવેશનિદાનમાત્મવીર્ય-
મુદીરણા ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—‘ ઉદીરણાકરણ ’=નહી ઉદયમાં આવેલ કર્મદલિકના
ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશનું કારણ, આત્મવીર્ય, ‘ ઉદી-
રણાકરણ ’ કહેવાય છે. (૨૩ + ૩૫૦)

કર્મણામુદયોદીરણાનિઘત્તિનિકાચનાકરણાયોગ્યત્વેન
વ્યવસ્થાપનાહેતુવીર્યપરિણતિરુપશમના । ઉદયશ્ચ યથાસ્થિતિ-
દ્ધાનાં કર્મપુદ્ગલાનામબાધાકાલક્ષયાત્સંક્રમાપવર્ત્તનાદિકરણવિ-
શેષાદ્વોદયસમયપ્રાપ્તાનામનુભવનમ્ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—‘ ઉપશમનાકરણ ’ કર્મોની, ઉદય-ઉદ્દીરણા, નિધત્તિ નિકાચનારૂપકરણની અયોગ્યપણાએ વ્યવસ્થા-રચના કરવામાં હેતુભૂત વીર્ય પરિણતિ ‘ ઉપશમનાકરણ ’ કહેવાય છે.

ઉદય=સ્થિતિ પ્રમાણે બંધાયેલા, અખાધાકાલના ક્ષયથી સ્વભાવથી અથવા ઉદ્દીરણા, સંક્રમણ, અપવર્તનાદિ કરણવિશેષથી [પ્રયોગથી] ઉદયકાલને પામેલા કર્મપુણ્યલોનો અનુભવ ‘ ઉદય ’ કહેવાય છે.

(૨૪ + ૩૫૧)

કર્મણામુદ્વર્તનાપવર્તનાન્યકરણાયોગ્યત્વેન વ્યવસ્થાપનાનુ-
કૂલવીર્યવિશેષો નિધત્તિઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—‘ નિધત્તિકરણ ’ કર્મોની ઉદ્વર્તના અને અપવર્તના સિવાય બીજાકરણોના અયોગ્યપણાએ વ્યવસ્થા-રચના માં અનુકૂળ વીર્યવિશેષ ‘ નિધત્તિ કહેવાય છે.

(૨૫ + ૩૫૨)

કરણસામાન્યાયોગ્યત્વેનાવશ્યવેદ્યતયા વ્યવસ્થાપનાપ્રયોજ-
કવીર્યવિશેષો નિકાચના ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—‘ નિકાચનાકરણ ’=જે વીર્યવિશેષ, કર્મોને સકલકરણને અયોગ્ય બનાવી, અવશ્ય વેદ્યપણાએ વ્યવસ્થિત કરનાર છે તે વીર્યવિશેષ ‘ નિકાચના ’ કહેવાય છે.

(૨૬ + ૩૫૩)

તત્ર મૂલપ્રકૃતિબન્ધશ્ચ જ્ઞાનદર્શનાવરણવેદનીયમોહનીયાયુ-
ર્નામગોત્રાન્તરાયભેદેનાષ્ટવિધઃ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—ત્યાં=અંધપ્રકરણમાં મૂલપ્રકૃતિઅંધ=જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ ગોત્ર, અન્તરાયભેદથી આઠ પ્રકારનો છે. (૨૭ + ૩૫૪)

एषामवान्तरभेदा विंशत्युत्तरशतान्मका बोध्याः । विवृताश्चैते पुण्यपापतत्त्वयोः । उदये च सम्यक्त्वमोहनीयमिश्रमोहनीयसहिता द्वाविंशत्युत्तरशतभेदा भवन्ति । सत्तायान्त्वषष्ठपञ्चाशदुत्तरशतभेदाः स्युः । विवृताश्चैते सर्वे कर्मग्रन्थे ॥ २८ ॥

અર્થ:—આ આઠ પ્રકારના અંધમાં મૂલપ્રકૃતિરૂપ મૂલભેદોનાં ઉત્તરભેદો એકસોવીસ [૧૨૦] બહુવા આ ઉત્તરભેદોનું વિવરણ, પુણ્ય અને પાપતત્વના નિરૂપણ પ્રકરણમાં કરેલ છે. અને ઉદયમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય સહિત એકસો બાવીસ [૧૨૨ | ઉત્તર ભેદો થાય છે.

सत्तामां એકસો અઠ્ઠાવન [૧૫૮] ઉત્તરભેદો થાય છે. આ સર્વનું વિવરણ કર્મગ્રંથમાં કરેલ છે.

(૨૮ + ૩૫૫)

आत्मानो विशेषबोधावरणकारणं कर्म ज्ञानावरणम्

॥ २९ ॥

અર્થ:—જ્ઞાનાવરણ=સામાન્યવિશેષાત્મક વસ્તુમાં વિશેષગ્રહણરૂપ જે બોધ તે જ્ઞાન કહેવાય છે, તેના આવરણમાં કારણભૂત કર્મ 'જ્ઞાનાવરણ' કહેવાય છે. (૨૯+૩૫૬)

આત્મનસ્સામાન્યબોધાવરણસાધનં કર્મ દર્શનાવરણમ્

॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—દર્શનાવરણ=સામાન્યવિશેષાત્મક વસ્તુમાં સામાન્ય-
અહણરૂપે જે બોધ [ઉપયોગ] તે ‘દર્શન’ કહે-
વાય છે.

તેના આવરણમાં કારણભૂત કર્મ ‘દર્શનાવરણ’
કહેવાય છે. (૩૦ + ૩૪૭)

સુખદુઃસ્વાનુભવપ્રયોજકં કર્મ વેદનીયમ્ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—વેદનીય=સુખ અને દુઃખના અનુભવમાં કારણભૂત
કર્મ ‘વેદનીય’ કહેવાય છે. (૩૧ + ૩૪૮)

રાગદ્વેષાદિજનકં કર્મ મોહનીયમ્ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—મોહનીય=રાગ, દ્વેષ, મિથ્યાત્વ, ક્રોધાદિકષાય, કામ-
ગુણ આદિમાં કારણભૂતકર્મ ‘મોહનીય’ રહેવાય છે.
(૩૨ + ૩૪૯)

ગતિચતુષ્ટયસ્થિતિપ્રયોજકં કર્મ આયુઃ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—આયુઃ=ચારગતિઓમાં સ્થિતિનું કારણભૂત કર્મ
‘આયુષ્ય’ કહેવાય છે. (૩૩ + ૩૫૦)

નરકગત્યાદિનાનાપર્યાયપ્રયોજકં કર્મ નામકર્મ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—નામકર્મ=નરકગતિ આદિરૂપ નાનાપર્યાયનું કારણભૂત
કર્મ ‘નામકર્મ’ કહેવાય છે. (૩૪ + ૩૫૧)

ઉચ્ચનીચજાતિવ્યવહારહેતુઃ કર્મ ગોત્રમ્ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—ગોત્ર=ઉચ્ચ, નીચ જાતિ [કુલ]ના વ્યવહારમાં હેતુ
ભૂત કર્મ 'ગોત્ર' કહેવાય છે. (૩૫ + ૩૫૨)

આત્મનો વીર્યાદિપ્રતિબંધકં કર્માન્તરાયકર્મ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—અન્તરાય=આત્માના વીર્ય, લોગ, ઉપયોગ, દાન,
લાભમાં પ્રતિબંધક વિધનકરનારૂં કર્મ 'અન્તરાયકર્મ'
કહેવાય છે. (૩૬ + ૩૫૩)

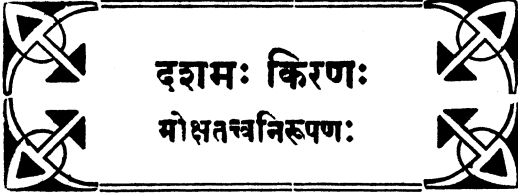
જ્ઞાનદર્શનાવરણવેદનીયાન્તરાયાણાં ત્રિંશત્ સાગરોપમ-
કોટીકોટિકાલં યાવત્ મોહનીયસ્ય સપ્તતિસાગરોપમકોટી-
કોટિકાલં યાવત્, વિંશતિસાગરોપમકોટીકોટિકાલં યાવ-
ન્નામગોત્રયોઃ. આયુષશ્ચ ત્રયત્ત્રિંશત્સાગરોપમકાલં યાવત્પરા-
સ્થિતિર્બોધ્યા । एवमेव वेदनीयस्य द्वादशमुहूर्ता. नामगोत्र-
योरष्टमुहूर्ता, शेषाणाञ्चान्तमुहूर्तमपरा स्थितिरिति ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, અન્તરાયકર્મોની
ત્રીશ [૩૦] કોડાકોડી સાગરોપમની, મોહનીયની
સીત્તેર [૭૦] કોડાકોડી સાગરોપમની, નામકર્મ
અને ગોત્રકર્મની વીશ [૨૦] કોડાકોડી સાગરો-
પમની, અને આયુષ્ય કર્મની [૩૩] તેત્રીશ સાગ-
રોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ [કાલમાન] જાણવી.

એ પ્રમાણે જ વેદનીયની બાર [૧૨] મુહૂર્તો
ની નામ અને ગોત્રની આઠ [૮] મુહૂર્તોની. બાકીના
પાંચ કર્મોની અન્તમુહૂર્તની જઘન્યસ્થિતિ [કાલ-
માન] જાણવી. (૩૭ + ૩૫૪)

નવમ કિરણ સમાપ્ત

श्री वर्तमानशासननायक श्री महावीरजिनेन्द्राय नमः

कृत्स्नकर्मविमुक्त्याऽऽत्मनः स्वात्मन्यवस्थानं मोक्षः ॥ १ ॥

अर्थः—मोक्ष=सकल कर्मणी आत्माना प्रदेशोभांथी अत्यंत क्षयरूप विमुक्ति द्वारा आत्मानुं केवलज्ञानादिरूप स्वस्वरूपमां शाश्वत रखेवुं ते 'मोक्ष' कहेवाय छे.

(१+३५५)

तद्वान् मुक्तः ॥ २ ॥

अर्थः—मुक्त=सकल कर्मक्षय साध्य स्वस्वरूपमां अवस्थानरूप पर्यायवाणे 'मुक्त' कहेवाय छे. (२+३५६)

सोऽनुयोगद्वारैस्सिद्धान्तप्रसिद्धैस्सत्पदप्ररूपणादिभिर्नवभि-
निरूपणादुपचारेण नवविधः ॥ ३ ॥

अर्थः—ते मुक्त के मोक्ष, सिद्धांतप्रसिद्ध, व्याख्याप्रकाररूप अनुयोगद्वाररूप सत्पदप्ररूपण वि. नव लेखोथी निरूपणद्वारा विचारतो डोछ उपचार [व्यवहार]थी नवप्रकारने कहेवाय छे. (३+३५७)

गत्यादिमार्गणाद्वारेषु सिद्धसत्ताया अनुमानेनागमेन वा
निरूपणं सत्पदप्ररूपणा ॥ ४ ॥

અર્થ:—સત્પદપ્રરૂપણાદ્વાર=ગતિ વિ. માર્ગણાદ્વારેમાં સિદ્ધ-
સત્તાનું અનુમાનથી કે આગમથી જે નિરૂપણુ તે
'સત્પદપ્રરૂપણા' કહેવાય છે. (૪+૩૫૮)

તત્ર ગતીન્દ્રિયકાયયોગવેદકષાયજ્ઞાનસંયમદર્શનલેશ્યા-
મવ્યસમ્યક્ત્વસંજ્ઞાહારકરૂપાશ્ચતુર્દશ મૂલભૂતા માર્ગણાઃ ॥૫॥

અર્થ:—ત્યાં માર્ગણાદ્વાર પ્રકરણમાં, (૧) ગતિ (૨) ઇન્દ્રિય
(૩) કાય (૪) યોગ (૫) વેદ (૬) કષાય (૭) જ્ઞાન
(૮) સંયમ (૯) દર્શન (૧૦) લેશ્યા (૧૧) અવ્ય
(૧૨) સમ્યક્ત્વ (૧૩) સંજ્ઞી (૧૪) આહારકરૂપે
ચૌદમાર્ગણાઓ છે. (૫+૩૫૯)

નરકતિર્યંક મનુષ્યદેવમેદેન ચતસ્રો ગતિમાર્ગણાઃ ॥૬॥

અર્થ:—ગતિમાર્ગણા=નરકગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ,
દેવગતિ બેદથી ચાર [૪] ગતિમાર્ગણાઓ કહે-
વાય છે. (૬+૩૬૦)

૧કદ્વિત્રિચતુઃપંચેન્દ્રિયમેદેન પંચેન્દ્રિયમાર્ગણાઃ ॥૭॥

અર્થ:—ઇન્દ્રિયમાર્ગણા=એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુ-
રિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયબેદથી પાંચ [૫] 'ઇન્દ્રિયમાર્ગ-
ણાઓ' કહેવાય છે. (૭+૩૬૧)

પૃથિવ્યપ્તેજીવાયુવનસ્પતિત્રસમેદેન ષટ્ કાયમાર્ગણાઃ ॥૮॥

અર્થ:—કાયમાર્ગણા=પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજઃકાય, વાયુ-
કાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાય બેદથી છ [૬] 'કાય-
માર્ગણાઓ' છે. (૮+૩૬૨)

મનોવાકકાયાસ્તિસ્રો યોગમાર્ગણાઃ ॥ ૧ ॥

અર્થઃ—યોગમાર્ગણા=મનોયોગ, વાગ્યોગ, કાયયોગના
લેહથી ત્રણ [૩] યોગમાર્ગણાઓ છે. (૬+૩૬૩)

પુંસ્રીનપુંસકભેદેન તિસ્રો વેદમાર્ગણાઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થઃ—વેદમાર્ગણા=પુ'વેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદના લેહથી
ત્રણ [૩] વેદમાર્ગણાઓ છે. (૧૦+૩૬૪)

ક્રોધમાનમાયાહોભરૂપાશ્ચતસ્રઃ કષાયમાર્ગણાઃ ॥ ૨૧ ॥

અર્થઃ—કષાયમાર્ગણા=ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપે ચાર
[૪] કષાયમાર્ગણાઓ છે. (૧૧+૩૬૫)

મતિશ્રુતાવધિમનઃપર્યવકેવલમત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવિભક્તગ-
જ્ઞાનમેદાદૃષ્ટી જ્ઞાનમાર્ગણાઃ । મિથ્યાદૃષ્ટીનાં મતિશ્રુતાવધયઃ
ક્રમેણ મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવિભક્તગજ્ઞાનાન્યુચ્યન્તે । અત્ર પશ્ચ-
વિધત્વેઽપિ જ્ઞાનાનામન્વેષણાપ્રસ્તાવે આદ્યત્રયવિપરીતાનામપિ
મત્યજ્ઞાનાદીનાં જ્ઞાનત્વેન ગ્રહણાદદૃષ્ટવિધત્વં જ્ઞાનમાર્ગણાયા
બોધ્યમ્ । મનઃપર્યવકેવલયોસ્તુ વૈપરીત્યાભાવ एव । અગ્રે
સંયમાદિષ્વપ્યેવમેવ વૈપરીત્યેન માર્ગણા વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૨૨ ॥

અર્થઃ—જ્ઞાનમાર્ગણા=મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃ-
પર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન,
વિભાંગજ્ઞાનના લેહથી આઠ [૮] 'જ્ઞાનમાર્ગણાઓ' છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિઓના મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિ-
જ્ઞાનો, ક્રમથી [મિથ્યાત્વના કારણે] મતિઅજ્ઞાન,
શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભાંગજ્ઞાન તરીકે કહેવાય છે. અહીં

જ્ઞાનોનું પંચવિધપણું હોવા છતાં માર્ગાણાપ્રકરણમાં પ્રથમના ત્રણજ્ઞાનોથી વિપરીત પણ મતિઅજ્ઞાન વિ.નું જ્ઞાનપણાએ ગ્રહણ હોવાથી 'જ્ઞાનમાર્ગાણા' આઠ છે એમ જાણવું. મનઃપર્યવ અને કેવલજ્ઞાનોમાં વિપરીતતાનો અસંભવ જ છે. આગળ પર પણ સંયમ વિ.માં પણ આ પ્રમાણે વીપરીતપણાથી માર્ગાણાઓ જાણવી. (૧૨+૩૬૬)

**સામાયિકહેદોપસ્થાપનપરિહારવિશુદ્ધિસૂક્ષ્મસમ્પરાયયથા-
રુયાતદેશવિરત્યવિરતિરૂપાસ્સપ્ત ચારિત્રમાર્ગાણાઃ ॥૧૩॥**

અર્થ:—ચારિત્રમાર્ગાણા=સામાયિક, છેદોપસ્થાપન, પરિહાર-
વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત, દેશવિરતિ,
અવિરતિરૂપે સાત [૭] ચારિત્રમાર્ગાણાઓ છે.

(૧૩+૩૬૭)

ચક્ષુરચક્ષુરવધિકેવલભેદેન ચતસ્રો દર્શનમાર્ગાણાઃ ॥૧૪॥

અર્થ:—દર્શનમાર્ગાણા=ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન
કેવલદર્શનના ભેદથી ચાર [૪] દર્શનમાર્ગાણાઓ છે.

(૧૪+૩૬૮)

કૃષ્ણનીલકાપોત્તેજઃપદ્મશુક્લભેદેન ષડ્ લેશ્યામાર્ગાણાઃ

॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—લેશ્યામાર્ગાણા=કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા,
તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુક્લલેશ્યાના ભેદથી છ લેશ્યા-
માર્ગાણાઓ છે. (૧૫+૩૬૯)

અલ્પફલાય ફલિન આમૂલં વિનાશકરણાધ્યવસાયઃ
કૃષ્ણલેશ્યા । યથા ફલગ્રહણાર્થં વૃક્ષચ્છેદાધ્યવસાયઃ ॥ ૧૬ ॥

અર્થઃ—કૃષ્ણલેશ્યા=અલ્પફલને ખાતર, ફલવાળાનો, સમૂલ-
વિનાશ કરવાનો અધ્યવસાય ‘કૃષ્ણલેશ્યા’ કહે-
વાય છે.

દા. ત. જેમકે, ફલના ગ્રહણાર્થે વૃક્ષછેદનો અધ્ય-
વસાય. (૧૬+૩૭૦)

અલ્પપ્રયોજનાય તદંશચ્છેદનાધ્યવસાયો નીલલેશ્યા ।
યથા ફલાય શાખાચ્છેદાધ્યવસાયઃ ॥ ૧૭ ॥

અર્થઃ—નીલલેશ્યા=અલ્પપ્રયોજન માટે ફલવાળાના અંશનો
છેદ કરવાનો અધ્યવસાય ‘નીલલેશ્યા’ કહેવાય છે.

જેમકે—ફલમાટે વૃક્ષની શાખાના છેદનો ધરાવો.
(૧૭+૩૭૧)

અલ્પફલાર્થં તદંશાંશચ્છેદનાધ્યવસાયઃ કાપોતલેશ્યા । યથા
તદર્થં પ્રતિશાખાચ્છેદાધ્યવસાયઃ ॥ ૧૮ ॥

અર્થઃ—કાપોતલેશ્યા=અલ્પફલ માટે, ફલવાળાના અંશના
અંશનો છેદ કરવાનો અધ્યવસાય ‘કાપોતલેશ્યા’
કહેવાય છે.

જેમકે, ફલ માટે શાખાની શાખારૂપ-પ્રતિશા-
ખાના નાશનો સંકલ્પ. (૧૮+૩૭૨)

અલ્પફલાર્થમંશાંશાયેક્ષ્યા ન્યૂનાંશચ્છેદનાધ્યવસાયઃ તેજો-
લેશ્યા । યથા ફલગ્રહણાય સ્તવકચ્છેદનાધ્યવસાયઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—તેજોલેશ્યા=અલ્પફલ માટે, ફલવાળાના અંશનાઅંશની અપેક્ષાએ ન્યૂનઅંશનો છેદ કરવાનો અધ્યવસાય 'તેજોલેશ્યા' કહેવાય છે.

જેમકે, ફલના અહણ્યથે ગુચ્છાના નાશનો વિચાર.
(૧૬+૩૭૩)

ईषत्कृलेशप्रदानेन फलग्रहणाध्यवसायः पद्मलेश्या । यथा
वृक्षात्फलमात्रवियोजनाध्यवसायः ॥ २० ॥

અર્થ:—પદ્મલેશ્યા=થોડો કલેશ આપી ફલના અહણ્યનો અધ્યવસાય 'પદ્મલેશ્યા' કહેવાય છે.

જેમકે, વૃક્ષ ઉપરથી માત્ર ફલ પાડવાનો વિકલ્પ.
(૨૦+૩૭૪)

इतग्वलेज्ञाकरणतः फलग्रहणाध्यवसायश्शुक्ललेश्या ।
यथा भूपतितफलग्रहणाध्यवसायः ॥ २१ ॥

અર્થ:—શુક્લલેશ્યા=ખીળને જરાપણ ઇજા ન થાય તેવી રીતે ફલ લેવાનો અધ્યવસાય 'શુક્લલેશ્યા' કહેવાય છે.

જેમકે, જમીન ઉપર પડેલ ફલ લેવાનો અધ્યવસાય. (૨૧+૩૭૫)

भव्याभव्यभेदेन द्विविधा भव्यमार्गणाः, तत्र भव्यस्सि-
द्धिगमनयोग्यस्तद्विपरीतोऽभव्यः ॥ २२ ॥

અર્થ:—ભવ્યમાર્ગણ્યા=ભવ્ય અને અભવ્યના ભેદથી બે પ્રકારની 'ભવ્યમાર્ગણ્યા' જાણવી ત્યાં ભવ્યમાર્ગણ્યા પ્રકરણમાં સિદ્ધિગમનની યોગ્યતાવાળો ભવ્ય કહેવાય

છે. અને સિદ્ધગમનની અયોગ્યતાવાળો 'અભવ્ય'
છે. (૨૨+૩૭૬)

ઔપશમિક્ષાયોપશમિક્ષાયિકસાસ્વાદનવેદકમિથ્યા-
ત્વરૂપેણ ષટ્ સમ્યક્ત્વમાર્ગણાઃ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—સમ્યક્ત્વમાર્ગણા=ઔપશમિક્ષ, ક્ષાયોપશમિક્ષ, ક્ષાયિક,
સાસ્વાદન, વેદક, મિથ્યાત્વનારૂપે છ [૬] 'સમ્યક્-
ત્વમાર્ગણાઓ છે. (૨૩+૩૭૭)

સંશ્યસંજ્ઞિભેદેન દ્વિધા સંજ્ઞિમાર્ગણા । સમનસ્કાસ્સંજ્ઞિનો
ઘનોહીના અસંજ્ઞિનઃ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—સંજ્ઞિમાર્ગણા=સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીના ભેદથી બે
પ્રકારની 'સંજ્ઞિમાર્ગણા' છે. મનવાળાઓ 'સંજ્ઞીઓ
કહેવાય છે. અને મન વગરના 'અસંજ્ઞીઓ' કહે-
વાય છે. (૨૪+૩૭૮)

આહારકાનાહારકભેદેન દ્વિવિધાઽઽહારકમાર્ગણા । આહાર-
કરણશીલા આહારકાસ્તઙ્ગિન્ના અનાહારકાઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—આહારકમાર્ગણા=આહારક અને અનાહારક ભેદથી
બે પ્રકારની 'આહારકમાર્ગણા' કહેવાય છે. આહાર
કરવાના સ્વભાવવાળાઓ 'આહારકો' તે સિવાયના
'અનાહારકો' કહેવાય છે. (૨૫+૩૭૯)

તત્ર નરગતિપચ્ચેન્દ્રિયજાતિત્રસકાયભવ્યસંજ્ઞિયથારુયાત-
ક્ષાયિકાનાહારકકેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનેષુ મોક્ષો ન શેષેષુ
॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—ત્યાં=ચૌદમાર્ગભૂના ઉત્તરભેદોની અપેક્ષાએ નરગતિ પંચેન્દ્રિયભતિ, પ્રસકાય, ભવ્ય, સંજિ, યથાખ્યાત, ક્ષાયિક, અનાહારક, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શનોમાં ભોક્ષ [સિદ્ધત્વની સત્તા] છે.

બાકીની યોગ, વેદ, કપાય, લેશ્યા આદિમાં ભોક્ષ નથી. અર્થાત્ સંભવ પ્રમાણે એકાંતરપશ્ચાત્કૃત અનંતર-પશ્ચાત્કૃતતયની અપેક્ષાએ જ મુક્તિ સમ-જવી. પ્રત્યુત્પન્નભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધ, સિદ્ધિએ ભય છે. (૨૬+૩૮૦)

સિદ્ધજીવસંખ્યાનિરૂપણં દ્રવ્યપ્રમાણમ્ ॥ તત્ત્વ સિદ્ધ-
જીવાનામનન્તત્ત્વં બોધ્યમ્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—દ્રવ્યપ્રમાણ=સિદ્ધભવદ્રવ્યોની પરિગણનારૂપ સંખ્યાનું નિરૂપણ 'દ્રવ્યપ્રમાણ' કહેવાય છે તે દ્રવ્ય પ્રમાણ સિદ્ધભવોનું આગમપ્રસિદ્ધ અનંતસંખ્યામિતત્ત્વરૂપ અનંતપણું બણવું. (૨૭+૩૮૧)

ચતુર્દશરજ્જુપ્રમિતસ્ય લોકસ્ય કિયદ્ભાગે સિદ્ધસ્થાન-
મિતિ વિચારઃ ક્ષેત્રદ્વારમ્ । લોકસ્યાસંખ્યેયમાને સિદ્ધશિ-
લોર્ધ્વે સિદ્ધસ્થાનં, અસંખ્યેયાકાશપ્રદેશપ્રમાણં સિદ્ધાનાં
ક્ષેત્રાવગાહો જ્ઞેયઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—ક્ષેત્રદ્વાર=ચૌદ રજ્જુપ્રમાણભૂત લોકના કેટલા ભાગે સિદ્ધસ્થાન છે. આવો વિચાર 'ક્ષેત્રદ્વાર' કહે-
વાય છે.

લોકના અસંખ્યાતમાભાગમાં સિદ્ધશિલા ઉપર સિદ્ધસ્થાન છે. અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશ પ્રમાણરૂપ, સિદ્ધોનો ક્ષેત્રનો અવગાહ સમજવો. (૨૮+૩૮૨)

સિદ્ધાત્મનોડવગાહનાકાશપરિમાણતસ્પર્શના ક્રિયતીતિ વિચારસ્પર્શનાપ્રરૂપણા । અવગાહનાતસ્તેષામધિકા સ્પર્શના ભવતિ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—સ્પર્શનાદાર=સિદ્ધઆત્માની અવગાહનાના આકાશના પરિમાણથી સ્પર્શના કેટલી? અર્થાત્ સિદ્ધની સ્વાવગાહ આકાશપ્રદેશોથી સ્પર્શના શું ન્યૂન છે? અધિક છે કે તુલ્ય છે? આવી વિચારણા ‘સ્પર્શનાપ્રરૂપણા’ કહેવાય છે.

અભિવ્યાપ્તિરૂપ અવગાહના અને સ્પર્શના તેો સંબંધમાત્રરૂપ કહેવાય છે. એ અહીં વિશેષ સમજવો. અવગાહના કરતાં તે સિદ્ધોની ‘સ્પર્શના’ અધિક હોય છે (૨૯+૩૮૩)

સિદ્ધાવસ્થાનં ક્રિયત્કાલમિતિ વિચારઃ કાલદ્વારમ્ ।
વ્યક્ત્યપેક્ષયા સાઘનન્તો જાતિમાશ્રિત્યાનાઘનન્તઃ સ્યાત્
॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—કાલદ્વાર=સિદ્ધોનું અવસ્થાન કેટલા કાલ સુધી હોય છે? અર્થાત્ સ્થિતિવાળાની અવધિના જ્ઞાન માટે જીવો, સિદ્ધપણાને કેટલા કાલ સુધી ધારણ કરે? આવો પ્રશ્ન થતાં જે વિચાર તે ‘કાલ દ્વાર’ કહેવાય છે. વ્યક્તિની અપેક્ષાએ [એક જીવની અપેક્ષાએ]

જ્યારે તે સિદ્ધપણું પામ્યે ત્યારે તેનું સિદ્ધપણું થયું એ અપેક્ષાએ સાહિત્ય, ત્યાર બાદ તેનો વિનાશનો અભાવ હોવાથી અનંતપણુ છે અર્થાત્ સાહિ-અનંત સ્થિતિવાળો સિદ્ધ છે એમ કહેવાય છે. જાતિની અણુક્ષાએ [સર્વસિદ્ધોની અપેક્ષાએ] અનાદિ અનંત છે એમ કહેવાય છે. કેમકે; સિદ્ધ-શૂન્યકાલનો અભાવ છે. (૩૦+૩૮૪)

परित्यक्तस्य पुनः परिग्रहणावान्तरकालविचारोऽन्तरप्ररूपणा ।
सिद्धानां प्रतिपाताभावादन्तरं नास्तीति ध्येयम् ॥ ३१ ॥

—: અન્તર દ્વાર :-

અર્થ:—કાઈપણુ પર્યાયનો ત્યાગ કર્યા બાદ ફરીથી તેની પ્રાપ્તિ કેટલા કાલ પછી થાય છે? આવો પ્રશ્ન થતાં જે વિચાર તે 'અંતરપ્રરૂપણા' કહેવાય છે. એવી રીતે અહિં સિદ્ધત્વ પર્યાયના ત્યાગ બાદ ફરીથી કર્યારે તેની પ્રાપ્તિ થાય છે? આવા પ્રશ્નનો જવાબ છે કે; સિદ્ધોના સિદ્ધત્વ પર્યાયનો પ્રતિપાત નહીં હોવાથી અંતર નથી. સિદ્ધત્વના અપતનમાં આવ-રણુ-કારણોનો સર્વથા અભાવ છે એ કારણુ સમ-જ્ઞ. (૩૧+૩૮૫)

संसार्यात्मसंख्यापेक्षया कियद्भागे सिद्धा इति विचारो
भागद्वारम्, अनन्तानन्तसंसारिजीवापेक्षा अनन्ता अपि
सिद्धास्तदनन्तभागे भवन्ति ॥ ३२ ॥

—: ભાગદ્વાર :—

અર્થ:—સંસારિણવરાશિની અપેક્ષાએ સિદ્ધો, કેટલામિ ભાગે વર્તે છે ? આવો વિચાર ' ભાગદ્વાર ' કહેવાય છે. મધ્યમ અનંતાનન્તનામક અષ્ટમઅનંત પ્રમાણુ ઇવ સંખ્યા છે. તેની અપેક્ષાએ, સિદ્ધો અનંત હોવા છતાંય અનંતમા ભાગે વર્તે છે કેમકે સિદ્ધીવોની સંખ્યા, પંચમઅનંત સંખ્યા પ્રમાણુ છે.

(૩૨+૩૮૬)

ઔપશમિકક્ષાયિકક્ષાયોપશમિકૌદયિકપારિણામિકમેવેન પશ્ચ ભાવા: । કર્મણામુપશમેનૌપશમિક:, ક્ષયેણ ક્ષાયિક:, ક્ષયોપશમાખ્યાં ક્ષાયોપશમિક:, ઉદયેનૌદયિક:, સ્વભાવાવસ્થાનેન ચ પારિણામિકો જ્ઞેય: । ઇષુ સિદ્ધા: કતમસ્મિન્ ભાવે વર્તન્ત ઇતિ વિચારો ભાવદ્વારમ્ । તેષાં જ્ઞાનદર્શને ક્ષાયિકે જીવત્વશ્ચ પારિણામિકમિતિ ભાવદ્વયં સ્યાત્ ॥ ૩૩ ॥

—: ભાવદ્વાર :—

અર્થ:—ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક, પારિણામિક લેદ્ધી ' ભાવો ' પાંચ છે.

કર્મોના ઉપશમથી થયેલો ભાવ ' ઔપશમિક ' કર્મોના અત્યંત ક્ષયથી ભાવ 'ક્ષાયિક' કર્મોના ક્ષયોપશમથી થયેલો ભાવ ' ક્ષાયોપશમિક ' કર્મોના ઉદયથી થયેલો ભાવ " ઔદયિક " સ્વભાવાવસ્થાનરૂપ પરિણામ કે પરિણામથી થયેલો ભાવ 'પારિ-

ભામિક' જાણવો. આ ભાવો પૈકી સિદ્ધો કયા ભાવમાં વર્તે છે એવો વિચાર 'ભાવદ્વાર' કહેવાય છે.

તે સિદ્ધોના જ્ઞાન અને દર્શન, ક્ષાયિક છે. અને જીવત્વ પારિણામિક છે. એમ બે ભાવો સિદ્ધોને હોય છે. (૩૩+૩૮૭)

કતમસ્મિન્ વેદે સિદ્ધા અલ્પાઃ કતમસ્મિન્થ્રુ બહવ્વ ઇતિ વિચારોઽલ્પબહુત્વદ્વારમ્ । નપુંસકે સ્તોકાઃ સ્ત્રીપુરુષયોઃ ક્રમતઃ સંખ્યેયગુણા વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૩૪ ॥

—: અલ્પ બહુત્વદ્વાર :-

અર્થ:—અવ્યવહિત પૂર્વપર્યાયનયની અપેક્ષાએ પુ'વેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, એ ત્રણ વેદો પૈકી કયા વેદમાં સિદ્ધો અલ્પ અને કયા વેદમાં વધારે ? આવો બે વિચાર તે 'અલ્પ બહુત્વદ્વાર' કહેવાય છે.

ઉત્તર=અવ્યવહિત પૂર્વપર્યાયનયની અપેક્ષાએ નપુંસકમાં સર્વસ્તોક [થોડા] તેના કરતાં સ્ત્રી વેદમાં સંખ્યાતગુણા, અને સ્ત્રી વેદ કરતાં પુરુષવેદમાં સંખ્યાતગુણા, અર્થાત્ નપુંસકસિદ્ધો સર્વથી અલ્પ છે એના કરતાં સ્ત્રી સિદ્ધો, સંખ્યાતગુણા છે. અને સ્ત્રી સિદ્ધો કરતાં પુરુષ સિદ્ધો સંખ્યાતગુણા છે એમ સમજવું. (૩૪+૩૮૮)

સિદ્ધા અપિ જિનાજિનતીર્થાતીર્થગૃહિલિઙ્ગાન્યલિઙ્ગ-

સ્વલિङ્ગત્ત્રીલિङ્ગપુરુષલિङ્ગનપુંસકલિङ્ગપ્રત્યેકબુદ્ધસ્વય-
મ્બુદ્ધબુદ્ધવોધિતૈકાનેકસિદ્ધભેદેન પશ્ચદશધિષાઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થઃ—સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિ પૂર્વકાલીન ભવની અવસ્થાની અપે-
ક્ષાએ સિદ્ધો પશુ (૧) જિનસિદ્ધ (૨) અજિન-
સિદ્ધ (૩) તીર્થસિદ્ધ (૪) અતીર્થસિદ્ધ (૫) ગૃહિ-
લિંગસિદ્ધ (૬) અન્યલિંગસિદ્ધ (૭) સ્વલિંગસિદ્ધ
(૮) સ્ત્રી લિંગસિદ્ધ (૯) પુરુષલિંગસિદ્ધ (૧૦) નપું-
સકસિદ્ધ (૧૧) પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ (૧૨) સ્વયંબુદ્ધ-
સિદ્ધ (૧૩) બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ (૧૪) એક સિદ્ધ
(૧૫) અનેકસિદ્ધના ભેદથી પંદર [૧૫] પ્રકારના
છે (૩૫+૩૮૯)

અનુભૂતતીર્થકરનામવિપાકોદયજન્યસમૃદ્ધયો મુક્તા જિન-
સિદ્ધાઃ । યથા ઋષભાદયઃ, અનનુભૂતતીર્થકરનામવિપાકો-
દયજન્યસમૃદ્ધયો મુક્તા અજિનસિદ્ધાઃ । યથા પુઠ્ઠરીકગણ-
ધરાદયઃ ॥ ૨૬ ॥

અર્થઃ—જિનસિદ્ધ=તીર્થકર નામના વિપાકરૂપ ઉદયજન્ય
સમૃદ્ધિનો અનુભવ કરનારા ખની મુક્તા થયેલા
જિનસિદ્ધો ' કહેવાય છે. જેમકે, ઋષભપ્રભુ વિ.

અજિનસિદ્ધ=તીર્થકર નામના વિપાકરૂપ ઉદયજન્ય સમ-
ૃદ્ધિનો અનુભવ કર્યા સિવાય મુક્તિએ ગયેલા
' અજિનસિદ્ધો ' કહેવાય છે. જેમકે, પુઠ્ઠરીકગણ-
ધર વિ. (૩૬+૩૯૦)

પ્રવર્તિતે તીર્થે મુક્તાસ્તીર્થસિદ્ધાઃ । યથા ગણધારિણઃ ।
અર્વાક તીર્થસ્થાપનાયા એવ મુક્તા અતીર્થસિદ્ધાઃ । યથા
મરુદેવા । ॥ ૩૭ ॥

અર્થઃ—તીર્થસિદ્ધ=તીર્થના પ્રવર્તન બાદ મુક્તિએ ગયેલા
'તીર્થસિદ્ધો' કહેવાય છે.
જેમકે, ગણધર વિ.

અતીર્થસિદ્ધ '=તીર્થની સ્થાપનાના પહેલાંજ મુક્તિમાં ગયેલા
'અતીર્થસિદ્ધ' કહેવાય છે. જેમકે, મરુદેવા
માતા. (૩૭+૩૯૧)

પૂર્વભવાઽઽસેવિતસર્વવિરતિસામર્થ્યજન્યકેવલજ્ઞાના જ્ઞાન-
પ્રાપ્ત્યુર્ધ્વં બહુલાયુષોઽમાવાદ્ગૃહસ્થાવસ્થાયામેવાન્તર્મુહૂર્તાભ્યન્તરે
મુક્તા ગૃહિલિઙ્ગસિદ્ધાઃ । યથા ભરતચક્રીત્યુચ્યતે ॥ ૩૮ ॥

અર્થઃ—ગૃહિલિંગસિદ્ધ=પૂર્વભવમાં આરાધેલ સર્વવિરતિના
સામર્થ્યજન્ય કેવલજ્ઞાનવાળા, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ બાદ
ઘણા આયુષ્યનો અભાવ હોઈ ગૃહસ્થ અવ-
સ્થામાં જ અન્તર્મુહૂર્તની અંદર મુક્તિમાં ગયેલા
'ગૃહિલિંગસિદ્ધ' કહેવાય છે.

દા. ત. ભરતચક્રવર્તી, કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિની
અપેક્ષાએ આ દષ્ટાંત છે જેમકે, કેવલીઓનો
અવશ્ય મોક્ષનો નિયમ છે.

નિરૂપચરિત દષ્ટાંત, મરુદેવા. વિ. (૩૮+૨૯૨)

ભવાન્તરાઽઽસેવિતસર્વવિરતિજન્યકેવલજ્ઞાના અરુપાયુષ્કા-

સ્સન્તસ્તાપસાદિલ્હિન્નેનાન્તમુહૂર્તાન્તરે મુક્તા પ્રન્યલ્હિન્નગસિદ્ધાઃ।
યથા વલ્કલચીરી ॥ ૩૯ ॥

—: અન્યલિંગસિધ્ધ :—

અર્થ:—અન્યલવમાં આરાધેલ સર્વવિરતિ જન્ય કેવલ-
જ્ઞાનવાળા, અલ્પાયુષવાળા, તાપસ વિ.ના લિંગથી
અન્તમુહૂર્તાની અંદરમુક્ત બનેલા ‘ અન્યલિંગસિધ્ધ’
કહેવાય છે. જેમકે, વલ્કલચીરી વિ. (૩૯+૩૯૩)

રત્નત્રયવન્તો રજોહરણાદિલ્હિન્નેન યુક્તા મુક્તાસ્સ્વલ્હિ-
ન્નગસિધ્ધાઃ । યથા સાધવઃ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—સ્વલિંગસિધ્ધ=રત્નત્રયીવાળાઓ, રજોહરણ વિ.
લિંગથી યુક્ત. મુક્તિએ ગયેલા ‘સ્વલિંગસિધ્ધ’
કહેવાય છે. જેમકે; સાધુઓ (૪૦+૩૯૪)

સમ્યગ્દર્શનાદિમહિમ્ના સ્ત્રીશરીરાન્મુક્તાસ્સ્ત્રીલ્હિન્નગ-
સિધ્ધાઃ યથા ચન્દનાપ્રભૃતયઃ । રત્નત્રયેણ પુરુષશરોરાન્મુક્તાઃ
પુરુષલ્હિન્નગસિધ્ધાઃ યથા ગૌતમગણધરાદયઃ । કૃત્સ્નકર્મક્ષ-
યાન્નપુંસકશરીરાન્મુક્તા નપુંસકલ્હિન્નગસિદ્ધાઃ । યથા ગાહ-
મેયઃ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—સ્ત્રીલિંગસિધ્ધ=સમ્યગ્દર્શન વિ.ના મહિમાથી સ્ત્રી
શરીરથી મુક્તિએ ગયેલા ‘સ્ત્રીલિંગસિધ્ધ’ કહે-

વાય છે. જેમકે, ચંદના વિ.

પુરૂપલિંગસિદ્ધ=રત્નત્રયદ્વારા પુરૂપશરીરથી મુક્ત બનેલા, પુરૂ-
પલિંગસિદ્ધ ' કહેવાય છે. જેમકે ગૌતમગણ્ધર વિ.

નપુंसકલિંગસિદ્ધ=સકલકર્મના ક્ષયથી [કૃત્રિમ] નપુंसકશરી-
રથી મુક્ત બનેલા ' નપુंसકલિંગસિદ્ધ ' કહેવાય
છે. જેમકે; ગાંગેય. (૪૧+૩૯૫)

एकनिमित्तमात्रदर्शनजन्यवैराग्यास्तत्कालसम्प्राप्तरत्नत्रया
मुक्ताः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । यथा करकण्डुद्विमुखनभिराजर्षिभृ-
तयः ॥ ४२ ॥

અર્થ:—પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ=ફક્ત એક નિમિત્તના દર્શનથી
ચનાર-વૈરાગ્યવાળાઓ, તત્કાલ રત્નત્રય પામેલા.
મુક્તિએ ગયેલા ' પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ ' કહેવાય છે.
જેમકે; કરકંડુ, દ્વિમુખ, નભિરાજર્ષિ વિ.

(૪૨+૩૯૬)

निमित्तदर्शनमन्तरा बोधप्राप्तिपूर्वकं केवलिनो मुक्तास्स्व-
यम्बुद्धसिद्धाः । यथा कपिलादयः ॥ ४३ ॥

અર્થ:—સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ=બાહ્યનિમિત્ત સિવાય સ્વયંમેવ પોતાના
જાતિસ્મરણુ વિ.થી બોધની પ્રાપ્તિપૂર્વક કેવલી બની
મુક્તિએ ગયેલા ' સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ ' કહેવાય છે
જેમકે, કપિલ વિ. (૪૩+૩૯૭)

ઉપદેશજન્યપ્રતિબોધા અવાપ્તરત્નત્રયા મુક્તા બુદ્ધવોષિ-
તસિદ્ધાઃ । યથા જમ્બૂસ્વામિપ્રમૃતયઃ ॥ ૪૪ ॥

અર્થઃ—બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ=આચાર્ય વિ. બુદ્ધોના ઉપદેશથી
જન્ય પ્રતિબોધવાળા, રત્નત્રયીને પામેલા, મુક્તિએ
ગએલા, ‘બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ’ કહેવાય છે. જેમકે
જંબૂસ્વામી વિ. (૪૪+૩૯૮)

इतरानवाप्तमुक्तिकैकसमयावाप्तमुक्तिका एकसिद्धाः ।
यथा श्रीमहावीरस्वामिनः । एकस्मिन् समयेऽनेकैस्सह मुक्ता
अनेकसिद्धाः । यथा ऋषभदेवाद्याः ॥ इति मोक्षतत्त्वनिरू-
पणम् ॥ ४५ ॥

અર્થઃ—એકસિદ્ધ=એક સમયમાં એકલાજ મુક્તિએ ગયેલા
‘એકસિદ્ધ’ કહેવાય છે. જેમકે, પ્રભુશ્રી મહાવીર.
અનેકસિદ્ધ=એક સમયમાં અનેકોની સાથે મુક્તિએ ગયેલા
‘અનેકસિદ્ધ’ કહેવાય છે. જેમકે, શ્રી ઋષભ-
દેવ વિ.

આ પ્રમાણે મોક્ષતત્વનિરૂપણની સમાપ્તિ
બાંધવી. (૪૫+૩૯૯)

सम्यक्श्रद्धा यथाशास्त्रं
सविभागा सलक्षणा ।
संक्षेपेण समाख्याता
स्यान्मोदाय विपश्चिताम् ॥ ४६ ॥

અર્થ:— શાસ્ત્રપ્રમાણે, વિભાગપૂર્વક, લક્ષણપૂર્વક, સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કરાયેલી સમ્યગ્ શ્રદ્ધા, મનની મલિનતા વગરના વિવેચનાચતુર પંડિતોના આનંદને માટે થાયો !

આ પ્રમાણે શુભેચ્છા દર્શાવી સમ્યગ્ શ્રદ્ધાનામક પ્રથમ ભાગ પૂર્ણ કરેલ છે. (૪૬+૪૦૦)

❧ દશમઃ કિરણઃ સમાપ્તઃ ❧

❧ શ્રી તત્ત્વન્યાયવિભાકર ભા૦ ૧લો સમાપ્ત ❧

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- १४२ अकृततपोविशेषस्य
 ३४ अङ्गानि शिरः प्रभृती
 ११ अत्र चेतनत्वेन
 ९८ अत्यन्तकृशकषायवच.
 १३९ अतिचारविशुद्धि
 १४० अतिचारात्
 ५१ अनन्तजोवानामेक
 ५३ अनन्तानुबंधि
 ७० अनवेक्षितासंमार्जितप्रदेशे
 ७५ अनादिकालानुवृत्त
 ४० अनुपकारिण्यपि
 ६६ अनुपरतानुपयुक्त
 १५६ अनुदितकर्मदलिक
 १७६ अनुभूततीर्थकरनाम
 १२४ अनेकभवाश्रयेण
 १२६ अनेकजीवापेक्षया
 १४८ अनेषणीयस्य
 ८२ अन्योऽन्यध्यवसाय
 १२८ अन्तरद्वारे
 १५५ अन्यकर्मरूपतया
 ५९ अप्रशस्तगमनाप्रयोजक
 ७१ अप्रमत्तसंयतस्य
 ६८ अभिगृहीतानभिगृहीत

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- ५६ अभोष्टवियोगा
 ५२ अमनोहरस्वर
 ६५ अयथावद्वस्तु
 ६९ अर्हदाज्ञोलङ्घनेन
 १५० अर्हत्तत्त्वधर्मि
 १३३ अल्पबहुत्वद्वारे
 १६५ अल्पफलाय
 १६५ अल्पप्रयोजनाय
 १६५ अल्पफलार्थ
 १६५ अल्पफलार्थमं
 २४ अबगाहनागुण
 ७४ अन्यक्तो
 १७ असंज्ञिपञ्चेन्द्रिया
 २३ असंख्येयप्रदेशा
 ३६ अस्थिरचना
 ४२ अष्टमहाप्रातिहार्या
 १२४ आकर्षद्वारे
 ३६ आकारविशेष
 १४५ आज्ञापायविपाक
 १४५ आज्ञाद्यविषयकं
 १४ आत्मनः पौद्गलिक
 १३६ आत्मप्रदेशेभ्यः
 १४९ आत्मप्रदेशैः

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- १५८ आत्मनो विशेष
 १५९ आत्मनस्सामान्य
 १६० आत्मनो बोर्यादि
 ३१ आयुर्नामगोत्र
 ५३ आयुः पूर्णतां
 ७० आर्त्तरौद्रध्यानानुकूला
 ८ आश्रवस्तु
 १० आहारकद्वारे
 १२३ आहारकानाहारक
 १६७ इतरक्लेशाकरणतः
 १६६ इतरानवाप्तमुक्ति
 १७७ इत्वरं यावज्जीवं
 ३१ इदमेवब्रह्मयपुष्य
 १२ इन्द्रियभेदेन
 ४४ इन्द्रियानिन्द्रिय
 ४५ इन्द्रियानिन्द्रिय
 ४५ इन्द्रियानिन्द्रिय
 ७० इन्द्रियस्य देशोपघात
 १३८ इन्द्रिययोगकषाय
 १४४ इन्द्रियविद्योग
 ५४ ईदृक्सरलता
 ५४ ईदृशंद्रव्यादि

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- ५५ इच्छाः क्रोधादयः
 ५५ ईषत्संज्वलनकारिणः
 १६६ ईषत्क्लेशप्रदानेन
 १५९ उच्चनीचजाति
 ५२ उचितवक्तृत्वे
 ४० उत्तरकायनिष्ठ
 ७९ उत्कर्षतो देशोन
 १२० उदीरणाद्वारे
 ४८ उपविष्टस्योत्थितस्य
 ७५ उपशमसम्यक्त्वं
 ८३ उपशमभेष्या
 ८५ उपयोगपूर्विका
 ११६ उपयोगद्वारे
 १२१ उपसम्पद्धानद्वारे
 १७७ उपदेशजन्यप्रतिबोधा
 ६० उभयतो मर्कटबन्धा
 ७८ उभयविधसम्यक्त्वान्
 १४० उभयात्मकं
 ३९ उष्णाद्यभितप्तानां
 ९० एकत्र निवाससम्यक्त्व
 ६२ एकद्वित्रिकचतुः
 १७६ एकनिमित्तमात्र
 ५० एकेन्द्रियादीनां

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- ५८ एकेन्द्रियव्यवहारहेतुः
 १८ एत एव
 ५४ एतद्विशिष्टाः
 ६१ एतद्वैपरीत्यहेतुः
 २८ एते रसगंध
 ५३ एवम्भूतंप्रीत्यभावोत्पादकं
 १५८ एषामवान्तरभेदेन
 ३३ औदारिकशरीर
 १६७ औपशमिकक्षायोपशमिक
 १७१ ओपशमिकक्षायिक
 १७२ कतमस्मिन् वेदे सिद्धा.
 १५७ करणसामान्य
 १५४ करणविशेषाश्च
 ७६ करणत्रयन्तु
 ४१ कर्णप्रियस्वर
 ७२ कर्मपुद्गलादान
 ९५ कर्माष्टकशून्यता
 १५५ कर्मणामात्म
 १५६ कर्मस्थित्यनुभागयो :
 १५६ कर्मस्थित्यनुभागयो :
 १५६ कर्मणामुद्ययो
 १५७ कर्मणामुद्घर्तना
 १०२ कल्पद्वारे

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- ११६ कषायद्वारे
 १५१ कषायपूर्वोदित
 ६९ कारुण्यवीरबीभत्स
 ५ कालंषिहाय
 १०८ कालद्वारे
 १२६ कालमानद्वारे
 १४३ कालादिमर्यादा
 १४९ कुदर्शने सददर्शन
 २९ कृत्स्नतथा
 १६१ कृत्स्नकर्मबिमुक्त्या
 १६४ कृष्णनीलकापोत
 २९ केवलप्रज्ञागम्य
 १३७ केशोल्लुञ्चनादि
 १३५ क्रमेण बद्धकर्म
 ७१ क्रोधमानोदयहेतुः
 १६२ क्रोममानमाया
 ८४ क्षपकभेष्या
 १०७ क्षेत्रद्वारे
 १३० क्षेत्रद्वारे
 २२ गत्यस्नाधारण
 १६१ गत्यादिमार्गणा
 १११ गतिद्वारे
 १५९ गतिचतुष्टय

पृष्ठ-सूत्रो नो अकारादिक्रम

- ६४ गन्धविषयकराग
 १४१ गमनागमनादिपु
 ४ गुणपर्यायसामान्य
 १४० गुर्वभिमुखं समर्यादं
 १५ गृहीतशरीरवर्गणा
 १४० गृहीतवस्तुनो
 ४० चक्षुर्वैद्यशरीरप्रापकं
 ४७ चक्षुणा साःमान्या
 १६४ चक्षुरचक्षुरवधि
 ४९ चङ्कममाणस्य
 २५ चतुर्दशरज्जुप्रमाणः
 १६८ चतुर्दशरज्जुप्रमितस्य
 १११ चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्र
 १०३ चारित्रद्वारे
 २२ चेतनाशून्यं
 १४४ चेतसोयोगनिरोध
 ४८ चैतन्याविस्पष्टता
 १४१ छेदग्रन्थजीतकरूप
 ९५ छेदोपस्थापनादि
 ११५ छेदोपस्थापनीय
 ४९ जाग्रदवस्था
 ३९ जातिलिङ्गाङ्गप्रत्यङ्गानां
 ७० जिनोदितं कर्त्तव्यविधिषु

पृष्ठ-सूत्रो नो अकारादिक्रम

- ३ जीवा अनन्ताः
 ६७ जीवाजीवविषयक
 ६७ जीवाजीवभेदभिन्ना
 ६७ जीवाजीवविषयिणी
 ६८ जीवाजीवविषयिणी विरत्य
 ४ जीवेन सहैतान्येव
 ९२ जीर्णशीर्णसंस्तारकाद्य
 ५२ ज्ञानविज्ञानादि
 ७३ ज्ञानदर्शनचारित्रात्म
 १०५ ज्ञानद्वारे
 १४२ ज्ञानदर्शनचारित्रोपचारा
 १६० ज्ञानदर्शनावरण
 ६ ज्ञानान्तरायदशक
 ३ तत्त्वेष्वस्था
 ३ तत्र तत्त्वानि
 ५ तत्र पुण्यपापश्रव
 ११ तत्र चेतनालक्षणो
 १७ तत्रैकेन्द्रियस्या
 १९ तत्र प्राणा द्रव्यभाव
 २२ तत्र प्रमाणं
 ३४ तत्राद्यं शरीरं
 ५० तत्त्वार्थश्रद्धाप्रतिबन्धकं
 ७क तत्र मिथ्यात्व

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- ९९ तत्र द्वाराणि
 १०० तत्र प्रज्ञापनाद्वारे
 १११ तत्र सौधमैशान
 १३७ तत्र बाह्यतपांसि
 १४९ तत्रायथार्थं श्रद्धानं
 १५० तत्त्ववेत्तृत्वे
 १५४ तत्र बद्धात्मनो
 १५७ तत्र मूलप्रकृतिबन्धश्च
 १६२ तत्र मतीन्द्रियकाय
 १६७ तत्र नरकगतिपञ्चेन्द्रिय
 १६१ तद्वान् मुक्तः
 १४४ तदार्तरौद्रधर्मशुक्ल
 १४१ तपसा दुर्मेघस्य
 ९७ तपोविशेषविशिष्टं
 १५ त्वगादीन्द्रिय
 ३५ तादृशं वैक्रियशरीर
 ५८ तिर्यक्त्वपर्याय
 ५८ तिर्यग्गतौ बलान्नयन
 १०६ तीर्थद्वारे
 ३३ तैजसवर्गणागत
 ११ त्रसस्थावर
 ४ दर्शनान्तराभिमत
 १५० दार्शनिकोपयोगशून्य

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- ५८ द्वोन्निव्यव्यवहारकारणं
 ५० दुःखविशेषोपलब्धिकारणं
 ४४ दुःखोत्पत्तिप्रयोजकं
 ३२ देवत्वोपलक्षिताऽऽनुपूर्वी
 ४२ देवभवनिवासकारणायुः
 ७३ देशसंवरस्त्रयोदश
 १३ देहमात्रपरिमाणः
 ६५ द्रव्यादिविषयाभिकाङ्क्षा
 ४ धर्माधर्माकाशकाल
 १५९ नरकगत्यादिनाना
 १६२ नरकतिर्यङ्मनुष्य
 १३७ नानाविधाभिग्रह
 ५१ नाभ्यधोऽवयवा
 ६१ नाभेरूर्ध्वविस्तृति
 १२ नारकतिर्यङ्मनुष्य
 ५२ नारकत्वपर्याय
 १७६ निमित्तदर्शनमन्तरा
 २० निर्धूताशेषकर्मा
 १४७ निरुद्धसूक्ष्मकाय
 ९८ निष्कषायं चारित्रं
 ४९ मीचकुलजन्मनिदानं
 ३२ पञ्चेन्द्रिय
 ८ पञ्चसमित्तित्रिगुप्ति

पृष्ठ-सूत्रोक्तो अकारादिक्रम

- ५६ पदार्थविषयकोद्वेग
 ५६ पदार्थविषयकप्रोत्थ
 ५६ परमाणूनां
 ७१ पररागोदयहेतुः
 ७० पराऽऽचरिताप्रकाशनीय
 १०८ परिहारविशुद्धिसंयत
 ११८ परिणामद्वारे
 १३१ परिमाणद्वारे
 १३२ परिहारविशुद्धिका
 १५३ परिपाकमुपयातानां
 १७० परित्यक्तस्य पुनः
 ६२ पापबन्धहेतुबस्तु
 ५ पुण्यादितत्त्वानाम्
 ५ पुण्यस्य तु
 ४२ पुण्यमिदं कार्यकारणभेदेन
 १६३ पुंस्त्रोतपुंसकभेदेन
 ५७ पुंस्त्रीसंभोगविषयका
 ५७ पुरुषमात्रसंभोगविषयक
 ९६ पूर्वपर्यायोच्छेदे
 १४५ पूर्वविदां पूर्वश्रुतानुसारतो
 १४६ पूर्वविदां पूर्वश्रुतानुसारेण
 १७४ पूर्वभवाभवाऽऽसेवित
 १३ पृथिव्यप्तेजोवायु

पृष्ठ-सूत्रोक्तो अकारादिक्रम

- १६२ पृथिव्यप्तेजोवायु
 ३१ पौद्गलिकसुखोत्पत्तिजनकं
 ४४ पौद्गलिकमेतत्
 ६३ पौद्गलिकोऽयम्
 ९ प्रकृतिस्थितिरसप्रदेश
 १५३ प्रकृत्यादित्रयनिरपेक्षं
 ८१ प्रचुरमानाया
 २ प्रज्ञावैभवसंमदिष्णु
 ५४ प्रत्याख्यानान्तरणभूता
 ७९ प्रत्याख्यानकषायोदया
 ४० प्रतिजीवं प्रतिशरीरजनक
 ८८ प्रतिबन्धकसमबधाने
 १०४ प्रतिसेवनाद्वारे
 २९ प्रदेशदर्शाचीन
 १४३ प्रभुसिद्धान्तोदित
 ६८ प्रमादिनो जीवाजीवविषय
 ६५ प्रमादिकर्तृकप्राणवियोग
 ६८ प्रमादात्प्राक्स्वीकृत
 ५१ प्रयोगशून्यकाले
 १७४ प्रवर्तिते तीर्थे
 १५३ प्रविभक्तानां
 ५० प्रातिकूल्येऽपि
 १३९ प्राप्तेन्द्रियविषये

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- १३९ प्रायश्चित्तविनय
 १४१ प्रारम्भतः पुनर्महाव्रत
 ६४ प्रीत्यभावप्रयुक्ता
 ८२ बध्यमानशुभप्रकृति
 ११९ बन्धद्वारे
 १५४ बन्धाश्चिते चत्वार
 ५३ बलान्नरकनयनानुगुणं
 ९ बाह्याभ्यन्तरषट्करूप
 ५७ बीभत्सपदार्थावलोकन
 १ भक्त्युद्रेकनमत्सुराधिप
 ५६ भयोत्पादासाधारणं
 ७२ भवहेतुक्रियात्याग
 १२३ भवद्वारे
 १७४ भवान्तराऽऽसेवित
 १६६ भव्याभव्यभेदेन
 १३१ भावद्वारे सामायिकाद्या
 १६ भाषायोग्यद्रव्यपरिग्रह
 ४४ मतिज्ञानसापेक्ष
 १६३ मतिश्रुतावधिमनःपर्यव
 १६ मनस्त्वयोग्यद्रव्याहरण
 ४९ मनइन्द्रियनिरपेक्ष
 ६६ मनश्चेष्टाजन्याश्रवो
 ३२ मनुष्यत्वोपलक्षिता

पृष्ठ-सूत्रोन्नो अकारादिक्रम

- ४२ मनुजभवनिवासनिदानायुः
 १६३ मनोवाक्कायास्तिस्रो
 २४ मानस्तु द्रव्याणां
 ७४ मिथ्यात्वगुणस्थानञ्च
 ७८ मिश्रमोहनीयकर्मोदया
 ४७ मूर्त्तद्रव्यविषयकप्रत्यक्ष
 १० मोक्षस्तु सत्पदप्ररूपणा
 ६७ मोक्षसाधनेषु
 ९४ मोक्षमार्गानुकूल
 ९४ मोक्षप्रवृत्त्युत्तेजकं
 ८३ मोहनीयविंशतिप्रकृतीनां
 २७ यदाश्रयतो द्रव्येषु
 ६९ यन्त्रादिकरणकजल
 ४१ यशःकीर्त्युदयप्रयोजकं
 ८४ योगत्रयवतः
 ८५ योगप्रतिरोधिशैलेशोकरण
 ८६ योगस्य सन्मार्गगमनोन्मार्ग
 ११५ योगद्वारे
 १५१ योगो मनोवाक्कायव्यापारः
 १५२ रक्तद्विष्टात्मसम्बद्धानां
 १७५ रत्नत्रयवन्तो
 ६३ रसविषयकरागद्वेष
 १३७ रसवत्पदार्थेषु

पृष्ठ-सूत्रोनो अकारादिक्रम

- १०२ रागद्वारे
 १५९ रागद्वेषादिजनकं
 १४२ राजवधादितीर्थकरा
 २८ रूपवन्तः पुद्गलाः
 ६४ रूपविषयकरागद्वेष
 १०९ रूपरसाद्युत्कर्षप्रयोजक
 १०६ लिंगद्वारे
 ११७ लेश्याद्वारे
 ३२ वक्रगत्या स्वस्वोत्पत्ति
 २५ वर्तनालक्षणः
 २६ वर्तनादिपर्यायस्वरूपो
 २७ वस्तुतस्तु कालोऽयं
 ६६ वाक्क्रियाजनिताश्रवो
 १३५ विध्वंसोऽयं विपाको
 ८२ विशुद्धिप्रकर्षेण गुठ्याः
 १०१ वेदद्वारे
 १२० वेदानाद्वारे
 ३० शब्दान्धकारोद्योत
 १४ शरीरादिपञ्चयोग्य
 ३७ शरीरवृत्त्याह्लादजनक
 ४० शरीरावयवादीनां
 ६६ शरीरचेष्टाजन्याश्रवः
 १०७ शरीरद्वारे

पृष्ठ-सूत्रोनो अकारादिक्रम

- १३७ शरीरवृत्तिरसादि
 ६३ शुभाशुभकर्मग्रहण
 १५ श्वासोच्छ्वासायोग्य
 १०५ श्रुतद्वारे
 ७७ श्रेणितो मिथ्यात्वमोहनीया
 २९ स एवपृथग्भूत
 १३ सकर्मा संसारी
 १३ स च सूक्ष्मेतरै
 २६ स च वर्तमानस्वरूप
 ८८ स च क्षुत्पिपासा
 १४९ स च मिथ्यात्वाविरति
 ६५ सति वेदोदये
 ६८ सदोषस्य
 ११ स द्विविधः
 ११४ सन्निकर्षद्वारे
 ४८ समस्तलोकालोक
 ८९ समभावतो दंशमशका
 ७२ समित्यादिभिः
 १२९ समुदातद्वारे
 ३ सम्यक्प्रद्वयासंविशरणानि
 ४६ सम्यग्याचितेऽपि
 ६८ सम्यक्त्वे
 १७५ सम्यग्दर्शनादिमहिम्ना

पृष्ठ-सूत्रनो अकारादिक्रम

- १७७ सम्कश्रद्धा यथाशास्त्रं
 ११ संसार्यसंसारि
 १७ संज्ञिपञ्चेन्द्रिया
 ६६ संयोजननिवर्त्तन
 ८० संज्वलनकषायमात्रो
 ८० संज्वलनकषायनोकषाय
 ११३ संयमद्वारे
 १२२ संज्ञाद्वारे
 १६७ संज्ञ्यसंज्ञिभेदेन
 १७० संज्ञायात्मसंख्या
 ५५ सर्वविरत्यावरण
 १५० सर्वदर्शनविशेष्यक
 ४६ सामग्रीसमवधाना
 १२८ सामायिकैश्शून्यः
 १६४ सामायिकलेदोपस्थापन
 १६८ सिद्धजीवसंख्यानिरूपणं
 १६९ सिद्धात्मनोऽत्रगाहना
 १६९ सिद्धावस्थानं
 १६२ सिद्धा अपि जिनाजिन
 १५९ सुखदुःखानुभवप्रयोजकं
 १७ सूक्ष्माश्च निगोदादि
 ५० सूक्ष्मपृथिव्यादि
 १०९ सूक्ष्मसम्परायो

पृष्ठ-सूत्रनो अकारादिक्रम

- १४७ सूक्ष्मकायक्रिया
 ६९ सेवकयोग्यकर्मणां
 १३५ सेयं सकामाकामभेदाभ्यां
 ७२ सोऽयमात्मपरिणामो
 १६१ सोऽनुयोगद्वारे
 ६३ स्पर्शविषयकराग
 १३० स्पर्शनाद्वारे
 १९ स्पर्शकायोच्छवासा
 १६ स्वस्वयोग्यपर्याप्ति
 ३९ स्वरूपतोऽनुष्णानां
 ४० स्वयोग्यपर्याप्ति
 ५१ स्वस्य दृष्टमात्रेण
 ६७ स्वपरसन्तापहेतुः
 ६७ स्वपरप्राणवियोग
 ९१ स्वधर्मदेहपालनार्थ
 ६५ स्वाम्यवितिर्णपदार्थ
 १३७ स्वाहारपरिमाणा
 २३ स्थित्यसाधारण
 ८१ स्थितिघात
 ५७ स्त्रीमात्रसंभोग
 ५६ हास्योत्पादक कर्म
 १४४ हिंसाऽसत्यस्तेयसंरक्षण
 १५१ हिंसाद्यव्रतेभ्यः

દુકં સમયમાં બહાર પડશે.
તત્ત્વજ્ઞાનનો અપૂર્વ ખભનો
ઐટલે

તત્ત્વન્યાયવિભાકર

ભા૦ ૨ ભે [સંપૂર્ણ]

—: રચયિતા :—

પૂજ્યપાદ ગુણરત્નમહોદધિ
આચાર્ય ભગવંત વિજયલલિતસૂરીશ્વરજી મહારાજ

:૦: અનુવાદક :૦:

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ વિજય ભુવનતિલકસૂરીશ્વરજી
મહારાજના શિષ્યરત્ન
પંન્યાસજી મહારાજ
શ્રીમદ્ ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર

ટુંક સમયમાં બહાર પડશે

પૃ૦ પરમસુગૃહીતનામધેય ગણધરભગવાન ગુચ્છિત—

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

ભાગ ૨

(૧૯ અધ્યયનથી ૩૬ અધ્યયન સંપૂર્ણ)

: ગુજરાતી અનુવાદક :

પૂજ્ય શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ

વિજયભુવનતિલકસરીશ્વરજી

મહારાજના આગેવાસી

હારાજ

ગણિવર

Serving JinSnasan

107477

gyanmandir@kobatirth.org